

ศูนย์การเรียนรู้ปราสาทหิน
PRASAT LEARNING CENTER

ภัทรชนน วรรณมาศ
PATCHANON VANNAMAS

วิทยานิพนธ์ทางสถาปัตยกรรม
หลักสูตรสถาปัตยกรรมศาสตรบัณฑิต
สาขาวิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีปทุม
ปีการศึกษา 2561

ศูนย์การเรียนรู้ปราสาทหิน
PRASAT LEARNING CENTER

ภัทรชนน วรรณมาศ
PATCHANON VANNAMAS

วิทยานิพนธ์ทางสถาปัตยกรรม
หลักสูตรสถาปัตยกรรมศาสตรบัณฑิต
สาขาวิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีปทุม
ปีการศึกษา 2561

หัวข้อวิทยานิพนธ์ ศูนย์การเรียนรู้ปราสาทหิน
ชื่อนักศึกษา นายภัทรชนน วรรณมาศ
หลักสูตร สถาปัตยกรรมศาสตรบัณฑิต
ปีการศึกษา 2561
อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ธราดล เสาร์ชัย

คณะกรรมการดำเนินงานวิทยานิพนธ์

ประธานคณะกรรมการ	
อาจารย์ธีรบุลย์ พิศาลอภิพงศ์	
คณะกรรมการตรวจวิทยานิพนธ์	
คณะกรรมการอาจารย์ที่ปรึกษา	คณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ธราดล เสาร์ชัย	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ณัฐวุฒิ อัครวิทวงศ์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์กนกวรรณ อุลันโน	อาจารย์ปิยะ ไล่หลีกพาล
อาจารย์คำรณ วรภูมิ	อาจารย์ทงศักดิ์ วัฒนสุขนธ์
อาจารย์เกียรติกุล ตียนกุลมงคล	

โดยคณะกรรมการตรวจวิทยานิพนธ์ได้พิจารณาให้ความเห็นชอบและผ่านการสอบแล้ว
เมื่อวันที่...12...เดือน.....ธ.ค.....พ.ศ...2561

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์รับรองแล้ว

(อาจารย์ธีรบุลย์ พิศาลอภิพงศ์)

คณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

หัวข้อวิทยานิพนธ์: ศูนย์การเรียนรู้ปราสาทหิน

ชื่อนักศึกษา : นายภัทรชนน วรรณมาศ อาจารย์ที่ปรึกษา : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ธราดล เสาร์ชัย

หลักสูตรสถาปัตยกรรมศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ปีการศึกษา 2561

บทคัดย่อ

จากการเปลี่ยนแปลงของกาลเวลาที่ผ่านมามีปราสาทหินขอมมีความเสื่อมโทรม ทำให้มีจำนวนลดน้อยลงขาดการดูแลรักษา และอาจจะถูกทำลายด้วยน้ำมือของมนุษย์ ซึ่งทำให้รูปแบบงานทางสถาปัตยกรรมขอมในส่วนที่มีคุณค่านั้นเริ่มสูญหายไป ทำให้คนรุ่นหลังไม่ได้รู้จักความเป็นมาของประวัติศาสตร์ศิลปะขอมอย่างแท้จริง จึงศึกษารูปแบบของสถาปัตยกรรมขอมในประเทศไทย เพื่อต้องการเผยแพร่ข้อมูลความรู้ทางสถาปัตยกรรมของปราสาทหินขอมในประเทศไทย และอนุรักษ์ข้อมูลทางสถาปัตยกรรม ให้แก่คนรุ่นหลังและผู้สนใจในเรื่องของปราสาทหินขอม

ในการศึกษาออกแบบ มีขั้นตอนดำเนินงานหลักๆ คือ ศึกษารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องของทฤษฎีการวางผังของปราสาทในอดีต องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของปราสาทขอม และเรื่องของวัสดุวิธีการก่อสร้างต่างๆ จากหนังสือ เอกสาร ทฤษฎี แนวความคิดที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งอาคารตัวอย่าง เพื่อนำมาวิเคราะห์และสรุปประเด็นเพื่อกำหนด กิจกรรมต่างๆในโครงการ เพื่อให้ได้พื้นที่ใช้สอยภายในตัวโครงการ และนำมาออกแบบงานสถาปัตยกรรมในรูปแบบของสถาปัตยกรรมขอม

สรุปผลการศึกษาพบว่า การใช้แนวความคิดจากกระบวนการศึกษาปราสาทขอมสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการออกแบบงานสถาปัตยกรรม เพื่อให้เกิดความเป็นเอกลักษณ์ในรูปแบบของงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ได้

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี ด้วยความอนุเคราะห์ และความช่วยเหลือจากบุคคลทั้งหลายที่ท่านที่เกี่ยวข้องและผู้อุปการะทุกท่าน ขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ขอกราบขอบพระคุณครอบครัว

บิดา มารดา และครอบครัวที่เคารพเป็นอย่างสูงที่ให้การสนับสนุนมาโดยตลอดจนสำเร็จและบรรลุเป้าหมายที่สำคัญที่สุดในชีวิตที่ได้ตั้งใจไว้

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ที่ปรึกษา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ธราดล เสาร์ชัย อาจารย์ที่ปรึกษาโครงการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์กนกวรรณ อุตม์โน กรรมการอาจารย์ที่ปรึกษา

อาจารย์เกียรติกุล ตียานุกุลมงคล กรรมการอาจารย์ที่ปรึกษา

อาจารย์คำรณ วรวิฑู กรรมการอาจารย์ที่ปรึกษา

นางสาวดิศราภรณ์ ศรีทอง ช่วยงาน

ผู้ที่ให้วิทยาทาน และรับเป็นที่ปรึกษาชี้แนะแนวทางวิชาการ แนวความคิดในการทำงานวิธีการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในการทำงานและให้คำปรึกษาต่างๆ

ขอกราบขอบพระคุณท่านที่เสียสละและเอื้อเฟื้อข้อมูล

เจ้าหน้าที่ห้องสมุด มหาวิทยาลัยศรีปทุม

เจ้าหน้าที่ห้องสมุด คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ.....	ง
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ช
สารบัญรูป.....	ซ
บทที่ 1 บทนำ	
1.1 เหตุผลความเป็นมาของโครงการ.....	1
1.2 วัตถุประสงค์.....	2
1.3 ประโยชน์ที่มีต่องานสถาปัตยกรรม.....	2
1.4 ขอบเขตของการศึกษาวิทยานิพนธ์.....	2
1.5 แผนดำเนินงานวิทยานิพนธ์ทางสถาปัตยกรรม.....	2
1.6 ผลที่คาดว่าจะได้รับของการศึกษาวิทยานิพนธ์	2
บทที่ 2 การศึกษาข้อมูลวรรณกรรมและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	
2.1 ข้อมูลเกี่ยวกับปราสาทหินประโยชน์ของการศึกษาโครงการ.....	4
2.2 วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง.....	6
2.3 องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม.....	9
2.4 แผนผังและรูปแบบ.....	17
2.5 ประเภทของปราสาทขอม.....	28
2.6 ปราสาทขอมในดินแดนไทย.....	31
บทที่ 3 กระบวนการศึกษาข้อมูล วิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล	
3.1 วิเคราะห์ที่ตั้งโครงการ.....	62
3.2 ข้อมูลพื้นฐานระดับจังหวัด.....	63
3.3 การวิเคราะห์ที่ตั้งโครงการ.....	65
3.4 การวิเคราะห์ที่ตั้งโครงการ.....	69
3.5 สรุปผลประเด็นการศึกษา.....	72

สารบัญ(ต่อ)

บทที่ 4 การประยุกต์ในงานออกแบบสถาปัตยกรรม	
4.1 การกำหนดโปรแกรม.....	74
4.2 การนำไปใช้ในองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม.....	85
บทที่ 5 สรุปผล และบทสรุปของโครงการ	
5.1 แนวความคิดในการออกแบบโครงการ.....	88
5.2 การวิเคราะห์เพื่อนำมาใช้ในกาออกแบบ.....	88
5.3 การวิเคราะห์บริบท และZoning.....	88
5.4 ผลงานการออกแบบ.....	89
บรรณานุกรม.....	98
ประวัติผู้เขียน.....	100

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
3.1 การวิเคราะห์เลือกทำเลที่ตั้ง.....	66

สารบัญรูป

รูปที่	หน้า
1.1 แผนที่แสดงปราสาทหินขอมในดินแดนไทย.....	1
2.1 ช่วงเวลาของรูปแบบศิลปะเขมร.....	4
2.2 รูปแบบของปราสาทหินขอม.....	5
2.3 การจำลองภาพสันนิษฐานจักรวาลตามคติไตรภูมิในพุทธศาสนา.....	6
2.4 ไม้.....	7
2.5 อิฐ.....	8
2.6 หินทราย.....	8
2.7 ศิลาแลง.....	9
2.8 ปราสาทประธาน.....	10
2.9 ปราสาทบริวาร.....	11
2.10 องค์ประกอบของปราสาทหินขอม.....	12
2.11 บรรณาลัย.....	13
2.12 ระเบียงคด.....	14
2.13 กำแพงหรือกำแพงแก้ว.....	14
2.14 กำแพงหรือกำแพงแก้ว.....	15
2.15 สะพานนาคราช-ชालานาคราช.....	15
2.16 คูน้ำ-สระน้ำ.....	16
2.17 ทางดำเนิน.....	16
2.18 แผนผังปราสาทพิมาย.....	17
2.19 แผนผังปราสาทเมืองต่ำ.....	19
2.20 แผนผังปราสาทพนมรุ้ง.....	21
2.21 แผนผังปราสาทเขาพระวิหาร.....	25
2.22 ปราสาทที่สร้างขึ้นตามคติเทวราชา.....	29
2.23 ปราสาทที่สร้างขึ้นภายใต้คติบูชาบรรพบุรุษและผู้วายชนม์.....	29
2.24 ปราสาทประจำชุมชน.....	30
2.25 อโรคยศาล.....	30
2.26 ธรรมศาลา.....	31
2.27 ปราสาทที่เมืองโบราณดงเมืองเตย.....	32
2.28 ปราสาทเขาน้อย.....	33
2.29 ปราสาทภูมิโพน.....	33

2.30	ปราสาทสังข์ศิลป์ชัย.....	34
2.31	ปราสาทเมืองแขก.....	35
2.32	ปราสาทปรางค์แขก.....	35
2.33	ปราสาทวัดปรางค์ทอง.....	36
2.34	ปราสาทเขาพระวิหาร.....	37
2.35	ปราสาทกู่พราหมณ์จำศีล.....	38
2.36	ปราสาทกู่กาสิงห์.....	39
2.37	ปราสาทเมืองต่ำ.....	40
2.38	ปราสาทบ้านพลวง.....	41
2.39	ปราสาทเปือยน้อย.....	42
2.40	ปราสาทพนมวัน.....	43
2.41	ปราสาทตาเมือนธม.....	45
2.42	ปราสาทสด๊กก๊อกธม.....	46
2.43	ปราสาทสระกำแพงใหญ่.....	47
2.44	ปราสาทนารายณ์เจงเวง.....	48
2.45	ปราสาทหินพิมาย.....	50
2.46	ปราสาทหินพนมรุ้ง.....	51
2.47	ปราสาทศีขรภูมิ.....	52
2.48	พระปรางค์สามยอด.....	53
2.49	ปราสาทเมืองสิงห์.....	54
2.50	ปราสาทตาเมือนโต้ง.....	56
2.51	กู่ภูพานี่หนองบัวราย.....	56
2.52	กู่ภูพานี่บ้านโคกเมือง.....	57
2.53	ปราสาทสระกำแพงน้อย.....	57
2.54	ปราสาทตาเมือน.....	59
2.55	ปราสาทบ้านบุ.....	60
2.56	วัดพระพายหลวง.....	61
3.1	แผนที่ประเทศไทย.....	62
3.2	แผนที่ประเทศไทย.....	65
3.3	แผนที่จังหวัดบุรีรัมย์.....	66
3.4	แผนที่จังหวัดบุรีรัมย์.....	67
3.5	แผนที่จังหวัดบุรีรัมย์.....	68

3.6 แผนที่จังหวัดบุรีรัมย์.....	68
3.07 แผนที่จังหวัดบุรีรัมย์.....	69
3.8 แสดงการวิเคราะห์ ลม อากาศ แดด.....	70
3.9 แสดงมุมมองภายนอกอาคาร.....	71
3.10แสดงมุมมองภายนอกอาคาร.....	71
3.11 แสดงผัง Concept.....	72
3.12 แสดงผังบริบทสำคัญในการใช้ผัง	73
3.13 แสดงวิถีชีวิต.....	73
3.14 ยุคสมัยเกิดการเปลี่ยนแปลง.....	73
4.1 การจัดแสดงแบบ Board a.....	78
4.2 การจัดแสดงแบบ Board b.....	78
4.3 การจัดแสดงแบบ Board c.....	79
4.4 การจัดแสดงแบบ Object Model a.....	79
4.5 การจัดแสดงแบบ Object Model b.....	80
4.6 การจัดแสดงแบบ Object Model c.....	80
4.7 แสดงเคาน์เตอร์ประชาสัมพันธ์ ชายตัว.....	81
4.8แสดงมาตรฐานการติดตั้งจำนวนสุขภัณฑ์สำหรับอาคารสาธารณะ.....	82
4.9 แสดงสุขภัณฑ์ห้องน้ำ – ส้วม.....	82
4.10 แสดงพื้นที่เก็บหนังสือ.....	83
5.1แสดงบริบทรอบโครงการ.....	88
5.2 แสดงแปลนพื้นที่ 1.....	89
5.3 แสดงแปลนพื้นที่ 2.....	90
5.4 แสดงผังหลังคา.....	90
5.5 แสดงรูปตัด.....	91
5.6 แสดงรูปด้าน.....	91
5.7 แสดงรูปด้าน.....	92
5.8 แสดงภาพทัศนียภาพภายใน.....	92
5.9 แสดงภาพทัศนียภาพภายนอก.....	93
5.10แสดงภาพทัศนียภาพภายนอก.....	93
5.11 แสดงภาพทัศนียภาพภายนอก.....	94
5.12 แสดงภาพ Model Final.....	94

5.13แสดงภาพ Model Final.....	95
5.14 แสดงภาพ Model Final.....	95
5.15 แสดงภาพ Model Final.....	96
5.16 แสดงภาพ Model Final.....	96
5.17 แสดงภาพ Model Final.....	97

บทที่ 1

บทนำ

1.1 เหตุผลความเป็นมาของโครงการ

ประเทศไทยในอดีตมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน ซึ่งในภูมิภาคหลายแห่งได้พบหลักฐานทางสถาปัตยกรรมต่างๆ มากมาย ในช่วงระยะเวลาหนึ่งราวพุทธศตวรรษที่ 12 ถึงพุทธศตวรรษที่ 18 ดินแดนไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้พบสถาปัตยกรรมกลุ่มหนึ่งซึ่งมีลักษณะเดียวกัน หรือใกล้เคียงกันกับสถาปัตยกรรมในประเทศกัมพูชา สถาปัตยกรรมกลุ่มนี้ได้แก่ ศิลปะลพบุรี หรือที่ปัจจุบันนิยมเรียกว่าศิลปะขอมในประเทศไทย หรือศิลปะเขมร ในประเทศไทย หมายถึง สถาปัตยกรรมแบบหนึ่งที่พบในดินแดนประเทศไทยอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 18 โดยที่มีรูปแบบคติความเชื่อกรรมวิธีการสร้างเหมือนกัน หรือใกล้เคียงกันกับสถาปัตยกรรมในประเทศกัมพูชาที่มีอายุอยู่ในช่วงเวลาดังกล่าว

รูปที่ 1.1 แผนที่แสดงปราสาทหินขอมในดินแดนไทย
ที่มา : 99 เบย์ร็สเซิร์ท, 2010.

จากการเปลี่ยนแปลงของกาลเวลาที่ผ่านมามีปราสาทหินขอมมีความเสื่อมโทรม ซึ่งทำให้รูปแบบงานทางสถาปัตยกรรมขอมในส่วนที่มีคุณค่านั้นเริ่มสูญหายไป ทำให้คนรุ่นหลังไม่ได้รู้จักความเป็นมาของประวัติศาสตร์ศิลปะขอมอย่างแท้จริง จึงศึกษารูปแบบของสถาปัตยกรรมขอมในประเทศไทย เพื่อต้องการเผยแพร่ข้อมูลความรู้ทางสถาปัตยกรรมของปราสาทหินขอม

ในประเทศไทย และอนุรักษ์ข้อมูลทางทางสถาปัตยกรรม ให้แก่คนรุ่นหลังและผู้สนใจในเรื่องของปราสาทหินขอม

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

- 1.2.1 เพื่อมุ่งศึกษา ที่ว่าง (Space) ปราสาทขอม
- 1.2.2 เพื่อศึกษาเกี่ยวกับทฤษฎีการวางแผนผังของปราสาทขอม
- 1.2.3 เพื่อศึกษาและทดลองเรื่องของวัสดุและเทคนิคการเรียงหินของปราสาทขอม
- 1.2.4 เพื่อศึกษาองค์ประกอบที่สำคัญของปราสาทหินขอม

1.3 ประโยชน์ที่มีต่องานสถาปัตยกรรม

- 1.3.1 สามารถนำเอาเรื่องของ ที่ว่าง (Space) ปราสาทขอมนำมาออกแบบกับงานสถาปัตยกรรม
- 1.3.2 สามารถนำเอาทฤษฎีการวางแผนผังของปราสาทขอมมาประยุกต์ใช้กับงานสถาปัตยกรรม
- 1.3.3 สามารถนำเอาเรื่องของวัสดุมาประยุกต์ใช้กับงานสถาปัตยกรรม
- 1.3.4 สามารถนำเอาเรื่องของเทคนิคการการเรียงหินมาทำให้เกิดรูปแบบงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่
- 1.3.5 สามารถนำเอาองค์ประกอบของปราสาทหินมาวิเคราะห์ทำให้เกิด Function ในงานสถาปัตยกรรม

1.4 ขอบเขตของการศึกษาวิทยานิพนธ์

- 1.4.1 ศึกษาค้นคว้าหาข้อมูลเกี่ยวกับปราสาทหินขอม ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 18
- 1.4.2 ศึกษาเกี่ยวกับหลักการวางแผนผังของปราสาทขอมในแต่ละรูปแบบ
- 1.4.3 ศึกษาเกี่ยวกับวัสดุและเทคนิควิธีการก่อสร้างของปราสาทหินขอมในประเทศไทย
- 1.4.4 ศึกษาเกี่ยวกับความสำคัญขององค์ประกอบของปราสาทหินขอม

1.5 แผนดำเนินงานวิทยานิพนธ์ทางสถาปัตยกรรม

- 1.5.1 ศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูลที่ค้นคว้าจากหนังสือและงานวิจัยต่างๆเกี่ยวกับปราสาทขอม
- 1.5.2 นำข้อมูลในปราสาทขอมแต่ละเรื่องมาสรุปและวิเคราะห์
- 1.5.3 ทำการทดลองในรูปแบบต่างๆ
- 1.5.4 ทำการออกแบบที่ทำให้เกิดงานสถาปัตยกรรม

1.6 ผลที่คาดว่าจะได้รับของการศึกษาวิทยานิพนธ์

- 1.6.1 รู้ถึงหลักการของการวางแผนผังของปราสาทขอมในแต่ละรูปแบบ
- 1.6.2 รู้ถึงหน้าที่และความสำคัญของปราสาทหินในแต่ละรูปแบบ

1.6.3 รู้ถึงวัสดุและเทคนิคการก่อสร้างของปราสาทหิน

1.6.3 รู้ถึงองค์ประกอบต่างๆของปราสาทหิน

บทที่ 2

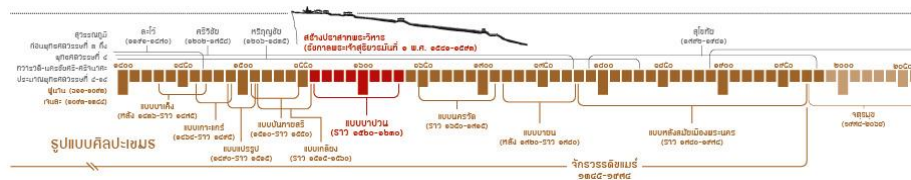
การศึกษาข้อมูลวรรณกรรมและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.1 ข้อมูลเกี่ยวกับปราสาทหิน

2.1.1 ความหมายของปราสาทขอม

คำว่า “ปราสาท” (Prasada) มาจากรากศัพท์ภาษาสันสกฤต หมายถึง อาคารที่มี ส่วนกลางเป็นห้องเรียกว่า “ห้องครรภคฤหะ” หรือ “เรือนธาตุ” และมีหลังคาเป็นชั้นซ้อนกัน หลายชั้นเรียกว่า “เรือนชั้น” หลังคาแต่ละชั้นนั้น เป็นการย่อส่วนของปราสาท โดยนำมาซ้อนกัน ในรูปของสัญลักษณ์ แทนความหมายของเรือนฐานันดรสูง อันเป็นที่สถิตของเหล่าเทพเทวดา ดังนั้น ปราสาทจึงหมายถึง อาคารที่เป็นศาสนสถาน เพื่อประดิษฐานรูปเคารพ และการทำ พิธีกรรมทางศาสนา ไม่ใช่พระราชมณฑลเศียร อันเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ ด้วยเหตุนี้จึง มีความแตกต่างในเรื่องของวัสดุ กล่าวคือ ปราสาทที่เป็นศาสนสถานนั้น สร้างด้วยวัสดุ ที่มีน้ำหนัก แข็งแรงประเภทอิฐหรือหิน ส่วนพระราชมณฑลเศียร ที่ประทับของพระมหากษัตริย์ สร้างด้วยไม้ ทั้งสิ้น

“ปราสาทขอม” หมายถึง อาคารทรงปราสาทที่สร้างขึ้นในวัฒนธรรมขอม หรือเขมร โบราณ เพื่อใช้เป็นศาสนสถานในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ทั้งในศาสนาฮินดู และ พระพุทธศาสนานิกายมหายาน ส่วนคำว่า “ปราสาทขอมในประเทศไทย” นั้น หมายถึง อาคาร ทรงปราสาทในวัฒนธรรมขอม ที่พบในดินแดนไทยในปัจจุบัน ซึ่งดินแดนเหล่านี้ครั้งหนึ่งเคย เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรขอม รวมทั้งบางส่วนได้มีการรับอิทธิพลทางศาสนา และงาน ศิลปกรรมขอมมาสร้าง โดยคนในท้องถิ่น แต่เดิมมักเรียกงานศิลปะของวัฒนธรรมขอมใน ประเทศไทยว่า “ศิลปะลพบุรี” เนื่องจากเชื่อว่า เมืองลพบุรี เคยเป็นเมืองศูนย์กลางของขอมใน ประเทศไทย ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16 - 18 และมีลักษณะของงานศิลปกรรมบางอย่าง ที่ แตกต่างจากศิลปะขอม แต่ในปัจจุบันนิยมเรียกว่า “ศิลปะขอมที่พบในประเทศไทย” เพราะเป็น คำรวมที่ครอบคลุมพื้นที่และระยะเวลามากกว่า กล่าวคือ พื้นที่ของประเทศไทย ที่รับวัฒนธรรม ขอมอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 – 18 (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, 2548, เล่มที่ 30)

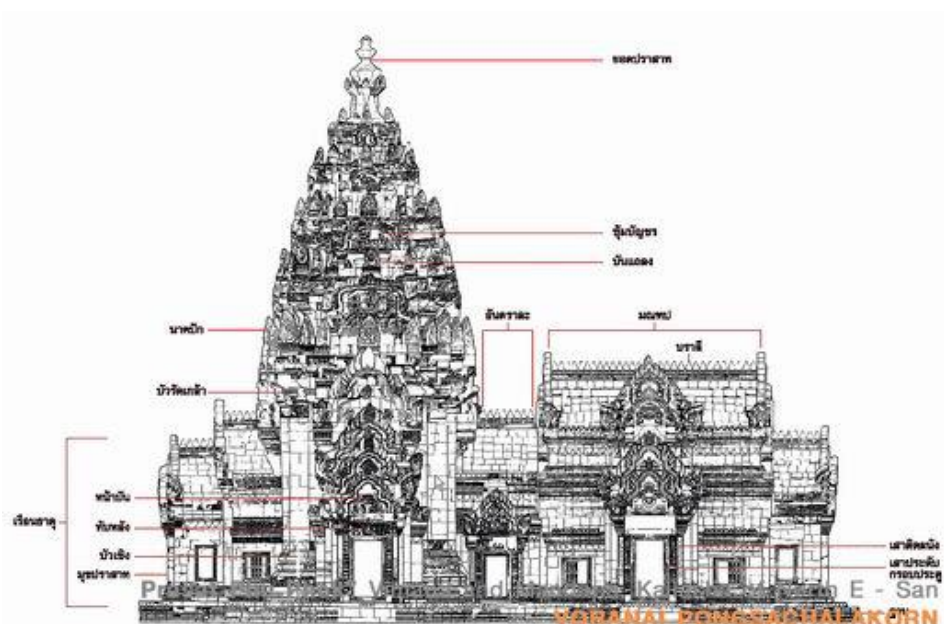

รูปที่ 2.1 ช่วงเวลาของรูปแบบศิลปะขอม

ที่มา : pjeabja , 2007. “พินิจศิลปะปราสาทพระวิหารเทวสถานแห่งศรัทธาอันยิ่งใหญ่”

2.1.2 ที่มาของรูปแบบ

อาคารทรงปราสาทที่ใช้เป็นศาสนสถานในวัฒนธรรมขอมนั้น มีที่มาจากอินเดีย กล่าวคือ ชาวอินเดียได้สร้างปราสาทขึ้น เพื่อประดิษฐานรูปเคารพทางศาสนา เรียกว่า เทวาลัย โดยสร้างเป็นอาคารที่มีหลังคาซ้อนชั้นขึ้นไปหลายชั้น แต่ละชั้นมีการ ประดับอาคารจำลอง สามารถแยกออกเป็น 2 สายวัฒนธรรม ได้แก่ อินเดียภาคเหนือ เรียกว่า “ทรงศิขร” (สิ-ชะ-ระ) คือ ปราสาทที่มีหลังคารูปโค้งสูง ส่วนในอินเดียภาคใต้ เรียกว่า “ทรงวิมาน” คือ ปราสาทที่มี หลังคาซ้อนเป็นชั้นๆ แต่ละชั้นมักประดับอาคาร จำลองจากรูปแบบของปราสาทขอม ใน ระยะแรกเชื่อกันว่า ได้รับอิทธิพลของทรงศิขร จากอินเดียภาคเหนือ ส่วนทรงวิมานนั้น ส่ง อิทธิพลมายังศิลปะชวา ต่อมาภายหลังช่วงขอมได้นำเอารูปแบบทั้ง 2 สายวัฒนธรรม มา ผสมผสานกัน จนกลายเป็นรูปแบบเฉพาะของตัวเอง(สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, 2548, เล่มที่ 30)

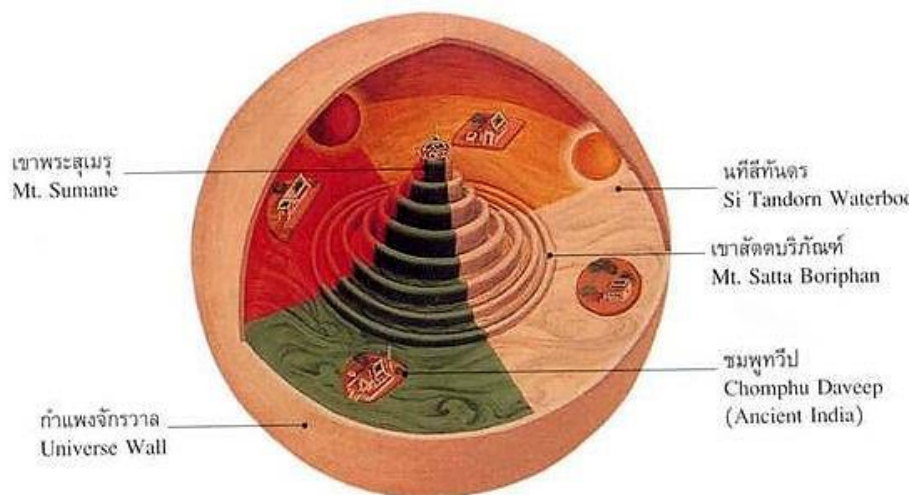
รูปที่ 2.2 รูปแบบของปราสาทหินขอม

ที่มา : วรณัย พงศาชลากร , 2007. "เรื่องราวทางมานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี สหวิทยาการและมุข Gossip"

2.1.3 คติการสร้าง

การสร้างอาคารทรงปราสาทมาจากคติความเชื่อของชาวอินเดียที่ว่า เทพเจ้าทั้งหลายสถิตอยู่ ณ เขาพระสุเมรุ อันเป็นแกนกลางของจักรวาล ซึ่งอยู่บนสวรรค์ การสร้างปราสาทจึงเปรียบเสมือนการจำลองเขาพระสุเมรุมายังโลกมนุษย์ เพื่อเป็นที่สถิตของเทพเจ้า และมีการสร้างรูปเคารพของเทพเจ้าขึ้น เพื่อประดิษฐานไว้ภายใน โดยตัวปราสาทมีสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ใช้แทนความหมายของเขาพระสุเมรุ เช่น มีปราสาทประธานตรงกลาง มีปราสาทบริวารล้อมรอบ ถัดออกมามีสระน้ำ และกำแพงล้อมรอบอีกชั้นหนึ่ง การที่ทำหลังคา

ปราสาทเป็นเรือนซ้อนชั้นก็หมายถึง สวรรค์หรือวิมานของเทพเทวดานั้นเอง ด้วยเหตุที่เป็น การจำลองจักรวาลมาไว้บนโลกมนุษย์ และเป็นที่สุดของเทพเจ้า จึงต้องมีระเบียบกฎเกณฑ์ ตามที่กำหนดไว้ในคัมภีร์ทางศาสนาอย่างเคร่งครัด ตัวปราสาทจึงมีขนาดใหญ่โต และใช้เวลาก่อสร้างยาวนาน(สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, 2548, เล่มที่ 30)

รูปที่ 2.3 การจำลองภาพสันนิษฐานจักรวาลตามคติไตรภูมิในพุทธศาสนา

ที่มา : ธวัชชัย องค์กรวิเวทย์, วิไลรัตน์ ยังรอด. ท่องเที่ยว-เรียนรู้อุทยาน. (กรุงเทพฯ : มิวเซียมเพรส, 2550), หน้า 80

2.1.4 ความสำคัญของปราสาทขอม

ด้วยเหตุที่ปราสาทขอมคือ ศูนย์กลางของจักรวาล ดังนั้น ตัวปราสาท และเขตศาสนสถานจึงถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และใช้ในความหมายที่เป็นศูนย์กลางของเมืองหรือชุมชน ปราสาทเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพ และใช้ทำพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งในศาสนาฮินดูจะมีพราหมณ์เป็นผู้ทำพิธี เช่น การสร้างน้ำรูปเคารพที่อยู่ภายในห้องครรภคฤหะ น้ำที่สร้างแล้วจะไหลออกมาทางท่อน้ำเรียกว่า ท่อโสมสูตร ซึ่งต่อออกมาภายนอกตัวปราสาท เพื่อที่ชาวบ้านจะได้นำน้ำศักดิ์สิทธิ์นี้ไปใช้ นอกเหนือจากปราสาทที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนแล้ว การสร้างสระน้ำและบาราย (สระน้ำขนาดใหญ่) ก็เป็นส่วนหนึ่งของปราสาท เพื่อเป็นอ่างเก็บน้ำ สำหรับชุมชน ในการอุปโภคบริโภค ดังนั้น การสร้างปราสาทจึงเป็นภาระสำคัญของพระมหากษัตริย์ ที่เมื่อขึ้นครองราชย์แล้ว ต้องสร้างขึ้น เพื่ออุทิศให้แก่บรรพบุรุษ หรือให้แก่พระองค์เอง และสร้างบารายให้แก่ประชาชน การสร้างปราสาทที่มีขนาดใหญ่จึงแสดงให้เห็นถึงบุญบารมี และพระราชอำนาจของกษัตริย์แต่ละพระองค์ด้วย (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, 2548, เล่มที่ 30)

2.2 วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง

การสร้างปราสาทในวัฒนธรรมขอมจะใช้วัสดุประเภทไม้ อิฐ หิน (ส่วนใหญ่ เป็นหินทราย) และศิลาแลงในการก่อสร้าง

2.2.1 ไม้

ถือเป็นวัสดุพื้นฐานที่ใช้ในการก่อสร้างอาคารโดยทั่วไป จากหลักฐานการสร้างปราสาทที่ใช้เป็นศาสนสถานในอินเดีย ระยะเริ่มแรกนั้นสร้างด้วยไม้ แต่ไม่เป็นวัสดุที่ผุพังได้ง่าย จึงไม่เหลือหลักฐานให้ศึกษา ต่อมาจึงก่อด้วยอิฐหรือหิน แต่ก็ยังสังเกตได้ว่า อาคารหรือลวดลายในระยะแรกนั้น มักสร้างหรือสลักเลียนแบบเครื่องไม้ อาคารในวัฒนธรรมขอมก็เช่นเดียวกัน ระยะแรกพบว่า สร้างเลียนแบบเครื่องไม้ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมบางอย่างใช้ไม้เป็นส่วนประกอบ เช่น กรอบประตู ประตู หน้าต่าง เพดาน รวมทั้งโครงหลังคาที่เป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้องก็มี (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, 2548, เล่มที่ 30)

รูปที่ 2.4 ไม้

ที่มา : pjeabja , 2007. “พินิจศิลปะปราสาทพระวิหารเทวสถานแห่งศรัทธาอันยิ่งใหญ่”

2.2.2 อิฐ

เป็นวัสดุที่ใช้สร้างปราสาทขอมในระยะแรกเริ่ม ได้แก่ สมัยก่อนเมืองพระนคร ถึงสมัยเมืองพระนครตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ 12 - 14) ในราวพุทธศตวรรษที่ 15 จึงเริ่มมีความนิยมสร้างปราสาทด้วยหินทราย วิธีการก่ออิฐในปราสาทขอมนั้น จะมีลักษณะเฉพาะคือ ใช้อิฐขนาดเล็ก การก่อเป็นแบบไม่สอปูน มีการขัดแผ่นอิฐก่อนนำมาเรียง ต่อกันแน่นจนแทบเป็นแผ่นเดียวกัน โดยสันนิษฐานว่า เชื่อมด้วยยางไม้ เสร็จแล้วจะขัดผิวอิฐจนเรียบ ในส่วนที่ต้องการลวดลายจะสลักลงไปบนเนื้ออิฐส่วนหนึ่ง และอีกส่วน หนึ่งจะปั้นปูนทับลงไป ปราสาทที่สร้างด้วยอิฐมีส่วนที่ใช้หินประกอบด้วย ได้แก่ ส่วนของกรอบประตู เสา และทับหลัง (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, 2548, เล่มที่ 30)

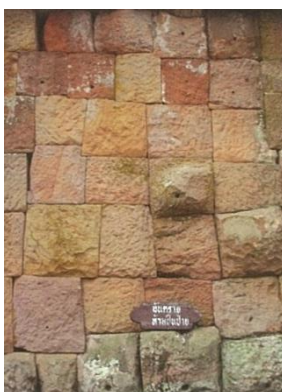
รูปที่ 2.5 อิฐ

ที่มา : รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. ปราสาทขอมในดินแดนไทย. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2548), หน้า 48

2.2.3 หินทราย

ที่ใช้กันทั่วไป ได้แก่ หินทราย เพราะเป็นวัสดุที่มีความมั่นคงแข็งแรง หาได้ง่าย สลัดลวดลายง่าย และมีความงดงาม จึงได้รับความนิยมนำมาสร้างปราสาทขอมมากที่สุด การนำวัสดุประเภทหินมาใช้สร้างปราสาทนั้น ช่างขอมรู้จักมาแล้วตั้งแต่ในยุคแรกเริ่ม เช่นเดียวกับอิฐ แต่ในระยะแรก นำมาใช้ประกอบ เพื่อความมั่นคงแข็งแรง เช่น ทำเป็นส่วนฐานอาคาร เสา กรอบประตู ทับหลัง การสร้างปราสาทด้วยหินทรายเริ่มได้รับความนิยมในสมัยเมืองพระนคร ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมา จนหมดสมัยที่รุ่งเรืองแห่งอาณาจักรขอมใน ช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 หลังจากนั้นจึงกลับมาใช้วัสดุที่เป็นอิฐและเครื่องไม้อีกครั้งหนึ่ง

อาคารที่สร้างด้วยหินไม่ใช้ตัวเชื่อม เช่นเดียวกับอิฐ แต่จะใช้น้ำหนักของหินเป็นตัวยึดกันเอง มีส่วนที่ใช้ตัวยึดอยู่บ้างตรงมุมปราสาท โดยจะใช้เหล็กรูปตัวไอ (I) หรือตัวที (T) ฝังไว้ภายใน วิธีการก่อสร้าง คือ จะนำหินที่โกลนเป็นเค้าโครงเรียงซ้อนกันขึ้นไปก่อน แล้วจึงสลักรายละเอียดของลวดลายต่างๆ ในภายหลัง (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, 2548, เล่มที่ 30)

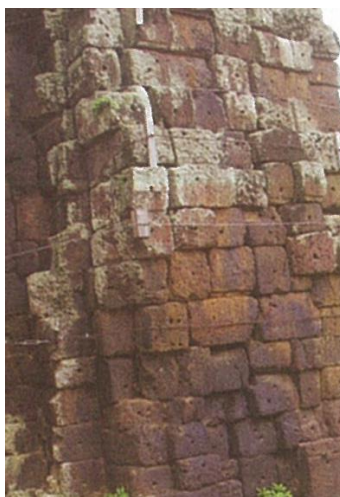

รูปที่ 2.6 หินทราย

ที่มา : รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. ปราสาทขอมในดินแดนไทย. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2548), หน้า 48

2.2.4 ศิลาล้าง

เป็นวัสดุที่มีความคงทนและ แข็งแรง เมื่ออยู่ใต้ดินจะอ่อนตัวสามารถตัด เป็นรูปทรงที่ต้องการได้ง่าย แต่เมื่อสัมผัส กับอากาศแล้วจะแข็งตัว ไม่สามารถตกแต่งเป็นรูปทรงได้ ดังนั้น จึงนิยมใช้ศิลาล้างมาทำเป็นส่วนฐานของอาคาร เพราะสามารถรับ น้ำหนักได้ดี อย่างไรก็ตาม การนำศิลาล้าง มาใช้สร้างปราสาททั้งหลายได้เกิดขึ้นในศิลปะ แบบบายอนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 โดยพบในประเทศไทยทั้งในภาคอีสานและภาคกลาง จนถือเป็นลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งของวัฒนธรรมขอมศิลปะแบบบายอนที่พบในประเทศไทย เหตุที่ในสมัยนี้นิยมใช้ศิลาล้าง อาจเป็นเพราะว่า เป็นวัสดุที่หาง่ายในท้องถิ่นและสามารถก่อสร้างได้อย่างรวดเร็ว เทคนิคของการสร้างอาคารด้วยศิลาล้างคือ การตัดมาทั้งก้อนตามขนาดที่ต้องการ นำมาวางซ้อนกัน ฉาบปูนทับ และปั้นลายปูนปั้น ประดับส่วนต่างๆ ให้สวยงาม (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, 2548, เล่มที่ 30)

รูปที่ 2.7 ศิลาล้าง

ที่มา : รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2548, ปราสาทขอมในดินแดนไทย, หน้า 50, กรุงเทพฯ : มติชน

2.3 องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

2.3.1 ปราสาทประธาน (ปรางค์ประธาน)

ปราสาทประธาน หมายถึงอาคารที่สำคัญที่สุดของศาสนสถานแห่งนั้นๆ สร้างขึ้นสำหรับประดิษฐานรูปเคารพที่สำคัญที่สุด โดยปกติจะตั้งอยู่กึ่งกลางของศาสนสถาน อาจมีเพียง 1 องค์ หรือหลายองค์ กรณีมีหลายองค์นี้มักเรียกรวมกันว่ากลุ่มปราสาทประธาน ซึ่งมักมีจำนวนทั้งสิ้น 3 องค์ หรือ 5 องค์

ในกรณีที่สร้างปราสาทประธาน 1 องค์ หากสร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพราหมณ์แบบไศวินิกาย รูปเคารพในปราสาทประธานนิยมทำเป็นศิวลึงค์หรือพระศิวะ หากสร้างขึ้น

เนื่องในศาสนาพราหมณ์แบบไวษณนิกาย รูปเคารพก็จะเป็นพระวิษณุ และหากสร้างขึ้น
เนื่องในศาสนาพุทธก็มักจะเป็นพระพุทธรูปนาคปรก

ในกรณีที่สร้างกลุ่มปราสาท 3 องค์ มักสร้างเรียงกันในแนวเหนือ-ใต้ โดยทั่วไปใช้สำหรับ
ประดิษฐานเทพเจ้าตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์ปราสาทองค์กลางสร้างถวายพระศิวะ ปราสาท
องค์เหนือสร้างถวายพระวิษณุ และปราสาทองค์ใต้สร้างถวายพระพรหม หากสร้างเนื่องในพุทธ
ศาสนามหายาน เช่นพระปรางค์สามยอด ปราสาทองค์กลางสันนิษฐานว่าประดิษฐาน
พระพุทธรูปนาคปรก ปราสาทองค์ใต้ประดิษฐานพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และองค์เหนือ
ประดิษฐานนางปรัชญาปารมิตา (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2548, ปราสาทขอมในดินแดนไทย
, หน้า 30-33, กรุงเทพฯ : มติชน)

รูปที่ 2.8 ปราสาทประธาน

ที่มา : วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี , 2014. “อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง”

2.3.2 ปราสาทบริวาร (ปรางค์บริวาร)

ปราสาทบริวาร หมายถึงปราสาทที่ใช้สำหรับประดิษฐานรูปเคารพที่มีใช้รูปเคารพ
ประธาน ไม่เจาะจงว่าต้องสร้างขึ้นส่วนใดของศาสนสถาน ทั้งปราสาทประธานและปราสาท
บริวารมีรูปทรงโดยรวมคล้ายคลึงกัน องค์ประกอบไล่จากส่วนล่างไปสู่ส่วนบนมีดังต่อไปนี้

2.3.2.1 ฐานไพที คือฐานที่เ้ารองรับสิ่งก่อสร้างมากกว่า 1 องค์ เช่น กลุ่มปราสาท
ประธาน 3 องค์ หรือ 5 องค์ เป็นต้น หากเป็นปราสาทองค์เดียวไม่นิยมตั้งบนฐานไพที

2.3.2.2 ฐาน คือตำแหน่งล่างสุดของปราสาท เปรียบได้กับส่วนพื้นของบ้านทำ
หน้าที่รองรับส่วนเรือนธาตุ มักอยู่ในทรงของฐานบัว และนิยมประดับประดาด้วยลวดลายสลัก

2.3.2.3 เรือนธาตุ คือส่วนกลาง อยู่ใต้ชั้นช้อนของส่วนยอด เทียบได้กับผนังของ
บ้าน เป็นตำแหน่งที่ใช้ทำรูปเคารพ หรือสิ่งสักการะอื่นๆ ในสมัยก่อน

เมืองพระนครนิยมนผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ส่วนในสมัยเมืองพระนครนิยมนผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส
เพิ่มมุม โดยปกติเรือนธาตุที่ทางเข้าสู่ห้องภายใน 1 ทาง แต่ในบางองค์อาจมี 4 ทาง
(รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2548, ปราสาทขอมในดินแดนไทย, หน้า 33-34, กรุงเทพฯ :
มติชน)

รูปที่ 2.9 ปราสาทบิรวาร

ที่มา : bloggng , 2008. "ตะลอนทัวร์กับแจมใส ไปปราสาทเก่าและเมืองสุรินทร์"

เรือนธาตุมีองค์ประกอบไปสำคัญดังต่อไปนี้

- **ครรภคฤหะหรือคูหา** ภายในเรือนธาตุเห็นห้องประดิษฐานรูปเคารพ เรียกว่าครรภคฤหะหรือคูหา สำหรับประดิษฐานรูปเคารพ เป็นส่วนที่สำคัญที่สุดของปราสาท เพราะถือว่าเป็นที่ประทับส่วนพระองค์ของเทพพระเจ้า ไม่มีผู้ใดสามารถเข้าไปได้ ยกเว้นพราหมณ์ผู้ทำพิธีเท่านั้น
- **มุข** หมายถึงสี่เหลี่ยมขนาดไม่ยาวนักต่อยื่นจากด้านของเรือนธาตุ ใช้เป็นทางเข้าสู่ห้องครรภคฤหะ บางแห่งอาจมีมุขทางด้านหน้าเพียงด้านเดียว แต่บางแห่งอาจมีมากถึง 4 ด้าน
- **มณฑป** ปราสาทบางองค์มีห้องสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดยาวต่อยื่นจากด้านหน้าของเรือนธาตุ ห้องนี้เรียกว่ามณฑป ใช้สำหรับประกอบพิธีกรรม และมักเป็นที่ประดิษฐานสัตว์พาหนะของเทพเจ้าองค์ที่ประดิษฐานในห้องครรภคฤหะ เช่นหากรูปเคารพในห้องครรภคฤหะเป็นพระศิวะ พาหนะที่อยู่ในมณฑปคือโคนนทิ เป็นต้น
- **อันตรालะ** หมายถึงฉนวนที่เชื่อมระหว่างห้องครรภคฤหะกับมณฑป องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่ปรากฏอยู่ส่วนกลางหรือเรือนธาตุ (ความจริงปรากฏอยู่ส่วน

อื่นๆ และอาคารชนิดอื่นๆ ด้วย) มีที่น่าสนใจอีกหลายชนิด ในที่นี้ขอกล่าวถึงทับหลัง เสา ประดับกรอบ ประตู และหน้าบัน

2.3.2.4 ส่วนยอด คือส่วนที่อยู่เหนือขึ้นไปจากเรือนธาตุ ทำเป็นชั้นซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป เป็นสัญลักษณ์ของเรือนซ้อนชั้นหรือปราสาท ซึ่งเป็นเรือนฐานันดรสูง องค์ประกอบของส่วนยอดมีดังนี้

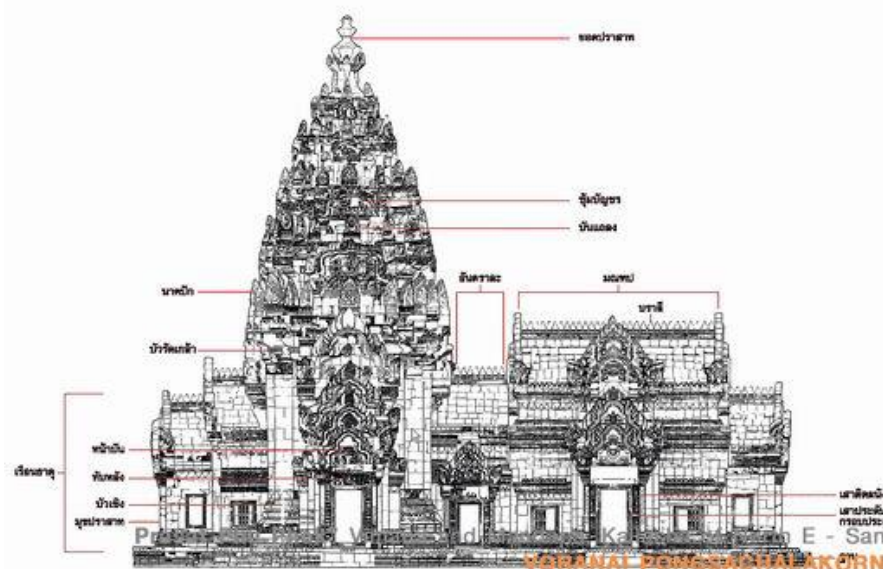
- **ชั้นวิมาน** คือ ชั้นแต่ละชั้นที่ซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปของตัวยอดแต่ละชั้นเป็นการจำลองย่อส่วนเรือนธาตุมานั่นเอง

- **ซุ้มบัญชา** คือส่วนกึ่งกลางของชั้นวิมานสลักประตู เสาประดับกรอบประตู ทับหลัง หน้าบัน เหมือนที่ปรากฏในส่วนของเรือนธาตุ เรียกส่วนดังกล่าวนี้ว่าซุ้มบัญชา

- **บรรพ์แถลง** คือรูปจั่วหรือซุ้มหน้าต่าง ซึ่งในปราสาทขอมใช้เรียกแผ่นหินสามเหลี่ยมปักอยู่ที่กึ่งกลางด้านและที่มุมย่อยของชั้นวิมานสลักรูปเทพอยู่ภายในซุ้ม เทพเหล่านี้มีทั้งที่เป็นเทพประจำทิศ เทพผู้พิทักษ์ นางเทพธิดา ฤาษี

- **ปราสาทจำลองและนาคปัก** คือปราสาทสลักจากหินทรายขนาดเล็กวางอยู่ที่มุมประธาน นิยมใช้ช่วงก่อนสมัยนครวัด แต่ถึงสมัยนครวัดเปลี่ยนมาใช้นาคหลายเศียรแทน เรียกว่า นาคปัก

- **กลศและบัวกลุ่ม** คือยอดสุดเหนือชั้นซ้อนขึ้นไปบางที่ทำเหมือนน้ำเรียกว่ากลศ แต่บางที่ทำเป็นกลีบบัว เรียกว่า บัวกลุ่ม ถัดขึ้นไปเดิมที่มีตรีศูล หรือ บัญจศูล ทำจากสำริดมีแยกเป็น 3 แฉก หรือ 5 แฉก หรืออาจมีมากกว่านั้น แต่ปัจจุบันหลุดร่วงลงหมดแล้ว (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2548, ปราสาทขอมในดินแดนไทย, หน้า 35-38, กรุงเทพฯ : มติชน)

รูปที่ 2.10 องค์ประกอบของปราสาทหินขอม

ที่มา : วรณีย์ พงศาชลากร , 2007. "เรื่องราวทางมานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี สหวิทยาการและมุข Gossip"

2.3.3 บรรณาลัย

บรรณาลัย คือ อาคารที่สันนิษฐานว่าใช้สำหรับเก็บหนังสือ พระคัมภีร์ รวมถึงอาจให้เก็บสิ่งของต่างๆ ที่ใช้สำหรับทำพิธีกรรมด้วย

บรรณาลัยเป็นอาคารรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า มักต้องอยู่มุมใดมุมหนึ่งทางด้านหน้าของปราสาทประธาน และหันหน้าเข้าหาปราสาทประธาน โดยทั่วไปศาสนสถานแต่ละแห่งมักมีบรรณาลัย 1 หรือ 2 หลัง (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2548, ปราสาทขอมในดินแดนไทย, หน้า 41, กรุงเทพฯ : มติชน)

รูปที่ 2.11 บรรณาลัย

ที่มา : ฐานข้อมูลโบราณสถานสำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ , 2017. “บรรณาลัยด้านทิศใต้ของปราสาทพนมรุ้ง”

2.3.4 ระเบียงคด

ระเบียงคด คือ อาคารหลังคาคลุมชนิดหนึ่งที่ใช้ล้อมรอบปราสาทประธานและบริเวณโดยรอบ เพื่อแสดงให้เห็นว่าพื้นที่ภายในระเบียงคดเป็นพื้นที่สำคัญและศักดิ์สิทธิ์ กึ่งกลางของด้านทั้งสี่มีโคปุระหรือซุ้มประตูสำหรับเดินเข้า-ออก

ระเบียงคดมีขนาดเล็กหรือใหญ่ ทำขึ้นด้วยวัสดุใด เจาะโปร่งหรือทึบตัน ขึ้นอยู่กับความสำคัญและกรรมวิธีของศาสนสถานหลังนั้นๆ หากเป็นศาสนสถานที่ไม่สำคัญอาจไม่มีระเบียงคดก็ได้ เป็นที่น่าสังเกตว่าภายในของระเบียงคดของปราสาทเขมรมักไม่สามารถเดินได้รอบเหมือนกับระเบียงคดตามวัดอารามของไทย (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2548, ปราสาทขอมในดินแดนไทย, หน้า 41, กรุงเทพฯ : มติชน)

รูปที่ 2.12 ระเบียงคต
ที่มา : อิศาน , 2011-2013. "ปราสาทพนมรุง"

2.3.5 กำแพงหรือกำแพงแก้ว

กำแพงแก้ว หมายถึงกำแพงที่ล้อมรอบปราสาทประธานและบริเวณโดยรอบ ที่กึ่งกลางด้านมีโคปุระเข้า-ออก ศาสนสถานหลายแห่ง โดยเฉพาะศาสนสถานขนาดเล็ก ใช้แนวกำแพงแก้วแทนระเบียงคต แต่หากเป็นศาสนสถานขนาดใหญ่ก็อาจมีกำแพงแก้วล้อมระเบียงคตอีกที (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2548, ปราสาทขอมในดินแดนไทย, หน้า 42, กรุงเทพฯ : มติชน)

รูปที่ 2.13 กำแพงหรือกำแพงแก้ว
ที่มา : bloggong , 2004. "ปราสาทหินพิมาย (3)"

2.3.6 โคปุระ

โคปุระ หมายถึงซุ้มประตูเข้า-ออกศาสนสถาน มักประจำอยู่ที่ด้านทั้งสี่ของระเบียงคตหรือกำแพงแก้ว โดยทั่วไปมีแผนผังรูปกากบาท โคปุระบางหลังอาจเคยใช้ประดิษฐานรูปเคารพด้วย (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2548, ปราสาทขอมในดินแดนไทย, หน้า 42, กรุงเทพฯ : มติชน)

รูปที่ 2.14 กำแพงหรือกำแพงแก้ว

ที่มา : ศูนย์อนามัยที่5 ราชบุรี , 2012. “ประสาทมืองต่ำ อ.ประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์วันที่ 25 มิ.ย. 58 ถึง 25 มิ.ย. 58”

2.3.7 สะพานนาคราช-ชาลานาคราช

สะพานนาคราช-ชาลานาคราช เป็นขาลายกพื้นอยู่ด้านหน้าโคปุระเชื่อมต่อกับทางดำเนิน ขาลายกพื้นนี้มีราวเป็นนาค จึงนิยมเรียกกันว่าสะพานนาคราชหรือชาลานาคราช มักอยู่ในผังกากบาท

เหตุผลที่ใช้นาคอธิบายได้ว่า เพื่อเป็นสัญลักษณ์ในการปกป้องคุ้มครองศาสนสถาน และยังเป็นสัญลักษณ์ของสะพานที่เชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับโลดของเทพเจ้า เพราะสะพานที่เชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับเทพเจ้าคือรุ้ง ซึ่งรุ้งมักถูกนำไปเปรียบเทียบกับงู

นาคแต่ละยุคสมัยมีลักษณะแตกต่างกันออกไป แรกเริ่มเป็นนาคหลายเศียรคล้ายงูธรรมชาติ ปลายด้านหนึ่งเป็นหัว ปลายด้านหนึ่งเป็นหาง แต่ในบางสมัย เช่น สมัยนครวัด ปลายทั้งสองเป็นเศียรโดยไม่มีหาง ลักษณะเศียรนาคก็มีความวิจิตรบรรจงมากขึ้น (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2548, ปราสาทขอมในดินแดนไทย, หน้า 42 - 43, กรุงเทพฯ : มติชน)

รูปที่ 2.15 สะพานนาคราช - ชาลานาคราช

ที่มา : วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี , 2009. “อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย”

2.3.8 คูน้ำ-สระน้ำ

ศาสนสถานบางแห่งมีแนวคูน้ำ-สระน้ำล้อมรอบทุกด้าน ยกเว้นช่วงที่ใช้สำหรับเป็นทางเดินเข้า-ออก ซึ่งโดยปกติได้แก่กึ่งกลางของทิศตะวันออก หรือกึ่งกลางของด้านทั้งสี่ แนวคูน้ำเหล่านี้บางแห่งอาจขุดเป็นคูธรรมดา แต่บางแห่งอาจมีการตกแต่งอย่างงดงาม

รูปที่ 2.16 คูน้ำ - สระน้ำ

ที่มา : วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี , 2014. "ปราสาทเมืองต่ำ"

ในด้านความหมาย คูน้ำเหล่านี้คงหมายถึงมหาสมุทรที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ นอกจากนี้ยังเป็นแนวบอกขอบเขตศักดิ์สิทธิ์ของศาสนสถานด้วย (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2548, ปราสาทขอมในดินแดนไทย, หน้า 43 - 45, กรุงเทพฯ : มติชน)

2.3.9 ทางดำเนิน

ทางดำเนิน หมายถึงทางเดินเข้าสู่ศาสนสถาน ทางดำเนินหลักอยู่ทางด้านหน้าของศาสนสถาน ซึ่งปกติคือทิศตะวันออก

ทางดำเนินนี้มักปูพื้นด้วยหินทรายหรือศิลาแลง สองข้างทางนิยมปักเสานางเรียงเพื่อเป็นเครื่องหมายบอกถึงขอบเขตทางเดิน อาจเป็นเครื่องหมายบอกขอบเขตศักดิ์สิทธิ์ด้วย

ทางดำเนินบางแห่งนอกเหนือจากเสานางเรียงแล้ว อาจขนานข้างด้วยพญานาคก็ได้ (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2548, ปราสาทขอมในดินแดนไทย, หน้า 45, กรุงเทพฯ : มติชน)

รูปที่ 2.17 ทางดำเนิน

ที่มา : ผู้จัดการ Online , 1999-2017. "มหัศจรรย์ปราสาทหิน ถิ่นอีสานใต้ จากพิมายถึงพนมรุ้ง"

2.4 แผนผังและรูปแบบ

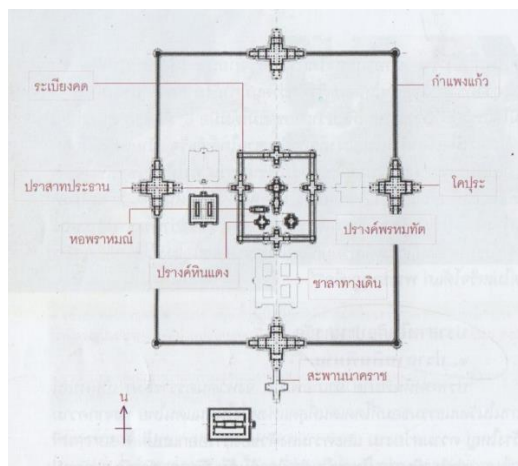
ปราสาทขอมจะมีการออกแบบการก่อสร้างอย่างมีระเบียบ เนื่องจากคติการสร้างดังกล่าวแล้วข้างต้น โดยทั่วไปจะมีแผนผัง 2 แบบ แผนผังแบบล้อมรอบจุดศูนย์กลางกับแผนผังแบบตรงเข้าสู่จุดศูนย์กลาง

รูปแบบของปราสาทขอมที่สมบูรณ์นั้น จะประกอบด้วยกำแพงล้อมรอบศาสนสถานตรงกลางกำแพงมีซุ้มประตูทางเข้าทั้ง 4 ด้าน เรียกว่า "โคปุระ" ถัดเข้าไปมีสระน้ำ อาจเป็นรูปคล้ายตัวซี (C) ในกรณีที่มีทางเข้า 2 ทาง หรือรูปคล้ายตัวแอล (L) ในกรณีที่มีทางเข้า 4 ทาง จนถึงกำแพงชั้นในที่ล้อมรอบปราสาทประธาน ซึ่งเรียกว่า "ระเบียงคด" โดยมีโคปุระทั้ง 4 ด้านเช่นเดียวกัน ภายในระเบียงคด เป็นที่ตั้งของปราสาทประธาน ซึ่งอาจเป็นปราสาทหลังเดี่ยวโดดๆ หรือเป็นปราสาทหมู่ 3 หลัง 5 หลัง หรือ 6 หลัง ก็ได้ อาจมีอาคารขนาดเล็กมีผนังสีเหลืองผืนผ้า ที่เรียกว่า "บรรณาลัย" เป็นที่เก็บรักษาคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ อยู่ด้านหน้าปราสาทประธานปราสาทขนาดใหญ่ เช่น ปราสาทหินพิมาย และปราสาทพนมรุ้ง จะมีส่วนที่เพิ่มขึ้นได้แก่ "ทางดำเนิน" มักประดับด้วยเสา ตั้งเป็นแนวตลอดทางเดินเรียกว่า เสานางเรียง หรือเสานางจรัส มี "สะพานนาคราช" ซึ่งมีผนังเป็นรูปกากบาท ราวสะพานทำเป็นลำตัวของพญานาค 5 เศียร หันหน้าออกแผ่พังพาน ทั้ง 4 ทิศ เปรียบเสมือนเป็นทางเดินเชื่อม ระหว่างโลกมนุษย์กับโลกสวรรค์ หากเป็นปราสาทที่ตั้งอยู่บนภูเขา จะมีทางเดินเป็นขั้นบันได ทอดขึ้นไปสู่บริเวณที่ตั้งของปราสาทประธาน (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, 2548, เล่มที่ 30)

2.3.1 แผนผังแบบล้อมรอบจุดศูนย์กลาง

แผนผังแบบล้อมรอบจุดศูนย์กลางจะมีปราสาทประธานอยู่ตรงกลาง ล้อมรอบด้วยระเบียงคด อาจมีสระน้ำและกำแพง ล้อมรอบอีกชั้นหนึ่ง ส่วนใหญ่ ได้แก่ ศาสนสถานที่ตั้งอยู่บนพื้นราบ เช่น ปราสาทหินพิมาย ปราสาทเมืองต่ำ

องค์ประกอบภายในแผนผังปราสาทพิมาย

รูปที่ 2.18 แผนผังปราสาทพิมาย

ที่มา : รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2548, ปราสาทขอมในดินแดนไทย, หน้า 13, กรุงเทพฯ : มติชน

พลับพลา ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้ากำแพงชั้นนอก ด้านซ้ายมือของทางเดินเข้าสู่ตัวปราสาท เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เดิมเรียกกันว่า "คลังเงิน" จากตำแหน่งที่ตั้งสันนิษฐานว่าคงเป็นที่พักเตรียมพระองค์สำหรับกษัตริย์ หรือเจ้านายชั้นสูงที่เสด็จมาประกอบพิธีกรรมทางศาสนา รวมทั้งเป็นสถานที่พักจัดขบวนสิ่งของถวายต่าง

สะพานนาคราช งบประมาณด้านหน้าทางเข้าโคปุระด้านทิศใต้สร้างด้วยหินทราย มีผังเป็นรูปกากบาท กว้าง 4 ม. ยาว 31.70 ม. ยกพื้นสูง ราวสะพานทำเป็นตัวนาค ที่ปลายราวสะพานทำเป็นรูปนาคราชชูคอแผ่พังพานเป็นรูปนาค 7 เศียร สะพานนี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นในการเดินทางเข้าสู่ศาสนสถานอันศักดิ์สิทธิ์ตามคติความเชื่อเรื่องจักรวาล เชื่อว่าเป็นเส้นทางเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับโลกสวรรค์ คตินี้ถือสืบกันมาในศาสนาฮินดูและพุทธศาสนานิกายมหายาน

ซุ้มประตูและกำแพงแก้วซุ้มประตูหรือโคปุระ ตั้งอยู่กึ่งกลางของแนวกำแพงแก้ว อยู่ในแนวตรงกันหมดทั้ง 4 ด้าน คือ ทิศเหนือ-ใต้ อยู่ตรงกึ่งกลางของกำแพง ทิศตะวันออก-ตะวันตก ค่อนไปทางเหนือเล็กน้อย ผังโดยรอบของซุ้มประตูจะมีลักษณะเป็นรูปกากบาท จากกำแพงแก้วเข้ามาด้านในเชื่อกันว่าเป็นดินแดนของโลกสวรรค์ อันเป็นที่อยู่ของเทพเจ้า

ซาลาทางเดิน ก่อสร้างด้วยหินทราย เชื่อมต่อระหว่างซุ้มประตูด้านทิศใต้ของระเบียงคดที่ล้อมรอบปราสาทประธาน โดยทำทางเดินยกพื้นสูงประมาณ 1 เมตร แบ่งเป็น 3 ช่องทางเดิน ผังทำเป็นรูปกากบาท จากการบูรณะพบเศษกระเบื้องมุงหลังคาและบราลีดินเผาจำนวนมาก สันนิษฐานว่าเดิมคงเป็นระเบียงโปร่ง หลังคามุงกระเบื้อง รองรับด้วยเสาไม้

ซุ้มประตูและระเบียงคด เป็นอาคารก่อด้วยหินทรายยกพื้นสูง อยู่ล้อมรอบปราสาทประธาน ระเบียงคดมีลักษณะคล้ายกำแพงแก้วทั้ง 4 ด้าน โดยมีตำแหน่งที่ตั้งตรงกับแนวของประตูเมือง และประตูทางเข้าปราสาทประธาน ปรากฏหลักฐานสำคัญที่ซุ้มประตูด้านทิศใต้ บริเวณกรอบประตูพบจารึกภาษาเขมร อักษรขอมโบราณ ระบุศักราชตรงกับ พ.ศ. 1651 - 1655 กล่าวถึงการสร้างรูปเคารพ การสร้างเมือง ตลอดจนปรากฏพระนามของขุนนางชั้นสูง และพระนามมหากษัตริย์คือ พระเจ้าจรัญนันทรมันที่ 1

ปราสาทประธาน เป็นส่วนสำคัญที่สุดของปราสาทหินพิมาย เป็นปราสาทองค์ใหญ่ สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17 ก่อสร้างด้วยศิลาทรายสีขาวหันหน้าไปทางทิศใต้ ซึ่งแตกต่างจากศาสนสถานแบบขอมในที่อื่น ๆ ซึ่งมักจะหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ปราสาทประธานประกอบด้วยส่วนสำคัญ 2 ส่วนคือ มณฑปและ เรือนธาตุ มีการจำหลักลวดลายประดับตามส่วนต่าง ๆ เช่น หน้าบัน ทับหลัง มักจำหลักเป็นภาพเล่าเรื่องรามเกียรติ์และเรื่องราวทางพุทธศาสนา ยกเว้นทางด้านทิศใต้ จำหลักเป็นภาพศิวนาฏราช ภายในเรือนธาตุเป็นส่วนสำคัญที่สุด เรียกว่า ห้องครรภคฤหะ เป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพสำคัญ พื้นห้องตรงมุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีร่องน้ำมนต์ตลอดผ่านพื้นห้องออกไปทางด้านนอก เรียกว่า ท่อโสมสูตร

ปราสาทหินแดง สร้างขึ้นราวปลายพุทธศตวรรษที่ 17 ตั้งอยู่ทางด้านขวาของปราสาทประธาน มีมุขยื่นออกไปทั้ง 4 ทิศ เหนือกรอบประตูทางเข้าด้านทิศเหนือ มีทับหลังหินทราย

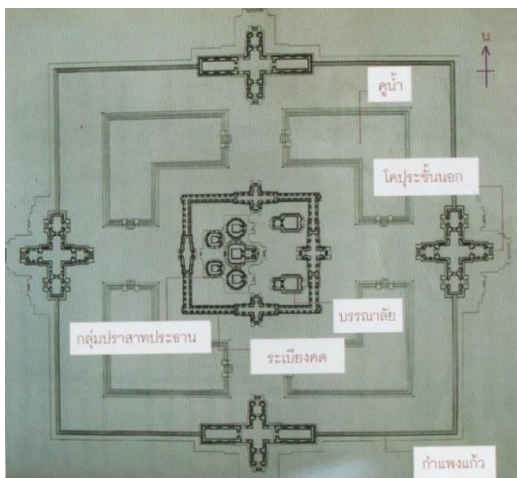
จำหลักภาพเล่าเรื่องมหากาพย์มหาภารตะ ตอนอรชุนล่าหมีป่า ส่วนกรอบประตูด้านอื่นคงเหลือร่องรอยเฉพาะเสาประดับกรอบประตูศิลปะแบบเขมรประดับอยู่

หอพราหมณ์ เป็นอาคารก่อด้วยหินทรายและศิลาแลง ตั้งอยู่บนฐานเดียวกันกับบปรางค์หินแดง ในปี พ.ศ. 2493 ได้ค้นพบศิวิลิ่งค์ สลักด้วยหินทรายจำนวน 7 ชิ้นอยู่ภายในหอพราหมณ์ เชื่อกันว่าอาคารหลังนี้คงเป็นสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนาพราหมณ์ แต่จากรูปแบบและตำแหน่งที่ตั้งเดิมคงเป็นที่ตั้งของบรรณาลัยมากกว่า.

ปรางค์พรหมทัต ลักษณะของปรางค์องค์นี้ สร้างด้วยศิลาแลงตั้งอยู่ด้านหน้าของปราสาทประธานทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ประตูทำเป็นมุขยื่นออกไปทั้ง 4 ทิศ ภายในองค์ปรางค์พบประติมากรรมสำคัญ 2 ชิ้น คือ ประติมากรรมรูปบุคคลขนาดใหญ่อยู่ในท่านั่งขัดสมาธิ สลักด้วยหินทราย สันนิษฐานว่าเป็นรูปจำลองของพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 ชาวบ้านเรียกว่า ท้าวพรหมทัต ส่วนอีกรูปเป็นรูปสตรีนั่งคุกเข่าสลักด้วยหินทราย ส่วนศีรษะและแขนหักหายไป เชื่อกันว่าเป็นรูปของพระนางชัวยราชเทวีมเหสี ชาวบ้านเรียกตามนิยายพื้นบ้านว่า นางอรพิม ปัจจุบันประติมากรรมทั้ง 2 ชิ้นนี้จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย

บรรณาลัย ตั้งอยู่บริเวณลานชั้นนอก ระหว่างกำแพงแก้วและซุ้มประตูระเบียงคด ด้านทิศตะวันตกเป็นอาคาร 2 หลังขนาดเดียวกัน ผังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายกพื้นสูง ก่อด้วยหินทรายกันเป็นห้องยาวตลอดแนว พบร่องรอยหลุมเสารูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส เดิมคงเป็นหลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้อง เชื่อกันว่าบรรณาลัยคือสถานที่เก็บรักษาคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา (สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดนครราชสีมา, อุทยานประวัติศาสตร์ ปราสาทหินพิมาย อ.พิมาย)

องค์ประกอบภายในแผนผังปราสาทเมืองต่ำ

รูปที่ 2.19 แผนผังปราสาทเมืองต่ำ

ที่มา : รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2548, ปราสาทขอมในดินแดนไทย, หน้า 107, กรุงเทพฯ : มติชน

สระน้ำระเบียงคต สระน้ำ 4 สระ ล้อมรอบระเบียงคตมีลักษณะเป็นรูปตัวแอล (L) ก่อสร้างด้วยศิลาแลงเป็นชั้นบันไดลงไปถึงกันสระ ขอบสระด้านบนแกะสลักด้วยหินทรายเป็น ลำตัวขนาด ที่มุมสระสลักเป็นขนาด 5 เศียร สระน้ำทั้ง 4 สระนี้ ใช้เพื่อประกอบพิธีกรรมทาง ศาสนา

ระเบียงคตและซุ้มประตู ระเบียงคต เป็นแนวกำแพงชั้นในของโบราณสถาน ก่อสร้างด้วย หินทรายเชื่อมต่อกันโดยรอบ ล้อมรอบกลุ่มปราสาทอิฐ ภายในห้องกว้าง ประมาณ 2 เมตร พื้น ปูด้วยศิลาแลง ที่บริเวณกึ่งกลางของระเบียงคตทุกด้าน ก่อสร้างเป็นซุ้มประตูในแนวเดียวกัน กับซุ้มประตูของกำแพงแก้ว

ปราสาทแถวหน้าองค์ทิศเหนือ ก่อสร้างด้วยอิฐ เดิมมีลวดลายปูนปั้นประดับ ทับหลังทำ จากหินทรายสลักภาพพระศิวะคู่กับพระอุมาประทับนั่งเหนือ โคนนที เรียกภาพตอนนี่ว่า "อุมา มเหศวร"

ปราสาทแถวหลังองค์ทิศเหนือ ก่อสร้างด้วยอิฐ เดิมเคยมีลวดลายปูนปั้นประดับ ทับ หลังทำจากหินทรายสลักภาพพระกฤษณะยกภูเขาโควรรณะ เพื่อปกป้อง คนเลี้ยงวัวและฝูงวัว ให้พ้นภัยจากพายุฝน

ปราสาทแถวหลังองค์ทิศใต้ ก่อสร้างด้วยอิฐ เดิมมีลวดลายปูนปั้นประดับ ทับหลังทำ จากหินทรายสลักภาพเทพเจ้าประทับนั่งเหนือหงส์ สันนิษฐานว่าเทพเจ้านี้หมายถึงพระวรุณ เทพผู้รักษาทิศตะวันตก

ปราสาทประธาน ตั้งอยู่ตรงกลางเยื้องมาข้างหน้าเล็กน้อย ระหว่างปราสาทบริวารทั้งสองมี ขนาดใหญ่กว่าปราสาทบริวารอีก 4 องค์ ทับหลังเป็นหินทราย

ปัจจุบันปราสาทประธานได้ถล่มลงมาแล้วคงเหลือเฉพาะฐานที่ก่อด้วยศิลาแลง ลักษณะอาคารใช้ อิฐเป็นวัสดุก่อสร้างหลัก พบเพียงฐานเป็นศิลาแลง และหน้าบันซึ่งสลักจากหินทราย เป็นภาพ พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ศิลปะปาปวน สันนิษฐานว่าตัวปราสาทเป็นปราสาทหินทราย นอกจากนี้ยังได้พบหลักฐานลวดลายปูนปั้นประดับ ซึ่งสร้างถวายพระศิวะเทพเจ้าสูงสุดใน ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เพราะได้มีการขุดพบศิวลึงค์ ซึ่งเป็นรูปเคารพแทนองค์พระศิวะ และพบ ทับหลังสลักพระศิวะ ในปาง "กัลยาณะสุนทระมุติ" ส่วนบนของทับหลังจำหลักภาพฤษีนั่ง ประนมมือเป็นแถว จำนวน 7 ตน

กลุ่มปราสาทอิฐ เป็นอาคารสำคัญที่สุด ตั้งอยู่ตรงกลางของตัวปราสาทเมืองต่ำ ใช้เป็นที่ ประดิษฐานรูปเคารพและประกอบพิธีบวงสรวงเทพเจ้าประกอบด้วยปราสาทอิฐ 5 องค์ ตั้งอยู่ บนฐานศิลาแลงเดียวกันองค์ปราสาทก่อด้วยอิฐเรียงเป็น 2 แถว แถวหน้า 3 องค์ และแถวหลัง 2 องค์ กลุ่มปราสาทอิฐ 5 องค์นี้แสดงสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุศูนย์กลางจักรวาลปราสาท ประธาน ส่วนตรงกลางคือส่วนปราสาทประธาน ซึ่งได้ปรักหักพังเหลือเพียงฐาน

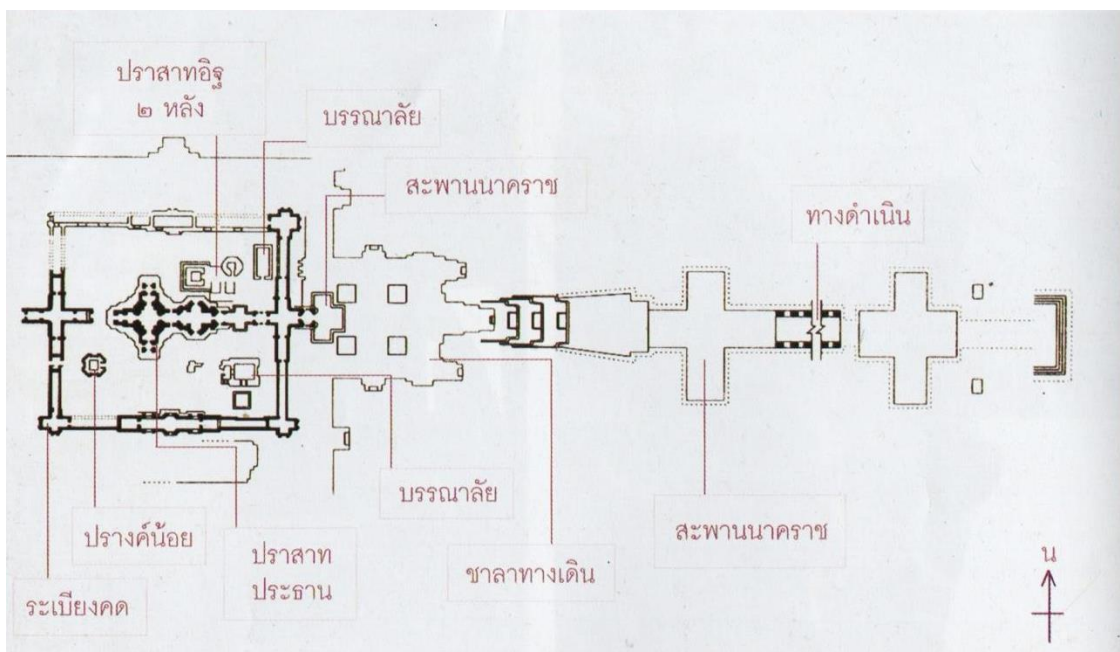
บรรณาลัย 2 หลัง ก่อสร้างด้วยอิฐ อยู่บริเวณด้านหน้าของกลุ่มปราสาทอิฐ ข้างละ 1 หลัง ลักษณะเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขและประตูทางเข้าด้านทิศตะวันตกด้านเดียว

ส่วนผนังหลังคาพังลงหมดเหลือเพียงกรอบประตูและทับหลัง จากรูปแบบของอาคารเป็นสถานที่เก็บรักษาคัมภีร์ ตำราทางศาสนา หรืออาจเป็นสถานที่ประดิษฐานรูปเคารพ

ปราสาทประกอบ ปราสาทประกอบอีก 4 หลังเป็นปราสาทอิฐ ปัจจุบันได้รับการบูรณะในสภาพสมบูรณ์ และมีหน้าบันด้านหน้าอยู่ครบ โดยปราสาทแถวหลังองค์ทิศใต้ มีหน้าบันเป็นภาพพระวรุณเทพประทับเหนือหงส์ ปราสาทแถวหลังองค์ทิศเหนือเป็นภาพพระกฤษณะ (ร่างอวตารของพระวิษณุ) ยกภูเขาโควรรธนะ ปราสาทแถวหน้าองค์ทิศใต้เป็นภาพพระอินทร์ ปางมหาราชลีลาสนะ (นั่งชันเข่า) ประทับเหนือหน้ากาล ส่วนปราสาทแถวหน้าองค์ทิศเหนือ เป็นภาพพระศิวะคู่พระอุมา ประทับบนโคนนทีในปาง อุมาเมศวรร (กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, ทำเนียบโบราณสถานขอมในประเทศไทย เล่ม 2 จังหวัดบุรีรัมย์ กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2536)

2.3.2 แผนผังแบบตรงเข้าสู่จุดศูนย์กลาง

ได้แก่ ศาสนสถานที่อยู่บนภูเขา มีบันไดทางเดินและสิ่งปลูกสร้างเป็นระยะๆ นำขึ้นไปสู่ปราสาทประธานที่อยู่บนยอดเขา เช่น ปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเขาพระวิหาร

รูปที่ 2.20 แผนผังปราสาทพนมรุ้ง

ที่มา : รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2548, ปราสาทขอมในดินแดนไทย, หน้า 136, กรุงเทพฯ : มติชน

บันไดต้นทาง จากกระพักเขาด้านล่าง ทางทิศตะวันออกที่ก่อด้วยศิลาแลง เป็นชั้น ๆ 3 ชั้น สุดบันไดขึ้นมาเป็น ซาลารูปกากบาท ยกพื้นตรงกลางสูงกว่าปีก 2 ข้างเล็กน้อย ไปด้วยศิลาแลง เข้าใจว่าเป็นฐานพลับพลารูปกากบาทซึ่งเป็นซุ้มประตูทางเข้า (โคปุระชั้นนอก) ด้านแรก ของปราสาทซุ้มประตูนี้คงมีรูปทรงคล้ายกับซุ้มประตูของระเบียงคด

ทิศตะวันออก ซึ่งเป็นทางเข้าด้านสุดท้าย (โคปุระชั้นใน) แต่ไม่มีวัสดุก่อสร้าง เหลือเป็นหลักฐานให้ทราบชัด อาจจะเป็นพลับพลาโถง สร้างด้วยไม้มุงกระเบื้องก็ได้ ด้านในพลับพลา ค่อย ๆ ลาดลงสู่ทางเดินที่นำไปสู่บันไดทางขึ้นปราสาทของเดิม อาจมีบันไดก่อด้วยศิลาแลง หรือ หินทรายทอดลงไปเป็นชั้น ๆ

พลับพลา ทางทิศเหนือของซาลารูปกากบาทมีอาคารโถงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดกว้าง 6.40 เมตร ยาว 20.40 เมตร ก่อด้วยศิลาแลงมีหินทรายประกอบบางส่วน อาคารนี้หันหน้าไปทางทิศใต้มีทางเข้าออกอยู่ทางทิศตะวันออกและอยู่ทางทิศตะวันตกของอาคาร บนฐานพลับพลา มีเสาหิน 4 ต้น มีระเบียงทางเดินล้อมอาคาร รวม 3 ด้าน ยกเว้นด้านหน้า เข้าใจว่าของเดิมอาจมีหลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้องนอกระเบียงมีกำแพงชั้นนอกก่อด้วยศิลาแลงล้อมอยู่โดยรอบอีกชั้นหนึ่ง มีทางเข้าด้านหน้าซึ่งเชื่อมต่อมาจากรูปกากบาท พลับพลาโถงหลังนี้ อาจเป็นอาคารที่เรียกกันในสมัยปัจจุบันว่า "พลับพลาเปลื้องเครื่อง" คือเป็นที่พักจัดเตรียมพระองค์ เช่น เปลื้องเครื่องทรงที่แสดงยศศักดิ์ และจัดกระบวนเสด็จของกษัตริย์ยาเสด็จมาสักการะเทพเจ้า หรือประกอบพิธีกรรม ณ ศาลสถานแห่งนี้

พลับพลาเปลื้องเครื่องนี้ ในศิลปะแบบบายน เห็นได้จากการใช้ศิลาแลงเป็นวัสดุก่อสร้างหลักลดลวดลายกึ่งบัวที่สลักบนหัวเสาและลายดอกไม้สี่กลีบบนยอดเสา เว้นแต่เศียรนาคที่ครอบหน้าบันสลักลายแบบ ศิลปะคลัง อายุประมาณ ต้นพุทธศตวรรษที่ 16 ซึ่งคงจะเป็นการนำของเก่ามาประดับอาคารหลังใหม่ การเอาของเก่ามาใช้เช่นนี้เป็นเรื่องธรรมดาที่พบทั่วไป ทั้งที่อาคารอื่น ๆ ในปราสาทพนมรุ้ง และที่ปราสาทอื่น ๆ

พลับพลาแห่งนี้เรียกกันทั่วไปว่า โรงช้างเผือก ด้วยความเข้าใจผิดคิดว่าปราสาทบนยอดเขาคือ พระราชวังของกษัตริย์แต่โบราณ ซึ่งมักจะมีโรงช้าง โรงม้าอยู่ข้างหน้า และที่เรียกกันว่าโรงช้างเผือก เพราะกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ย่อมจะมีช้างเผือกคู่บารมีอยู่ด้วย

เป็นทางเดินเท้าที่ต่อมาจากบันไดซาลารูปกากบาท ที่อาจเป็น ซุ้มประตูชั้นนอก ทอดไปยังบันไดขึ้นสู่ปราสาท ปูพื้นด้วยศิลาแลง ขอบเป็นหินทราย ยาว 160 เมตร กว้าง 9.2 เมตร ขอบถนนทั้งสองข้างมีเสาหินทรายเรียกว่า เสานางเรียง มียอดคล้ายดอกบัวตูม สูง 1.60 เมตร จำนวน 68 ต้น ตั้งเรียงอยู่เป็นระยะ ๆ ตรงกันทั้ง 2 แถว ลักษณะเสาและทางเดินเช่นนี้พบที่ปราสาทหลายแห่งในประเทศกัมพูชา เช่นที่ปราสาทเขาพระวิหาร ปราสาทบันทายศรี และปราสาทพระขรรค์

สะพานนาคราชชั้นที่ 1 ก่อด้วยหินทราย ผังเป็นรูปกากบาท กว้าง 8.20 เมตร ยาว 20.00 เมตร ยกพื้นสูงจากถนน 1.50 เมตร ด้านหน้าและด้านข้างลดชั้น มีบันไดเป็นอัมพันท์รูปปีกกาเป็นทางขึ้น ส่วนด้านหลังเป็นชานกว้างเชื่อมต่อกับบันไดขึ้นปราสาท เสาและขอบสะพานสลักลวดลายงดงาม ราวสะพานทำเป็นลำตัวของพญานาค 5 เศียร หันหน้าออกแผ่พังพานทั้ง 4 ทิศ ลักษณะของเครื่องประดับพญานาคมีรัศมีเป็นแผ่นสลักลวดลายในแนวนอนอันเป็นลักษณะศิลปกรรม แบบนครวัดซึ่งมีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 17

ทางทิศเหนือของสะพานนาคราช มีอัมรินทร์รูปกากบาท เป็นทางลงสู่ถนนทางเดินไป ยังสระน้ำ ลักษณะถนนนี้อัดดินแน่น แต่งของสองข้างด้วยศิลาแลง

สิ่งที่น่าสนใจและเป็นจุดเด่นอีกอย่างหนึ่งที่สะพานนาคราชคือ ตรงกลางสะพานมีลาย ดอกบัวบาน 8 กลีบ จำหลักลงในเนื้อหินล้อมรอบด้วยยันต์ขีดเป็นเส้นคูขนานกันไปกับราว สะพาน ห้วยยันต์ขมวดเป็นรูปกลีบดอกบัว ลักษณะเช่นนี้มีผู้ให้ความหมายไว้หลายอย่าง บ้างก็ ว่ากลีบดอกบัวทั้ง 8 นี้อาจหมายถึงเทพประจำทิศทั้งแปดในศาสนาฮินดูหรืออาจเป็นยันต์ สำหรับบวงสรวงและประกอบพิธีกรรม หรืออาจจะเป็นจุดกำหนดที่ผู้มาทำการบูชาเทพเจ้า ตั้ง จิตอธิษฐานขอความคุ้มครองจากเทพเจ้าหรือขอพรอันศักดิ์สิทธิ์

บันไดขึ้นปราสาท ต่อจาก สะพานนาคราชชั้นที่ 1 อันเป็นจุดเชื่อมแห่งเทพเจ้า เป็น ทางเดินขึ้นไปยังลานบนยอดเขาทำเป็นบันไดหินทราย สูง 10 เมตร มี 5 ชั้น จำนวน 52 ชั้น มี ชานพัก 5 ชั้น บันไดและชานพักแต่ละชั้นลดหลั่นกัน ขึ้นไปตามลำดับความสูง ให้ความรู้สึกของ ยอดเขาที่สูงเสียดยอดขึ้นไป สู่สวรรค์ ทั้ง 2 ข้าง ของชานพักมีเสาหินทราย เจาะรูตรงกลาง สันนิษฐานว่าใช้สำหรับปักเสาธงในเวลาที่มีเทศกาลในพิธีกรรมต่าง ๆ หรืออาจเป็นเสาโคมไฟ ทางสู่ปราสาท

ถัดจากบันไดชั้นบนสุด เป็นลานกว้างอยู่หน้าสระเบียงคด มีสระสี่เหลี่ยมขนาดประมาณ 5 x 5 เมตร จำนวน 4 สระ

สะพานนาคราช ชั้นที่ 2 ก่อนจะเข้าสู่ประตูด้านทิศตะวันออกของสระเบียงคดมีสะพาน นาคราชชั้นที่ 2 รับอยู่อีกช่วงหนึ่ง สะพานนาคราชช่วงนี้ยกระดับสูง 1.20 เมตร ผังและรูปแบบ เหมือนกับสะพานนาคราชชั้นที่ 1 แต่มีขนาดเล็กกว่า คือ กว้าง 5.20 เมตร ยาว 12.40 เมตร ที่ ศูนย์กลางบนพื้นหินของสะพานจำหลักรูปดอกบัวบาน 8 กลีบ อยู่ในวงกลมล้อมรอบด้วยเส้น คูขนานตัดกันไปตามผังรูปกากบาท เช่นเดียวกัน มีทางขึ้นเป็นอัมรินทร์รูปปีกกา 3 ด้านส่วน ด้านทิศตะวันตกเชื่อมต่อกับซุ้มประตูระเบียงคด

ระเบียงคด ก่อนจะถึงปราสาทประธานมีระเบียงคดก่อเป็นห้องยาว แต่ไม่สามารถเดิน ทะลุถึงกันได้โดยตลอดเพราะทำผนังกันเป็นช่วง ๆ

ระเบียงด้านทิศตะวันออกและตะวันตกมีผังอย่างเดียวกัน ก่อด้วยหินทรายขนาดกว้าง 2.6 เมตร ยาว 59 เมตร ส่วนด้านทิศเหนือ-ทิศใต้ ซึ่งมี ผังคล้ายกัน ความยาว 68 เมตร โดยประมาณ มุงหลังคาเหลื่อมเข้าหากันเป็นรูปโค้งคล้ายประทุนเรือ แต่สลักด้านบนแบบ หลังคากระเบื้องประดับสันหลังคาด้วยบราสีหินทราย แกะสลักเป็นรูปทรงคล้ายดอกบัวตูม ระเบียงด้านทิศใต้ก่อด้วยหินทรายยังสร้างไม่เสร็จสมบูรณ์ ด้านทิศเหนือก่อด้วยศิลาแลง ใช้หิน ทรายเป็นส่วนประกอบ เช่น กรอบประตู หน้าต่าง บั้วรับหลังคา

ระเบียงคดทั้ง 4 ด้าน มีซุ้มประตู (โคปุระ) ทางเข้าสู่ปราสาทอยู่ตรงกลางและยังมีประตู ข้างอีกด้านละ 2 ประตู ยกเว้นด้านทิศใต้ให้เห็นเพียงประตูเดียว ระเบียงคดด้านทิศตะวันออก เจาะช่องดิน ๆ สลักเป็นหน้าต่างปลอมที่ผนังด้านนอก ผนังด้านในเจาะช่อง เป็นหน้าต่างจริง

เป็นระยะ ๆ ส่วนด้านตะวันตกมีแต่หน้าหลอกทางด้านนอก ด้านทิศเหนือและใต้เจาะหน้าต่างที่ผนังด้านใน

ซุ้มประตูกลางของระเบียงคดด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก มีมุขทั้งด้านในและด้านนอก ด้านข้างซุ้มปีกออกไปต่อกับห้องของระเบียง จึงมีลักษณะ เป็นห้องรูปกากบาทรูปโค้งลดชั้นประดับสันหลังคาด้วยบราสีส่วนซุ้มประตูหรือโคปุระของระเบียงคดด้านทิศเหนือ และใต้ไม่มีมุข จึงมีลักษณะเป็นห้องยาว ด้านทิศใต้เจาะประตู 3 ช่อง แต่ด้านเหนือเจาะเพียงช่องเดียว ที่มุมอันเป็นจุดบรรจบกันของระเบียงคดทำเป็นซุ้มรูปกากบาท เช่นเดียวกันซุ้มประตูระเบียงคดด้านทิศตะวันออกและตะวันตกแต่ขนาดเล็กกว่า มีให้เห็นอยู่ 3 มุม ยกเว้นมุมทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ซุ้มมุมเหล่านี้จำหลักผนังด้านที่หันออกข้าง 2 ด้าน เป็นประตูหลอกเลียนแบบบานประตูไม้ 2 บานมีอกเลาอยู่ตรงกลาง

ซุ้มประตูระเบียงคดเหล่านี้ ทั้งที่เป็นประตูจริง และประตูหลอกมีการจำหลักลวดลายที่หน้าบัน ทับหลัง เสาประดับกรอบประตู และเสาดัดผนัง เช่นเดียวกับที่ส่วนบนของผนังระเบียงที่หน้าบันและทับหลังมักจำหลักเป็นภาพเล่าเรื่อง ที่ส่วนอื่น ๆ มักเป็นลายพันธุ์พฤกษา

สะพานนาคราช ชั้นที่ 3 เมื่อผ่านซุ้มประตูกลางของระเบียงคดเข้ามาจะถึงสะพานนาคราชชั้นที่ 3 ซึ่งอยู่ด้านหน้าปราสาทประธาน มีลักษณะเหมือนกับสะพานนาคราชทั้ง 2 ชั้น แต่มีขนาดเล็กลงคือ ขนาดกว้าง 3.40 เมตร ยาว 9.9 เมตร แต่พื้นกลางสะพานไม่จำหลักลายกลีบดอกบัว

ปราสาทประธาน เป็นสถาปัตยกรรมหลักที่สำคัญที่สุดตั้งอยู่ตรงศูนย์กลางของลานปราสาทชั้นใน มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อ มุมขนาดกว้าง 8.20 เมตร สูง 27 เมตร มีมุข 2 ชั้น ทางด้านทิศเหนือ ทิศใต้และทิศตะวันตก ส่วนทางด้านหน้า คือ ทิศตะวันออกทำเป็นอาคารมีแผนผัง รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 8 x 10 เมตร ในตำแหน่งเดียวกันกับสถาปัตยกรรมต้นแบบของอินเดีย ซึ่งเป็นอาคารมีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ที่เรียกว่า มณฑป โดยมีอันตราละหรือฉนวนเชื่อมขนาด 3.60 x 8.10 เมตร กับปราสาทประธาน มณฑปยังมีมุขอยู่ทางด้านหน้าอีกที่หนึ่ง ส่วนต่าง ๆ ทั้งหมดของปราสาทประธานตั้งอยู่บนฐาน 2 ชั้น ย่อมุมรับกันกับอาคาร

ปราสาทน้อย ตั้งอยู่ใกล้กับปราสาทประธานด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้สร้างเป็นปราสาทสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมขนาด 6 x 6 เมตร สูง 5.5 เมตร ส่วนยอดชำรุดเข้าใจว่าเมื่อมีการก่อสร้างในสมัยหลังได้รื้อเอาหินส่วนยอดปราสาทองค์นี้ซึ่งขณะนั้นอาจอยู่ในสภาพที่ผุพังลงมาแล้วไปใช้ในที่อื่น การนำชิ้นส่วนเก่าไปใช้สร้างอาคารใหม่เช่นนี้มิให้เห็นอึหลายแห่งเป็นต้นว่า เราได้พบชิ้นส่วนหินทรายที่มีสภาพงดงามปูพื้นทางเดินโดยยอกว่าไว้ และได้พบศิลาจารึกเป็นส่วนประกอบของอาคารเป็นต้น แสดงว่าได้มีการนำชิ้นส่วนของอาคารเดิมที่อาจพังลงมาไว้ใช้ก่อสร้างอาคารใหม่ในสมัยต่อมาปราสาทองค์นี้ก่อด้วยหินทรายกรุผนังด้านในด้วยศิลาแลง มีประตูเข้าได้ทั้งเดียวคือ ทางด้านทิศตะวันออกซึ่งเป็นด้านหน้า ส่วนด้านอื่น ๆ ก่อผนังทับแต่สลักเป็นประตูหลอก

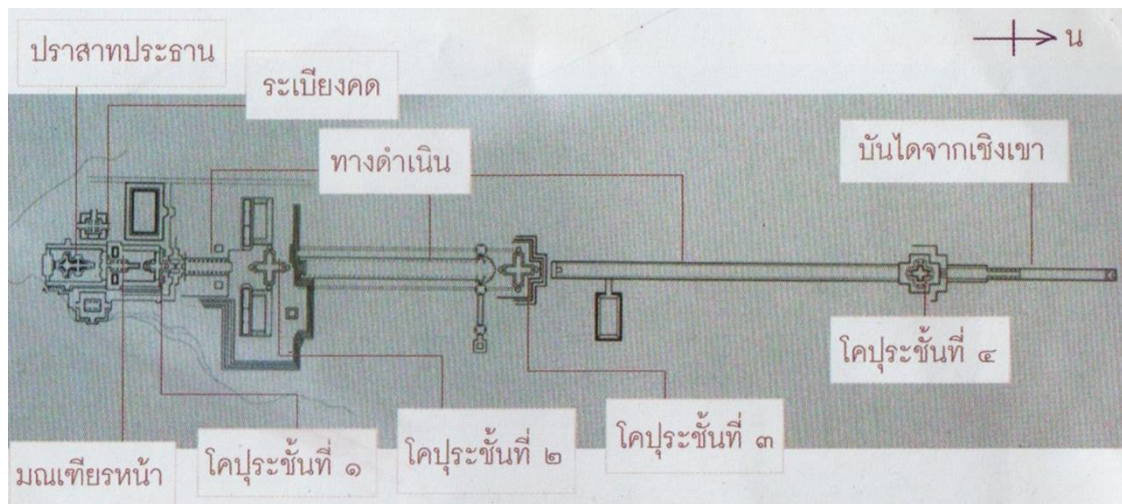
ภายในห้องมีแท่นฐานหินทรายสำหรับประดิษฐานรูปเคารพภาพจำหลักประดับส่วนต่าง ๆ ขององค์ปราสาทต่างกันกับปราสาทประธาน ซึ่งหน้าบันจะจำหลักภาพบุคคลแต่ปรากฏน้อย หน้าบันจะจำหลักลายพันธุ์พฤกษาเป็นส่วนใหญ่โดยมีภาพบุคคลขนาดเล็กอยู่ตรงกลางค่อนมาทางด้านล่าง เช่น ที่หน้าบันด้านทิศตะวันออกจำหลักเป็นรูปบุคคลยกแขนซ้ายขึ้นท่ามกลาง ลวดลายพันธุ์พฤกษาข้างล่าง ของภาพบุคคลเป็นรูปหน้ากาลหรือเกียรติมุข

ปราสาทอิฐ 2 องค์ ใกล้ ๆ กับปราสาทประธานด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีฐาน ปราสาทก่อด้วยอิฐอยู่ 2 องค์ องค์หนึ่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออกขนาด 5 x 5 เมตร อีกองค์ หันหน้าไปทางทิศตะวันตกขนาด 5 x 5 เมตร

วิหารหรือบรรณาลัย 2 หลัง ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ และทิศตะวันออกเฉียงเหนือของ ปราสาทประธาน มีอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าสร้างด้วยศิลาแลงทั้งหลัง มีประตูเข้าออก ด้านเดียว ภายในไม่มีรูปเคารพหลังคาทำเป็นรูปประทุนเรือโดยการวางหินซ้อนเหลื่อมกันขึ้นไปบรรจบกัน แบบเดียวกับหลังคาระเบียงคด

อาคารหลังที่อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้หันหน้าไปทางทิศตะวันตกมีขนาด 11.60 x 7.10 เมตร สูง 5 เมตร ส่วนหลังที่อยู่ด้านตะวันออกเฉียงเหนือ มีขนาด 14.50 x 8.50 เมตร สูง 3 เมตร หันหน้าไปทางทิศใต้อาจเพื่อหลีกเลี่ยงปราสาทเก่า 2 หลัง ที่ตั้งอยู่ในบริเวณนั้น (เว็บไซต์จังหวัดบุรีรัมย์, 2016, อุทยานประวัติศาสตร์ปราสาทหินพนมรุ้ง)

องค์ประกอบภายในแผนผังปราสาทเขาพระวิหาร

รูปที่ 2.21 แผนผังปราสาทเขาพระวิหาร

ที่มา : รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2548, ปราสาทขอมในดินแดนไทย, หน้า 99, กรุงเทพฯ : มติชน

บันไดด้านหน้า เป็นทางเดินขึ้นลงขนาดใหญ่อยู่ทางทิศเหนือของตัวปราสาท ลาดตาม ไหล่เขา ช่วงแรกเป็นบันไดหิน กว้าง 8 เมตร ยาว 75.50 เมตร จำนวน 162 ขั้น บางขั้นสกัดหิน ลงไปในพื้นหินของภูเขา สองข้างบันไดมีฐานสี่เหลี่ยมตั้งเป็นกระพุก ขนาดใหญ่เรียงรายขึ้นไป ใช้สำหรับตั้งรูปสิงห์หนึ่ง ช่วงที่ 2 กว้าง 4 เมตร ยาว 27 เมตร มี 54 ขั้น มีฐานกระพุกกว้าง 2.5

เมตร 7 คู มีรูปสิงห์หนึ่งตั้งอยู่ บันไดหน้าแบ่งออกเป็นสองช่วง โดยที่ตัวบันไดช่วงที่สองแคบกว่าช่วงแรก มีฐานสี่เหลี่ยมและสิงห์หนึ่งขนาดเล็กกว่าช่วงแรก หลังจากที่ศาลยุติธรรมระหว่างประเทศพิพากษาให้ปราสาทพระวิหารตกอยู่ในอธิปไตยของกัมพูชา นักศึกษาไทยได้ประท้วงคำตัดสินของศาลฯ และปิดทางขึ้นปราสาทที่อยู่ในเขตแดนไทย ทำให้ชาวกัมพูชาที่ต้องการขึ้นปราสาท จะต้องขึ้นทางช่องเขาแคบ ๆ สูงชันที่เรียกกันว่า "ช่องบันไดหัก"

ลานนาคราชหรือสะพานนาค อยู่ทางทิศใต้สุดบันไดหินด้านหน้า ไปด้วยแผ่นหินเรียบ มีขนาดกว้าง 7 เมตร ยาว 31.80 เมตร ขอบลานสร้างเป็นฐานเตี้ย ๆ บนฐานมี นาคราช 7 เศียร จำนวน 2 ตัว แผ่นพียงพานหันหน้าไปทางทิศเหนือ ลำตัวอยู่บนฐานทั้งสอง ทอดไปทางทิศใต้ ส่วนหางของนาคราชชูขึ้นเล็กน้อย นาคราชทั้งสองตัวมีลักษณะคล้ายงูตามธรรมชาติ เป็นลักษณะของนาคราชในศิลปะขอม แบบปาปวน มีบันไดทางขึ้นโคปุระ ชั้นที่ 5 บันไดกว้าง 7 เมตร สูง 11.50 เมตร สองข้างบันไดมีฐานสี่เหลี่ยมตั้งรูปสิงห์

โคปุระชั้นที่ 4 ตั้งอยู่บนไหล่เขา มุมทั้งสี่ด้านของลานก่อเป็นชั้นบันไดมิให้พัง สร้างเป็นศาลาจตุรมุข รูปทรงกากบาทไม่มีฝาผนังกัน มีแต่บันไดและซุ้มประตูทั้ง 4 ทิศ สร้างอยู่บนฐานบัวสี่เหลี่ยมย่อมุม ฐานสูง 1.8 เมตร บันไดหน้าประตูซุ้มทั้ง 4 ทิศตั้งรูปสิงห์หนึ่ง เสาโคปุระสูง 3.5 เมตร เป็นศิลปะแบบเกาะแกร์ ยังมีร่องรอยสีแดงที่เคยประดับตกแต่งตัวปราสาทเอาไว้ หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผาแบบ "กาบูน" ปัจจุบันเหลือบันลอมและประตูซุ้มที่ยังสมบูรณ์อยู่เพียงด้านตะวันออกด้านเดียว หน้าจั่วหลักเป็นรูปเทพนั่งชันเขาเหนือเศียรเกียรติมุข หน้าบันเป็นรูปนาคราช 5 เศียร ข้างละ 1 ตัว หางไปประสานกันบนยอด

บันไดทางขึ้นโคปุระ ชั้นที่ 1 อยู่ทางทิศเหนือ เป็นบันไดหินมีลักษณะค่อนข้างชัน สูง 5 ชั้น ประมาณ 2 เมตร ทางทิศตะวันออกของโคปุระชั้นที่ 1 มีเส้นทางขึ้นคล้ายบันไดหน้าแต่ค่อนข้างชัน และซำรุดหลายตอน ยาว 340 เมตรถึงไหล่เขา เป็นเส้นทางขึ้น-ลง ไปสู่ที่ราบประเทศกัมพูชา เรียกว่า "ช่องบันไดหัก" หรือ "ถนนบันไดหัก" ก่อนถึงโคปุระ ชั้นที่ 2 มีสระน้ำตั้งอยู่ทางตะวันออกสระหนึ่ง ชื่อว่า "สระทรง"

สระสงอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของทางดำเนินจากโคปุระ ชั้นที่ 1 ไปโคปุระ ชั้นที่ 2 ห่างออกไป 12.40 เมตร จะพบสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดกว้าง 16.80 เมตร ยาว 37.80 เมตร กรูด้วยท่อนหินเป็นชั้น ๆ มีลักษณะเป็นชั้นบันไดปากผายกันสอบ

โคปุระ ชั้นที่ 3 สร้างอยู่บนไหล่เขา มีเขื่อนหินกันพังตามริมไหล่เขา เป็นลานหินกว้างประมาณ 7 เมตร สองข้างจะมีเสานางเรียง ตั้งอยู่ ทั้งสองด้าน แต่ก็มีปรักหักพังไปมาก โคปุระชั้นที่ 2 สร้างเป็นศาลาจตุรมุข มีกำแพงด้านทิศใต้เพียงด้านเดียว ยาว 39 เมตรจากตะวันออกไปตะวันตก กว้าง 29.5 เมตรจากเหนือไปได้

เป็นศิลปะสมัยหลังโคปุระ ชั้นที่ 1 คือ แคลง/บาปวน मुखหน้าแบ่งเป็น 2 คูหา ริมซุ้มประตูด้านนอกตั้งรูปสิงห์ मुखตะวันออกและตะวันตกแบ่งเป็น 3 คูหา ริมซุ้มประตูด้านนอกตั้งรูปสิงห์ ห้องใหญ่แบ่งเป็น 5 คูหา मुखใต้แบ่งเป็น 2 คูหา หน้าบันเป็นภาพของการกวน

เกษียณสมุทฺร ถือเป็น "หนึ่งในผลงานชิ้นเอกของปราสาทพระวิหาร" ทั้หลังเป็นภาพของพระนารายณ์บรรทมสินธุ์อยู่เหนืออนันตนาคราช

จากซุ้มประตูด้านใต้มีบันไดทางไปโคปุระชั้นที่ 3 ยาว 148 เมตร กว้าง 11 เมตร คู้ไปกับขอบถนน เป็นคั่นหินถมดินให้น้ำไหลห่างไปจากโคปุระ ชั้นที่ 2 ทางตะวันออกมีสระรับน้ำ 2 สระ

โคปุระชั้นที่ 3 นั้นมีขนาดใหญ่สุด สมบูรณ์ที่สุด และขนาบด้วยห้องสองห้อง ตัวปราสาทประธานนั้นสามารถผ่านเข้าไปทางลานด้านหน้า บันไดกว้าง 3.6 เมตร สูง 6 เมตร สองข้างมีฐานตั้งรูปสิงห์หนึ่ง 5 กระพัก

มนเทียรกลาง मुखเหนือหน้าบันเป็นรูปพระกฤษณะยกภูเขาโควรวรรณะ ทั้หลังเป็นรูปพระนารายณ์ 4 กรทรงครุฑ मुखตะวันออกและตะวันตกที่ผนังด้านเหนือมีซุ้มประตู 1 ซุ้มหน้าประตูมีรูปสิงห์หนึ่งตั้งอยู่ ห้องใหญ่มีหน้าต่างซีกเหนือ 6 ช่องซีกใต้ 2 ช่อง मुखใต้หน้าบันเป็นรูปพระอิศวรบนหลังโคอุสุภราช

ห้องขนาบ ทั้งซ้ายและขวาเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าตรงกลางเป็นลานแบ่งเป็น 4 ห้อง ห้องตามขวางด้านหน้ายาว 35.5 เมตร กว้าง 7 เมตรผนังด้านลานมีหน้าต่าง 5 ช่อง ห้องตามยาวซ้ายและขวายาว 15 เมตร กว้าง 6 เมตร ห้องตามขวางด้านหลังยาว 40 เมตร กว้าง 8.5 เมตร ยกฐานสูง 2.4 เมตร ผนังด้านใต้มีหน้าต่าง 5 ช่อง मुखหน้ามีหน้าต่างข้างละ 3 ช่อง เข้าใจว่าบรรณาลัยนี้สร้างเพิ่มเติมภายหลังมนเทียรกลาง ที่ลานหน้าด้านตะวันออกมีปราสาทศิลา 1 องค์ กว้าง 4 เมตร สูง 6 เมตร

จากโคปุระชั้นที่ 3 มีบันได 7 ขั้นขึ้นไปสู่ถนนที่ยาว 34 เมตร มีเสานางเรียงปักรายข้างถนน ข้างละ 9 ต้น ถัดจากเสานางเรียงไปเป็นสะพานนาค 7 เคียร

โคปุระ ชั้นที่ 1

มนเทียรหน้า เป็นรูปกากบาท กว้าง 23 เมตร ยาว 23 เมตร มีมุขทั้ 4 ทิศ ที่ मुखเหนือและใต้มีช่องหน้าต่างมุขละ 2 ช่อง मुखตะวันออกและตกมีประตูหน้าหลังมุขละ 2 ประตู กับช่องหน้าต่างมุขละ 1 ช่อง ห้องใหญ่มีหน้าต่างที่ผนังด้านเหนือ 6 ช่อง ด้านใต้ 4 ช่อง ซุ้มประตูส่วนมากจะเป็นซากปรักหักพัง กรอบประตูห้องใหญ่มีจารึกอักษรขอมระบุปีศักราชตกอยู่ในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ด้านหน้ามนเทียรมีบันไดตรงกับประตูซุ้มทั้ 3 ประตูและมีชานต่อไปยังเจดียงซ้ายและขวา

เจดียงซ้ายและขวา เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 6 เมตร ยาว 32 เมตร ผนังด้านนอกทึบ ด้านในเปิดมีเสาราย 10 ต้น ที่สนามด้านหน้ามีภาพจำหลักตกหล่นอยู่หลายชิ้น เช่น รูปกษัตริย์กำลังหลั่งน้ำทักษิโณทกแก่พราหมณ์

มนเทียรกลาง เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 9 เมตร ยาว 13 เมตร มีมุขหน้าขนาด 8 x 5 เมตรมีหน้าต่างข้างละช่อง ตัวมนเทียรมีหน้าต่างข้างละ 3 ช่องกลางห้องมีเสาราย 2 แถว ๆ ละ 4 ต้น

บรรณาลัย (ห้องสมุด) ซ้ายและขวา อยู่ขนาน 2 ข้างของมณฑิยรกลาง กว้าง 6.5 เมตร ยาว 11 เมตร

ระเบียงคด ด้านทิศเหนือยาว 22 เมตรกว้าง 5.5 เมตร มีผนังละ 3 ประตูที่ผนังด้านเหนือและใต้ด้านทิศตะวันออกและตก กว้าง 4 เมตร ยาว 52 เมตรผนังด้านนอกทำทึบ ผนังด้านในมีหน้าต่าง ข้างละ 20 ช่อง ด้านทิศใต้ ผนังด้านในมีหน้าต่าง 6 ช่อง ตรงกลางมีประตูปรารค์ประธาน มีวิหารเชื่อมต่อยู่ทางทิศเหนือ มีฐานย่อมุม 3 ชั้น ชั้นแรกอยู่เสมอฟันราบ ชั้นที่ 2 สูง 75 เซนติเมตร ทุกที่ ๆ ตรงกับประตูมีบันได 5 ชั้น กว้าง 70 เซนติเมตร สูง 50 เซนติเมตร ตัวปรารค์ทรวดฟ้งมาครึ่งองค์ เหลือเพียงราว 9 เมตร กว้าง 7 เมตร วิหารที่เชื่อมต่อกว้าง 15 เมตร ยาว 17 เมตร สูง 1.5 เมตร มีประตูทั้ง 4 ทิศ บันไดตรงประตูทิศเหนือมี 3 ชั้น กว้าง 70 เซนติเมตร สูง 1.5 เมตร ประตูทิศใต้เชื่อมกับปรารค์ มีหน้าต่างด้านตะวันออกและตก ด้านละ 1 ช่อง กลางวิหารมีแท่งหินรูปสี่เหลี่ยม 1 แท่ง

มณฑิยรตะวันออก กว้าง 16 เมตร ยาว 20.5 เมตรมีมุขด้านเหนือ, ใต้, ตะวันออกแต่ละมุขมีประตู 3 ประตู ภายในแบ่งเป็นห้อง ๆ

มณฑิยรตะวันตก กว้าง 18.5 เมตร ยาว 20.5 เมตรมีมุขด้านเหนือ, ใต้, ตะวันตกแต่ละมุขมีประตู 3 ประตู (ธิดา สารยา, 2552, ปราสาท (เขา) พระวิหาร, สำนักพิมพ์เมืองโบราณ)

2.5 ประเภทของปราสาทขอม

2.5.1 ปราสาทที่สร้างขึ้นตามคติเทวราชา

มีลักษณะเป็นปราสาทที่สร้างขึ้นบนฐานที่ซ้อนลดหลั่นกันหลายชั้น โดยทั่วไปมีทั้งสิ้น 3-5 ชั้น ฐานเป็นชั้นเหล่านี้สร้างขึ้นเพื่อสื่อความหมายถึงเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นศูนย์กลางจักรวาลตามคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์และพุทธ

ปราสาทที่สร้างขึ้นบนฐานเป็นชั้นนี้เกี่ยวข้องกับ คติเทวราชา ซึ่งเป็นคติที่กษัตริย์เขมรให้ความสำคัญเคารพนับถือ เกิดขึ้นครั้งแรกในสมัยของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1345-1339) พระองค์ทรงทำพิธีกรรมเพื่อประกาศถึงความเป็นเอกราชไม่ขึ้นต่อชวา และได้สถาปนา เทวราชา ซึ่งภาษาเขมรใช้คำว่า “กมรเตง ชคต ต ราชา” นักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่าเทวราชาเป็นพิธีกรรมที่ยกฐานะของกษัตริย์ให้เทียบเท่ากับเทพ หรือ อาจเป็นพิธีที่ยกกษัตริย์ขึ้นเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่กว่ากษัตริย์ทั้งหลาย แต่บางท่านสันนิษฐานว่าเทวราชาอาจเป็นรูปเคารพ เช่น ศิวลึงค์ ซึ่งทำหน้าที่ปกป้องรักษาราชบัลลังก์ กษัตริย์สวรรคตไปแล้วปราสาทดังกล่าวจะเป็นสถานที่ที่พระองค์ไปรวมกับเทพเจ้าที่พระองค์นับถือ เช่น ปราสาทนครวัด ซึ่งพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1656-หลัง พ.ศ. 1688) ทรงสร้างขึ้น เมื่อพระองค์วายชนม์แล้วจะไปรวมกับพระวิษณุที่ปราสาททองคำนี้ และโดยนัยนี้ปราสาทนครวัดจึงเป็นที่ประทับของพระองค์เมื่อวายชีพไปแล้วนั่นเอง และรูปเคารพประธานก็มีใช้หมายถึงแต่เพียงพระวิษณุเท่านั้น แต่หมายถึงองค์พระสุริยวรมันที่ 2 ที่รวมเข้ากับองค์พระวิษณุแล้ว

รูปที่ 2.22 ปราสาทที่สร้างขึ้นตามคติเทวราชา

ที่มา : GRAND AVATAN Transport & Tours OFFICE , 2012-2017. “ปราสาทนครวัด”

2.5.2 ปราสาทที่สร้างขึ้นภายใต้คติบูชาบรรพบุรุษและผู้วายชนม์

ปราสาทเขมรหลายหลังหากดูเผินๆ ดูเหมือนว่าทุกแห่งจะสร้างขึ้นเพื่อถวายแด่เทพเจ้าแต่เพียงอย่างเดียว แต่ความเป็นจริงหลายๆ แห่งสร้างขึ้นภายใต้คติบูชาบรรพบุรุษและผู้วายชนม์ด้วย

กษัตริย์หลายๆพระองค์นอกจากสร้างศาสนสถานให้แก่พระองค์เองแล้ว ยังต้องสร้างปราสาทให้แก่บรรพบุรุษของพระองค์ด้วย เช่น ซึ่งเป็นปราสาท 6 หลังตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน พระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1420-1432) ทรงสร้างถวายพระชนกกับพระชนนี พระอัยกา กับพระอัยกี และกษัตริย์ที่ขึ้นครองราชย์มาก่อน คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 กับชายา

ประติมากรรมเทพเจ้าที่ประดิษฐานอยู่ในปราสาทเหล่านั้นจึงมิใช่รูปแทนองค์เทพเจ้าแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังเป็นรูปของบุคคลที่วายชนม์ซึ่งได้เข้ากับเทพเจ้าแล้ว ชื่อของรูปเคารพเหล่านี้ก็เป็นส่วนผสมระหว่างชื่อผู้วายชนม์กับชื่อของเทพเจ้า

รูปที่ 2.23 ปราสาทที่สร้างขึ้นภายใต้คติบูชาบรรพบุรุษและผู้วายชนม์

ที่มา : GRAND AVATAN Transport & Tours OFFICE , 2012-2017. “ปราสาทนครวัด”

2.5.3 ปราสาทประจำชุมชน

ปราสาทที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางของชุมชน โดยผู้สร้างอาจเป็นกษัตริย์ หรืออาจเป็นพราหมณ์ปุโรหิต ผู้นำท้องถิ่นก็ได้ ปราสาทเขมรในดินแดนไทยส่วนมากสร้างขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

สำหรับรูปเคารพที่ปรากฏโดยทั่วไปไม่ย่อหมายถึงรูปของเทพเจ้าองค์นั้น ๆ มิได้เป็นตัวแทนของมนุษย์ที่วายเป็นก็อาจประดิษฐานอยู่ภายในปราสาทประเภทนี้ได้

รูปที่ 2.24 ปราสาทประจำชุมชน
ที่มา : วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี , 2014. "ปราสาทเมืองต่ำ"

2.5.4 ปราสาทในลักษณะอื่น ๆ

นอกจากศาสนสถานต่างๆ ข้างต้น ยังมีศาสนสถานที่ทำหน้าที่เฉพาะด้วย ได้แก่ อโรคยศาล หรือศาสนสถานประจำโรงพยาบาล และ ธรรมศาลา หรือศาสนสถานประจำที่พักคนเดินทาง ศาสนสถานทั้งสองประเภทสร้างขึ้นโดยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

รูปที่ 2.25 อโรคยศาล
ที่มา : ISAN Conservation , 2015. "ปราสาทสระกำแพงน้อย"

รูปที่ 2.26 ธรรมศาลา

ที่มา : Oknaton ทุกคนเป็นนักข่าวได้ , 2013. “ต่อจิ๊กซอ..ราชมรรคา..สำรวจธรรมศาลาและอโรคยศาลาแบบนักข่าวอาสาช่าง
เที่ยว!”

2.6 ปราสาทขอมในดินแดนไทย

2.6.1 ปราสาทขอมในประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-พุทธศตวรรษที่ 14

พุทธศตวรรษที่ 12-14 ในช่วงเวลาที่เรียกว่าสมัยก่อนเมืองพระนคร อันประกอบด้วยศิลปะพนมดงรัก ธาราบรีวัตติ สมโบรีไพรกุก ไพรกเมง กำพงพระ และ กุเลน ดินแดนประเทศไทยได้พบปราสาทขอม และ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมขอมจำนวนหนึ่งกระจายตัวอยู่ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

2.6.1.1 ปราสาทที่เมืองโบราณดงเมืองเตย

เมืองโบราณดงเมืองเตย ตั้งอยู่ที่อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร เป็นเมืองรูปทรงไม่สมมาตร มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบ จากหลักฐานการขุดค้นด้านโบราณคดีทำให้ทราบว่า เมืองโบราณแห่งนี้มีพัฒนาการต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ต่อมาเมื่อเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ ชุมชนแห่งนี้ได้ปรากฏหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมขอม และวัฒนธรรมทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

มีการค้นพบจารึกที่เมืองโบราณดงเมืองเตยนี้ด้วย เรียกว่า จารึกดงเมืองเตยเป็นจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 เนื้อความตามจารึกกล่าวถึงบุคคลต่างๆ ชื่อเมืองคังขปุระ และสร้างคิวลึงค์ ในจำนวนชื่อที่ปรากฏนี้มีชื่อพระศรีมานประวรเสนะ และศรีธรรมเสนะ เป็นที่น่าสังเกตว่าชื่อของทั้งสองท่านนี้ลงท้ายด้วย “เสนะ” เหมือนกับที่พบใน

ชื่อของเจ้าชายจิตรเสน (พระเจ้ามเหศวรมัน) ซึ่งเป็นผู้ร่วมมือกับพระเจ้ากัรวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1441) โคนลัมอาณาจักรฟูนันลงได้

สำหรับศาสนสถานในเมืองโบราณดงเมืองเตยเหลือให้เห็นในปัจจุบันเพียง 1 องค์ เท่านั้น โดยเป็นปราสาทอิฐ หันหน้าไปยังทิศตะวันออก เหลือเฉพาะส่วนฐาน จากการศึกษาแผนผังและลวดลายสามารถเทียบได้กับศาสนสถานขอมในช่วงก่อนเมืองพระนคร อยุธยา พุทธศตวรรษที่ 12-13 จัดได้ว่าเป็นปราสาทที่เก่าแก่ที่สุดหลังหนึ่งในดินแดนไทย

รูปที่ 2.27 ปราสาทที่เมืองโบราณดงเมืองเตย
ที่มา : Thai-Tour , 2012. "ซากเมืองโบราณดงเมืองเตย ยโสธร"

2.6.2.1 ปราสาทเขาน้อย

ปราสาทเขาน้อย ตั้งอยู่บนยอดของเขาน้อย อำเภอธัญบุรี จังหวัดสระแก้ว ศาสนสถานแห่งนี้ประกอบด้วยปราสาทอิฐ 3 องค์ หันหน้าไปทิศตะวันออก ปราสาททั้งสามมีได้เรียงตัวในแนวที่ตรงกัน แต่เอียงจากกันเล็กน้อย อาจเป็นเพราะปราสาทแต่ละองค์สร้างขึ้นไม่พร้อมกันก็เป็นได้

ปราสาทเขาน้อยอาจมีการสร้างมาแล้วตั้งแต่ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 12 ในช่วงศิลปะแบบสมโบรีไพรกุกาบเกี่ยวกับศิลปะไพรกเมงและถูกปฏิสังขรณ์อีกครั้งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 ตรงกับศิลปะแบบกุลเลน

โบราณวัตถุที่สำคัญซึ่งพบจากการขุดค้นและขุดแต่งทางโบราณคดีได้แก่ ทับหลังในศิลปะสมโบรีไพรกุก และศิลปะไพรกเมง อยุธยา ปลายพุทธศตวรรษที่ 12 รวมทั้งสิ้น 5 ชิ้น

นอกจากนี้ที่วังกบประตู่ยังได้พบจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤตและเขมร เนื้อความในจารึกกล่าวถึง เชนษฐปุรสวามี วังคงเป็นขุนนางคนสำคัญ จารึกหลักนี้ระบุศักราชตรงกับ พ.ศ. 1180 ซึ่งอยู่ในรัชกาลพระเจ้ากัรวรมันที่ 2

รูปที่ 2.28 ปราสาทเขาน้อย
ที่มา : รักบ้านเกิด , 2017. “ปราสาทเขาน้อยสีชมพู”

2.6.2.2 ปราสาทภูมิโพน

ปราสาทภูมิโพน อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ ไม่ปรากฏหลักฐานการสร้างและชื่อเดิมของศาสนสถาน แต่จากลักษณะของปราสาทและทับหลังที่พบ สันนิษฐานได้ว่าเป็นปราสาทสมัยก่อนเมืองพระนครที่สมบูรณ์ที่สุดในดินแดนประเทศไทย สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 13 ตรงกับศิลปะไพรกเมง

ศาสนสถานแห่งนี้ประกอบด้วยปราสาทประธานและปราสาทหรืออาคารขนาดเล็กรวมทั้งสิ้น 4 องค์ วางตัวเรียงกันในแนวเหนือ-ใต้ หันหน้าไปยังทิศตะวันออก

รูปที่ 2.29 ปราสาทภูมิโพน
ที่มา : องค์การบริหารสงตำบลม, 2017. “ปราสาทภูมิโพน”

2.6.3 ปราสาทขอมในประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15-ครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 16

ปราสาทขอมระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15-ครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 16 ได้แก่ ปราสาทที่สร้างขึ้นในช่วงสมัยเมืองพระนคร ตรงกับศิลปะพระโค บาแค็ง เกาะแกร์ แปรรูป บ้านทายศรี และคลัง

สำหรับดินแดนประเทศไทย ปราสาทที่สร้างขึ้นในช่วงเวลานี้มีค่อนข้างน้อยเมื่อเทียบกับสมัยหลังลงมา ได้แก่ ศิลปะบาปวน ศิลปะนครวัด และศิลปะบายน นอกจากนี้ปราสาทหลาย ๆ องค์ยังได้รับการปฏิสังขรณ์ในสมัยต่อมาด้วย จึงทำให้ศาสนสถานในสมัยนี้มีให้ศึกษาไม่มากนัก

2.6.3.1 ปราสาทสังข์ศิลป์ชัย

ปราสาทสังข์ศิลป์ชัย อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ เป็นปราสาทอิฐองค์เดียวสภาพปรักหักพัง จากทับหลังที่หลงเหลือให้เห็นในปัจจุบันมีลักษณะคล้ายกับทับหลังแบบเกาะแกร์ ดังนั้นปราสาทสังข์ศิลป์ชัยน่าจะสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15

รูปที่ 2.30 ปราสาทสังข์ศิลป์ชัย

ที่มา : bloggong , 2014. "ปราสาทในจังหวัดสุรินทร์"

2.6.3.2 ปราสาทเมืองแขก

ปราสาทเมืองแขก อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา เป็นปราสาทอิฐองค์หนึ่งที่น่าจะสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 ตรงกับศิลปะแบบเกาะแกร์ ทั้งนี้เนื่องจากการค้นพบทับหลังและองค์ประกอบสถาปัตยกรรมอื่นๆ ที่มีอายุอยู่ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้

ปราสาทเมืองแขกตั้งอยู่บนที่ราบแต่หันหน้าไปทางทิศเหนือ ซึ่งปัจจุบันยังไม่ทราบเหตุผลว่าเพราะอะไรจึงหันหน้าไปยังทิศดังกล่าว กลุ่มปราสาทประธานมี 3 องค์ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน เฉพาะปราสาทองค์กลางเท่านั้นที่เหลือสภาพให้เห็นในปัจจุบัน

อนึ่ง เมืองเสมาซึ่งเป็นเมืองโบราณที่ผสมผสานวัฒนธรรมทวารวดีกับเขมร ตั้งอยู่ไม่ห่างจากปราสาทเมืองแขก จึงมีความเป็นไปได้ที่ปราสาทแห่งนี้จะมีความสัมพันธ์อย่างใดอย่างหนึ่งกับเมืองเสมา

รูปที่ 2.31 ปราสาทเมืองแขก

ที่มา : ฐานข้อมูลโบราณสถานสำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ , 2017. "ปราสาทเมืองแขก"

2.6.3.3 ปราสาทปรังค์แขก

ปราสาทปรังค์แขก อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ปัจจุบันนักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 15 แต่บางท่านสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นหลักฐานของปราสาทขอมที่เก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งในจังหวัดลพบุรี

สภาพปัจจุบันประกอบด้วยปราสาทอิฐ 3 องค์ เรียงตัวกันในแนวเหนือ-ใต้ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก องค์กลางมีขนาดใหญ่กว่าองค์อื่นๆ มีร่องรอยที่แสดงให้เห็นถึงการปฏิสังขรณ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาด้วย กล่าวคือ อิฐบางส่วนมีร่องรอยของการใช้ปูนสอ ซึ่งเป็นเทคนิคที่ไม่รู้จักในวัฒนธรรมขอม แต่พบมากในช่วงกรุงศรีอยุธยา นอกจากนี้ยังมีการสร้างอาคารอีก 2 หลังเพิ่มเติมด้วย

รูปที่ 2.32 ปราสาทปรังค์แขก

ที่มา : สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่มที่ 30 , 2548.

2.6.3.4 ปราสาทวัดปรังค์ทอง

ปราสาทวัดปรังค์ทอง จังหวัดนครราชสีมา เป็นปราสาทอิฐขนาดเล็กองค์เดียว แม้ว่าจะถูกปฏิสังขรณ์เปลี่ยนรูปทรงไปมากแล้ว แต่กระนั้นก็ยังมีส่วนที่นาสนใจปรากฏอยู่ได้แก่ ทับหลังทิศตะวันออกเฉียงเหนือทางเข้าสู่ครรภคฤหะ ซึ่งเป็นทับหลังในศิลปะบันทายศรี อายุราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 16 ดังนั้นตัวปราสาทแห่งนี้จึงน่าจะสร้างขึ้นในระยะเวลาเดียวกับเช่นกัน

รูปที่ 2.33 ปราสาทวัดปรังค์ทอง
ที่มา : Isaan , 2014 "วัดปรังค์ทอง"

2.6.4 ปราสาทขอมในประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16-พุทธศตวรรษที่ 18

ช่วงเวลาดังกล่าวนี้ตรงกับศิลปะเขมรสมัยบาปวน นครวัด และบายน เป็นระยะเวลาที่พบศาสนสถานเขมรในดินแดนไทยมากกว่ายุคสมัยก่อนหน้า และกระจายตัวอย่างกว้างไกลทั้งตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก ภาคกลาง และภาคตะวันตก ตัวอย่างศาสนสถานที่สำคัญในช่วงเวลานี้มีดังนี้

2.6.4.1 ปราสาทเขาพระวิหาร

ศาสนสถานแห่งนี้ตั้งอยู่บนเทือกเขาพนมดงรัก ปัจจุบันอยู่ในเขตจังหวัดพระวิหาร ประเทศกัมพูชา แต่ในอดีตก่อนการตัดสินใจของศาลโลก ปราสาทแห่งนี้ตั้งอยู่บ้านภูมิซรอล ตำบลบึงมะลู อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ สร้างขึ้นโดยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1545-1593) และบางส่วนได้ถูกปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ในรัชกาลของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (พ.ศ.1656-1693) ดังนั้นศิลปกรรมส่วนใหญ่ของปราสาทแห่งนี้จึงอยู่ในช่วงศิลปะบาปวน มีเฉพาะบางบริเวณเท่านั้นที่มีร่องรอยของศิลปะนครวัด

ตามปกติปราสาทในวัฒนธรรมขอมนิยมหันหน้าไปยังทิศตะวันออก แต่เนื่องสภาพภูมิประเทศบังคับทำให้ปราสาทเขาพระวิหารหันหน้าไปทางทิศเหนือ ซึ่งเป็นทางขึ้นที่สะดวกที่สุด เนื่องจากเป็นปราสาทที่สร้างขึ้นบนเขา ดังนั้นแผนผังจึงทำแบบมุ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง กล่าวคือ มีทางเดินที่ทอดยาวตั้งแต่เชิงเขาไต่ระดับความสูงจนถึงยอดเขา ทางเดินบางช่วงเป็นบันไดที่สูงชัน บางช่วงเป็นทางเดินลาดธรรมดา ทางเดินเหล่านี้มีโคปุระคั่นเป็นระยะๆ ถึง 4 ชั้น จนเมื่อถึงยอดเขาจะเป็นที่ตั้งของปราสาทประธาน ซึ่งรอมรอบด้วยระเบียงคด

จารึกที่ค้นพบ ณ ศาสนสถานแห่งนี้ทำให้ทราบว่าชื่อเดิมของปราสาทคือ ศรีศิขรีศวร หมายถึงผู้เป็นใหญ่แห่งขุนเขา ซึ่งก็คือพระสิวะนั้นเอง จารึกหลายหลักที่พบได้ข้อมูลที่ เป็นประโยชน์ต่างกันออกไป ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะบางประเด็นเท่านั้น

จารึก K.380 ได้ให้ข้อมูลสำคัญประการหนึ่งว่า พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ทรงสถาปนาศิวลึงค์นามว่า สุริยวรมศวร องค์แรกประดิษฐานที่ชัยเกษตร (ปราสาทบาเส็ท) ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 1561 ทรงสถาปนาขึ้นอีก 3 แห่ง ได้แก่ ศรีศิขรีศวร (ปราสาทเขาพระวิหาร) อีสานตีระถะ และ สุริยทริ (ปราสาทพนมจิสอร์) ดังนั้นเหตุผลสำคัญในการสร้างปราสาทเขาพระวิหารก็เพื่อประดิษฐานศิวลึงค์องค์ดังกล่าวนี้นั่นเอง นอกจากนี้จารึกหลักนี้ยังกล่าวถึงการแบ่งภาคลงมาของเทพเจ้าที่มีชื่อว่า ภัทเรศวร แห่งลึงคปุระ (วัดภู) ว่ามาสถิตอยู่บนเขาพระวิหารแห่งนี้

จารึก K. 381 กล่าวถึงตบัสวินทรบัณฑิต ว่าเป็นผู้นำของอาศรมที่มีชื่อว่า ตบัสวินทราศรม ซึ่งสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1569 อาศรมดังกล่าวสันนิษฐานว่าได้แก่มณฑลเข็รหน้า หรือกลุ่มอาคารที่อยู่ด้านหน้าปราสาทประธาน ซึ่งเป็นสถานที่ที่ค้นพบจารึกหลักนี้นั่นเอง เป็นไปได้ว่า ช่วงเวลาดังกล่าวท่านตบัสวินทรบัณฑิตจะเป็นผู้ดูแลศาสนสถานแห่งนี้

ความสำคัญของปราสาทเขาพระวิหารยังคงมีเรื่องราว จารึก K. 383 สร้างขึ้นในรัชกาลของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 เป็นจารึกที่กล่าวถึงประวัติของท่านทิวากรบัณฑิต ซึ่งเป็นพราหมณ์ปุโรหิตคนสำคัญของกษัตริย์เขมร มีหน้าที่ประกอบพิธีราชาภิเษกและพิธีกรรมอื่นๆ ตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าอู่ทัยทิตยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1593-1609) พระเจ้าหรรษวรมันที่ 3 (พ.ศ. 1609-1623) พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 (พ.ศ. 1623-1650) พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1650-1656) และพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1656-1693)

รูปที่ 2.34 ปราสาทเขาพระวิหาร
ที่มา : evergo , 2015 “เที่ยวปราสาทเขาพระวิหาร”

2.6.4.2 ปราสาทกู่พราหมณ์จำศีล

ปราสาทกู่พราหมณ์จำศีล จังหวัดนครราชสีมา จากหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันสามารถกำหนดอายุได้ว่าคงสร้างขึ้นในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 16 ตรงกับศิลปะแบบบาปวน

ปราสาทองค์นี้สร้างขึ้นจากศิลาแลงเกือบทั้งองค์ ซึ่งนับว่าเป็นสิ่งผิดปกติสำหรับปราสาทที่สร้างขึ้นในครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 16 เพราะโดยทั่วไปปราสาทในช่วงเวลาดังกล่าวนิยมใช้ศิลาแลงเฉพาะส่วนฐาน หรือส่วนที่เป็นอาคารชั้นรองเท่านั้น

แผนผังประกอบด้วยสิ่งต่างๆ ดังนี้ องค์ตั้งอยู่บนฐานไพทีเดียวกัน หันหน้าไปยังทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือและทิศตะวันออกเฉียงใต้ของกลุ่มปราสาทประธาน มีบรรณาลัยตั้งอยู่ ทั้งหมดถูกล้อมรอบด้วยแนวกำแพงแก้ว เป็นที่น่าสังเกตว่าเฉพาะกำแพงด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้และทิศตะวันตกเท่านั้นที่ทำโคปุระ ในขณะที่ด้านเหนือและใต้ทำเป็นห้องสี่เหลี่ยมผืนผ้า หรือที่บางท่านเรียกว่าโคปุระหลอก ถัดออกไปจากแนวกำแพงเป็นคูน้ำ ซึ่งใช้เป็นแนวนอกสุดของศาสนสถานแห่งนี้

รูปที่ 2.35 ปราสาทกู่พราหมณ์จำศีล

ที่มา : โคราช สตาร์ทอป , 2016 "กู่พราหมณ์จำศีล อ.ประทาย โบราณสถานขอมโบราณ เก่าแก่สมัยพุทธศตวรรษที่ 15"

2.6.4.3 ปราสาทกู่กาสิงห์

ปราสาทที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในศิลปะบาปวนได้แก่ ปราสาทกู่กาสิงห์ จังหวัดร้อยเอ็ด ไม่ทราบประวัติการสร้าง และชื่อผู้สร้าง แต่จากหลักฐานทางศิลปกรรมที่เหลือซึ่งมีรูปแบบเป็นศิลปะบาปวน จึงสามารถกำหนดอายุได้ว่าสร้างขึ้นราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 16

ปราสาทกู่กาสิงห์หันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ กลุ่มปราสาทประธานประกอบด้วยปราสาท 3 องค์ ตั้งอยู่บนฐานไพทีศิลาแลง วางเรียงตัวกันในแนวเหนือ-ใต้ ปราสาทองค์กลาง

ซึ่งสำคัญที่สุดมีขนาดใหญ่ที่สุด และมีมณฑปประดิษฐานโคนนทิต่อยื่นออกมาด้านหน้า ดังนั้นปราสาทองค์กลางจึงประดิษฐานรูปเคารพของพระศิวะ

เป็นที่น่าสังเกตว่ากลุ่มปราสาทประธานก่อสร้างขึ้นด้วยอิฐ แต่ส่วนใดที่ต้องการสลักลาย เช่น ฐาน เสาติดประตู ทับหลัง หน้าบัน จะใช้หินทรายด้วยเหตุนี้กลุ่มปราสาทประธานจึงทยอยลงเหลือเฉพาะฐานและผนังเท่านั้น

เบื้องหน้าของกลุ่มปราสาทประธานมีบรรณาลัยก่อด้วยศิลาแลง 2 องค์ หันหน้าเข้าหา กลุ่มปราสาทประธาน ทั้งหมดล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว

รูปที่ 2.36 ปราสาทกุกาสิงห์

ที่มา : Oknasion ทุกคนเป็นนักข่าวได้ , 2013. "เที่ยวข่าว แปลงนา งานมหากฐิน ร้อยเอ็ด : มัคคุเทศน์น้อย ที่ "กุกาสิงห์"

2.6.4.4 ปราสาทเมืองต่ำ

ปราสาทเมืองต่ำ จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นปราสาทที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง ไม่ทราบผู้สร้างและชื่อดั้งเดิม จากที่ตั้งซึ่งอยู่บนพื้นราบ และไม่ไกลจากปราสาทหินพนมรุ้งซึ่งตั้งอยู่บนเขา ทำให้เชื่อกันว่าชื่อเมืองต่ำนี้เกิดขึ้นจากการเปรียบเทียบกับปราสาทหินพนมรุ้ง แม้ไม่ทราบชื่อดั้งเดิมของศาสนสถาน แต่ชื่อเมืองต่ำก็ได้เรียกกันมานานกว่าร้อยปีแล้ว ดังปรากฏชื่อของปราสาทเมืองต่ำในบันทึกของนายแอมโมเนียร์ เมื่อ พ.ศ. 2444

จากขนาดของปราสาทเมืองต่ำและบารายที่ตั้งอยู่ใกล้กันเป็นหลักฐานเชื่อได้ว่าชุมชนบริเวณนี้เป็นชุมชนขนาดใหญ่พอสมควร และน่าจะมีความสัมพันธ์กับชุมชนรอบๆ เขาพนมรุ้ง

จากการศึกษารายละเอียดส่วนต่างๆ ของปราสาท แสดงให้เห็นว่าส่วนใหญ่มีรูปแบบของศิลปะบาปวน แม้บางส่วนจะมีศิลปะคลังผสมอยู่ด้วยก็ตาม ดังนั้นคงสร้างขึ้นในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 16

แผนผังของปราสาทมีลักษณะแบบล้อมรอบจุดศูนย์กลาง กลุ่มอาคารประธานได้แก่ปราสาทอิฐ 5 องค์ ล้อมรอบด้วยระเบียงคด ถัดออกไปเป็นคูน้ำล้อมรอบ แต่กึ่งกลางของคูน้ำทุก

ด้านมีทางเดินตัดผ่านกลาง จึงทำให้คูน้ำเหล่านี้มีลักษณะเป็นรูปตัว L ถัดออกมาแนวนอกสุดเป็นกำแพง มีโคปุระอยู่ที่ด้านทั้งสี่

สิ่งสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งได้แก่ การค้นพบทับหลังแบบคลังมากถึง 5 ชิ้น ซึ่งในดินแดนไทยตามปกติไม่นิยมทับหลังแบบคลัง แต่จะผสมผสานกับรูปแบบทับหลังแบบบาปวน

นอกจากนี้ลวดลายสลักตามองค์ประกอบของกลุ่มปราสาทประธาน โดยเฉพาะทับหลังแสดงให้เห็นถึงฝีมือช่างที่ต่างไปจากลายสลักส่วนอื่นๆ สันนิษฐานได้ว่ากลุ่มช่างสลักมี 2 กลุ่ม กลุ่มแรกรับผิดชอบสลักลายของปราสาทอิฐ อีกกลุ่มหนึ่งรับผิดชอบสลักส่วนอื่นๆ

รูปที่ 2.37 ปราสาท เมืองต่ำ

ที่มา : วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี , 2014. "ปราสาทเมืองต่ำ"

2.6.4.5 ปราสาทบ้านพลวง

ปราสาทบ้านพลวง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ จากลวดลายสลักของปราสาทประธาน ซึ่งมีรูปแบบศิลปะบาปวนอย่างเห็นได้ชัด จึงสามารถกำหนดอายุศาสนสถานแห่งนี้ได้ว่าคงสร้างขึ้นในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 17

แม้เป็นปราสาทขนาดเล็กแต่สิ่งที่น่าสนใจหลายประการ สภาพปัจจุบันมีปราสาทประธานก่อด้วยหินทรายตั้งแต่ฐานไพทีศิลาแลง ถัดออกมาเป็นคูน้ำซึ่งล้อมรอบศาสนสถานแห่งนี้ทุกทิศ ยกเว้นทิศตะวันออกซึ่งเป็นด้านหน้าและทางเข้า อย่างไรก็ตามสภาพดั้งเดิมเมื่อแรกสร้างอาจมีอาคารอื่นๆ ที่สร้างขึ้นจากวัสดุที่ไม่ถาวรก็ได้

สิ่งที่น่าสนใจสำหรับปราสาทบ้านพลวงได้แก่ ส่วนยอดของปราสาทประธานซึ่งไม่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน เดิมทีก่อด้วยอิฐ เมื่อเวลาผ่านไปจึงพังไปตามกาล

หากพิจารณาภาพสลักเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ยังสลักไม่เสร็จสมบูรณ์ แม้ว่าหลายๆ ส่วนจะสลักสำเร็จแล้วก็ตาม แต่องค์ประกอบบางส่วนยังอยู่ในขั้นตอนของการโกลน บางส่วนสลักลึกแล้วแต่ยังไม่เสร็จสมบูรณ์

นอกจากนี้หากพิจารณาพื้นที่บนฐานไพทีทางทิศเหนือและใต้ของปราสาทประธาน พบว่ามีพื้นที่เหลือค่อนข้างมาก เป็นไปได้หรือไม่ว่าเดิมที่ตำแหน่งดังกล่าวเคยมีปราสาทที่สร้างด้วยวัสดุไม้คงทน หรือมีแผนจะสร้างปราสาทแต่ยังไม่ทันได้ลงมือ

รูปที่ 2.38 ปราสาทบ้านพลวง

ที่มา : เมืองโบราณ พร้อมวัฒนธรรม ประเพณี , 2556. “ออกพื้นที่สำรวจ ปราสาทบ้านพลวง อ.ปราสาท จ.สุรินทร์”

2.6.4.6 ปราสาทเป็อยน้อย

ปราสาทเป็อยน้อย อำเภอเป็อยน้อย จังหวัดขอนแก่น ไม่ทราบผู้สร้างและนามเดิมของศาสนสถาน ชื่อปราสาทที่เรียกในปัจจุบันตั้งตามชื่ออำเภอเป็อยน้อยที่ปราสาทองค์นี้ตั้งอยู่

ปราสาทเป็อยน้อยประกอบด้วยปราสาทประธานก่อด้วยอิฐและหินทรายจำนวน 3 องค์ ตั้งอยู่บนฐานไพทีศิลาแลง วางตั้งเรียงกันในแนวเหนือ-ใต้ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ขนาดปราสาทองค์กลางใหญ่กว่าปราสาทอีก 2 องค์

ตรงข้ามกันกับปราสาทหลังทิศใต้มีบรรณาลัยสี่เหลี่ยมผืนผ้า 1 หลัง หันหน้าไปทางทิศตะวันตก ทั้งกลุ่มปราสาทประธานและบรรณาลัยล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วศิลาแลง ซึ่งมีโคปุระเข้าเฉพาทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตกเท่านั้น ถัดออกมาเป็นคูน้ำล้อมรอบ ทางด้านหน้ามีสระน้ำขนาดใหญ่ตั้งอยู่เรียกว่าสระวงษ์ ซึ่งเป็นบารายเดิมของชุมชนวัฒนธรรมเขมร

จากหลักฐานทางศิลปกรรมทำให้ทราบได้ว่าปราสาทเป็อยน้อยน่าจะสร้างขึ้นในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 17 เพราะส่วนต่างๆ ของปราสาทแสดงให้เห็นถึงรูปแบบของศิลปะบาปวน แต่กระนั้นลวดลายบางอย่างเช่นปลายกรอบหน้าบัน กลับแสดงให้เห็นถึงรูปแบบของศิลปะคลัง และบางส่วนเช่นช่อปลายใต้หน้าบันของโคปุระกลับแสดงให้เห็นถึงรูปแบบของศิลปะนครวัด

รูปที่ 2.39 ปราสาทเป็ยน้อย

ที่มา : สำนักงานศิลปกร ที่ 9 ของแก่น , 2014. "กิจกรรมวันอนุรักษ์มรดกไทย ปี 2559 ที่ปราสาทเป็ยน้อย"

2.6.4.7 ปราสาทพนมวัน

ปราสาทพนมวัน อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา แม้ว่าเป็นศาสนสถานที่ยังสร้างไม่เสร็จสมบูรณ์ แต่กระนั้นก็ยังมีมีความสำคัญอยู่มาก

พื้นที่ซึ่งเป็นที่ตั้งของปราสาทพนมวันมีผู้คนอยู่อาศัยมาก่อนแล้ว จากการขุดค้นทางโบราณคดีเผยให้เห็นว่าพื้นที่นี้เคยใช้เป็นที่ฝังศพของคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีการค้นพบโครงกระดูกหลายโครง รวมทั้งข้าวของเครื่องใช้ที่ฝังร่วมกับโครงกระดูกเหล่านั้น

ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 จึงมีการสร้างศาสนสถานในวัฒนธรรมขอมขึ้นเป็นครั้งแรก ศาสนสถานในช่วงเวลานี้ได้แก่อาคารอิฐที่กระจายตัวอยู่ภายในระเบียงคด อาคารก่ออิฐเหล่านี้คงมีทั้งที่เป็นปราสาทประดิษฐานรูปเคารพ บรรณาลัย และอื่นๆ โดยแต่ละหลังอาจสร้างขึ้นไม่พร้อมกัน นอกจากนี้ยังได้พบทับหลังอายุพุทธศตวรรษที่ 15 อีกหลายชิ้น

ต่อมาในราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 16-ต้นพุทธศตวรรษที่ 17 ตรงกับศิลปะบาปวน มีการปฏิสังขรณ์ศาสนสถานแห่งนี้ขึ้นใหม่ โดยสร้างปราสาทประธานหินทราย ปราสาทหินทรายองค์เล็ก และระเบียงคดหินทรายที่เห็นในปัจจุบัน แต่การดำเนินการยังไม่แล้วเสร็จ เห็นได้จากหินทรายบางก้อนยังไม่ได้ขัดให้เรียบ และบางส่วนยังมิได้สลักลวดลายประดับ อย่างไรก็ตามแม้ว่ายังไม่เสร็จแต่ศาสนกิจในปราสาทแห่งนี้ก็ยังคงดำเนินต่อไป

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 มีความเป็นไปได้ที่ปราสาทพนมวันจะถูกดัดแปลงให้กลายเป็นพุทธสถาน เพราะได้พบพระพุทธรูปที่สมบูรณ์และที่เป็นชิ้นส่วนเล็กๆ

ชุมชนบริเวณนี้คงเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ดึงเห็นได้จากขนาดของศาสนสถาน และความใหญ่โตของบารายที่อยู่ไม่ไกลจากปราสาทมากนัก

สำหรับข้อมูลจากจารึกมีดังนี้ จารึกปราสาทพนมวัน 1 ระบุว่าในมหาศักราช 812 กรง กับ พ.ศ. 1433 มีพระราชโองการของพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1432-1450) สั่งให้บุคคล ต่างๆ จัดการฉลองประรำพระเพลิงและพระตำหนัก นอกจากนี้ยังกล่าวให้ปฏิบัติตามพระราช โองการของพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1420-1432) และพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 ด้วย

จารึกอีกหลังได้แก่ จารึกปราสาทพนมวัน 2 สลักอยู่บนกรอบประตูของปราสาทประธาน ระบุศักราช 1598 กล่าวสรรเสริญพระศิวะและพระวิษณุ และระบุพระนามของพระเจ้าสุริยวรมัน ที่ 1 (พ.ศ. 1545-1593) และพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1593-1609) เนื้อความกล่าวถึง การพระราชทานของและสร้างสิ่งต่างๆ แก่ศาสนสถานและกล่าวถึงการซ่อมแซมหมู่บ้านจำนวน 23 หมู่บ้าน

รูปที่ 2.40 ปราสาทพนมวัน

ที่มา : amazing thailand , 2546-2560. "ปราสาทพนมวัน"

2.6.4.8 ปราสาทตาเมือนธม

ปราสาทตาเมือนธม อำเภอท่ายาง จังหวัดสุรินทร์ ตั้งอยู่บนแนวของ เทือกเขาพนมดงรัก ซึ่งกั้นระหว่างประเทศไทยกับประเทศกัมพูชาออกจากกัน ปราสาทองค์นี้จึง สร้างอยู่ชิดกับเส้นแบ่งเขตแดนระหว่างไทยกับกัมพูชา

รูปแบบศิลปกรรมของปราสาทแห่งนี้จัดอยู่ในศิลปะแบบบาปวน ดังนั้นจึงสามารถ กำหนดอายุได้ว่า สร้างขึ้นในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 16-ต้นพุทธศตวรรษที่ 17

ตามปกติปราสาทในวัฒนธรรมเขมรนิยมหันหน้าไปยังทิศตะวันออก แต่ด้วยเหตุที่ปราสาทตาเมือนธมสร้างขึ้นบนภูเขา สภาพทางภูมิศาสตร์จึงบังคับให้องค์ปราสาทหันหน้าไปยังทิศใต้ อาคารต่างๆ ประกอบด้วย ปราสาทประธานตั้งอยู่กึ่งกลางศาสนสถาน โดยหันหน้าไปทางทิศใต้ทิศตะวันตกเฉียงเหนือและทิศตะวันออกเฉียงเหนือของปราสาทประธานมีปราสาทบริวารก่อจากหินทราย 2 องค์ ทางทิศตะวันออกและตะวันตกของปราสาทประธานมีอาคารสี่เหลี่ยมตั้งอยู่ ทั้งหมดล้อมรอบด้วยระเบียงคด

ลวดลายสลักของปราสาทเสร็จสมบูรณ์เฉพาะบางส่วน แต่ส่วนใหญ่ยังไม่แล้วเสร็จหรือยังมีได้ดำเนินการสลัก แต่กระนั้นศาสนสถานแห่งนี้ก็คงมีการใช้งานแล้ว โดยรูปเคารพที่สำคัญที่สุดได้แก่ ศิวลึงค์ภายในครมคฤหะของปราสาทประธาน ศิวลึงค์องค์นี้เป็นสวายนภุสลึงค์ แปลว่าลึงค์ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ซึ่งหมายถึงแท่งหินธรรมชาติที่มีลักษณะเหมือนศิวลึงค์

แม้ว่าปราสาทที่สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาฮินดู แต่กระนั้นบางช่วงเวลาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ. 1724-ราว พ.ศ. 1763) ปราสาททองคำนี้อาจจะมีการเคารพนับถือพุทธศาสนาก็เป็นได้ เพราะมีการค้นพบรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และรูปเคารพที่เรียกกันว่าพระวัชรปาณีทรงครุฑ และพระยมทรงกระบือ ซึ่งเป็นแบบเดียวกับที่พบในอโรคยาศาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

จารีที่ค้นพบจากปราสาทตาเมือนธมมีหลายหลัก แต่ได้รับการแปลและเผยแพร่แล้วจำนวน 5 หลัก แต่ละหลักสร้างขึ้นในระยะเวลาที่แตก่างกัน โดยจารีที่เก่าแก่ที่สุดมีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 แต่หลังเอยถึงพระนามกษัตริย์องค์ต่างๆ หลายพระองค์ ทั้งพระเจ้าชัยวรมันที่ 3 (พ.ศ. 1389-1420) พระเจ้าราเชนทรวรมัน (พ.ศ. 1487-1511) พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1545-1593) และที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งก็คือ การกล่าวถึง “พระกมรเตงชคตศิวบาท” ซึ่งอาจเป็นชื่อรูปเคารพที่สำคัญที่สุดของปราสาทแห่งนี้ก็เป็นได้

เป็นที่น่าสังเกตว่า ปราสาทตาเมือนธมตั้งอยู่ไม่ไกลจากปราสาทตาเมือนและปราสาทตาเมือนโต้ง ซึ่งเป็นปราสาทที่สร้างขึ้นในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 การปรากฏศาสนสถานขอมที่มีอายุเวลาต่างกันเช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่า ชุมชนในละแวกนี้คงมีขนาดใหญ่ มีความสำคัญและอยู่ภายใต้วัฒนธรรมเขมรเป็นระยะเวลายาวนาน

รูปที่ 2.41 ปราสาทตาเมือนธม

ที่มา : Thai Love Trip , 2013. “สถานที่ท่องเที่ยวในจังหวัด : จังหวัดสุรินทร์”

2.6.4.9 ปราสาทสติกกอกกรม

ปราสาทแห่งนี้ตั้งอยู่ที่อำเภอ ตาพระยา จังหวัดสระแก้ว เป็นปราสาทหินทรายที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่ ประกอบด้วยปราสาทประธานก่อจากหินทราย 1 องค์ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีเสาคอนกรีตที่ปักอยู่โดยรอบ อาจเป็นเสาคอนกรีตที่บอกให้ทราบว่าพื้นที่รอบปราสาทประธานเป็นเขตศักดิ์สิทธิ์

เบื้องหน้าปราสาทประธานมีบรรณาลัย 2 หลัง ตั้งอยู่มุมตะวันออกเฉียงเหนือ และมุมตะวันออกเฉียงใต้ พื้นที่โดยรอบของปราสาทประธานและบรรณาลัยปูด้วยศิลาแลง ทั้งปราสาทประธานและบรรณาลัยล้อมรอบด้วยระเบียงคดซึ่งก่อจากหินทรายและศิลาแลง เป็นที่น่าสังเกตว่าเฉพาะระเบียงคดทิศตะวันออกเท่านั้นที่ทำโคปุระเข้า-ออกได้จริง แต่ทิศอื่นที่เหลือทำเป็นห้องสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่เข้าจากด้านใน ไม่มีทางออก หรือที่เรียกกันว่าโคปุระหลอก

ถัดออกมาจากระเบียงคดเป็นคูน้ำล้อมรอบ ถัดออกไปเป็นกำแพงศิลาแลง ซึ่งเป็นปราการชั้นนอกสุดที่ล้อมรอบศาสนสถานแห่งนี้ ทิศตะวันออกของกำแพงซึ่งเป็นด้านหน้าของศาสนสถาน มีโคปุระหินทรายขนาดใหญ่ เบื้องหน้าของโคปุระหลังนี้เป็นทางดำเนินปูด้วยศิลาแลง ปักเสานางเรียงเป็นระยะ

จากรายละเอียดของลวดลายประดับแสดงให้เห็นถึงแบบอย่างของศิลปะบาปวน จึงสามารถกำหนดอายุปราสาทแห่งนี้ไว้ได้ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 16-ต้นพุทธศตวรรษที่ 17

ที่ปราสาทสติกกอกกรมพบจารึกที่สำคัญสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ของอาณาจักรเขมรโบราณ คือ จารึกสติกกอกกรม 2 จารึกขึ้นใน พ.ศ. 1595 เพื่อเฉลิมพระเกียรติของพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1593-1609) ในโอกาสที่ทรงปฏิสังขรณ์ปราสาทแห่งนี้ นอกจากการ

สรรเสริญพระเจ้าอู่ทัยทิตยวรมันที่ 2 แล้ว ยังมีเนื้อความที่กล่าวถึงประวัติของสกุลพราหมณ์ที่ดำรงตำแหน่งมหाराชครูหรือปุโรหิตของกษัตริย์เขมร ทั้งยังเป็นสกุลพราหมณ์ที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับพิธีเทวราชาด้วย

เนื้อความในจารึกให้ข้อมูลว่า พิธีเทวราชาเริ่มต้นในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1333-1389) โดยพราหมณ์หรือคหบดีเป็นประธานประกอบพิธี และได้ถ่ายทอดความรู้ต่างๆ แก่พราหมณ์ในราชสำนักซึ่งรวมถึงพราหมณ์แสดงอัญศิวไกวัลย์ พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 มีพระราชโองการให้พราหมณ์ทำหน้าที่ในพิธีดังกล่าวต้องสืบเชื้อสายมาจากพราหมณ์แสดงอัญศิวไกวัลย์เท่านั้น นับตั้งแต่นั้นสายสกุลของพราหมณ์แสดงอัญศิวไกวัลย์จึงเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมดังกล่าวเรื่อยมา นอกจากนี้ยังได้เป็นมหाराชครูหรือปุโรหิตของกษัตริย์และราชกุมารด้วย ในสมัยของพระเจ้าอู่ทัยทิตยวรมันที่ 2 ซึ่งเป็นช่วงเวลาจารึกหน้านี้ หน้าที่นี้ตกเป็นของพระดมรเตงอัญศิวไชยเนทรวรมัน

รูปที่ 2.42 ปราสาทสด๊กก๊อกธม

ที่มา : Thai Love Trip , 2013. "สถานที่ท่องเที่ยวในจังหวัด : จังหวัดสระแก้ว"

2.6.4.10 ปราสาทสระกำแพงใหญ่

ปราสาทสระกำแพงใหญ่ หรือปราสาทกำแพงใหญ่ ตั้งอยู่อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ คงสร้างขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 16-ต้นพุทธศตวรรษที่ 17 ในศิลปะบาปวน เหตุที่ได้ชื่อดังกล่าวนี้เนื่องจากว่าขนาดของปราสาทค่อนข้างใหญ่โต และไม่ไกลจากปราสาทมากนักมีสระน้ำขนาดใหญ่ ชาวบ้านเรียกกันว่าสระกำแพง ซึ่งสระดังกล่าวคงเป็นบารายของชุมชนเขมรโบราณนั่นเอง

ปราสาทแห่งนี้ประกอบด้วยสิ่งก่อสร้างต่างๆ ได้แก่ กลุ่มปราสาทประธาน 3 องค์ตั้งอยู่บนฐานไฟที่เดียวกัน หันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงตัวกันในแนวเหนือ-ใต้ เป็นที่นำ

สังเกตว่าปราสาทองค์กลางมีขนาดใหญ่ที่สุดเพราะสำคัญที่สุด สร้างขึ้นด้วยหินทรายและอิฐ ในขณะที่ปราสาทอีก 2 องค์มีขนาดเล็กกว่าและสร้างขึ้นจากอิฐ

ด้านหน้าของกลุ่มปราสาทประธานมีบรรณาลัยตั้งอยู่ 2 หลังส่วนด้านหลังมีปราสาทก่ออิฐ 1 องค์ อาคารทั้งหมดที่กล่าวถึงนี้ล้อมรอบด้วยระเบียงคดเท่านั้นที่ทำโคปุระเข้า-ออกได้จริง ในขณะที่ด้านเหนือและใต้เป็นห้องสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีทางเข้าจากด้านในเพียงด้านเดียวโดยไม่มีทางออก ซึ่งบางท่านเรียกว่าโคปุระหลอก

บริเวณโคปุระทิศตะวันออกพบจารึกสลักอยู่บนกรอบประตู กล่าวไว้ว่า เมื่อ พ.ศ. 1585 พระกมรเตงอัญญติวาทส ร่วมกับพระกมรเเองอัญญทานอื่นๆ ชื่อที่ดินที่ติดกับตระพังพราหมณ์ถวาย แต่กมรเตงชคตศรพทเศศวร นอกจากนี้ยังกล่าวถึงการถวายทาสให้ทำงานในปีต่างๆ และการซื้อสิ่งของแก่บุคคลอื่นๆ ด้วย

ข้อมูลจากจารึกทำให้ทราบได้ว่ารูปเคารพสำคัญคงมีชื่อว่า กมรเตงชคตศรพทเศศวร แปลว่าผู้ใหญ่แห่งศรพทเศศวร “ศรพทเศศวร” คงเป็นนามเดิมของปราสาทสระกำแพงใหญ่ นั่นเอง นอกจากนี้ปีพุทธศักราชที่ระบุอยู่ในจารึกน่าจะช่วยในการกำหนดอายุปราสาทสระกำแพงใหญ่ได้เป็นอย่างดี ส่วนตระพังพราหมณ์ที่กล่าวถึงนี้น่าจะได้แก่สระกำแพงในปัจจุบัน

รูปที่ 2.43 ปราสาทสระกำแพงใหญ่

ที่มา : bloggng , 2556 “วัดสระกำแพงใหญ่”

2.6.4.11 ปราสาทนารายณ์เจงเวง

ปราสาทนารายณ์เจงเวง หรือพระธาตุนารายณ์เจงเวง ตั้งอยู่อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ปัจจุบันเหลือหลักฐานเพียงปราสาทประธานหินทรายองค์เดียว

องค์ประกอบสำคัญไล่จากส่วนฐานจนถึงส่วนยอดระเกอบไปด้วยฐานก่อจากศิลาแลงรองรับองค์ปราสาท องค์ปราสาทมีมุขยื่นออกมาทางทิศตะวันออก ซึ่งเป็นทางสำหรับทางเข้าสู่ห้องครรภคฤหะ ส่วนอีก 3 ด้านทำเป็นประตูหลอก ถัดขึ้นไปเป็นส่วนยอด ประกอบด้วยชั้นวิมานซ้อนลดหลั่นกัน แต่ละชั้นประดับตกแต่งด้วยชুমัญชร บรรพ์แกลง และนาคปัก

จากลวดลายสลักมีใช้ประดับปราสาททั้งตามหน้าบันและทับหลังแสดงให้เห็นถึงรูปแบบของศิลปะปาปวน จึงอาจกำหนดอายุของปราสาทนารายณ์เจงเวงไว้ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 16-ต้นพุทธศตวรรษที่ 17

อนึ่ง ในตำนานอุรังคธาตุได้กล่าวถึงประวัติการสร้างปราสาทนารายณ์เจงเวงแห่งนี้ในรูปแบบของตำนาน ความว่า หญิงชาวเมืองหนองหานน้อยและหนองหานหลวง แข่งขันกับฝ่ายชายในการสร้างอุโมงค์ขึ้น โดยเริ่มสร้างตั้งแต่รุ่งเช้าพอให้เห็นลายมือ และสิ้นสุดลงเมื่อดาวเพ็ก (ดาวกัลปพฤกษ์) ขึ้น ถ้าหากแห่งใดสร้างเสร็จก่อนจะให้เป็นที่ประดิษฐานพระอุรังคธาตุ ฝ่ายชายหลงระเริงคิดว่าตนมีกำลังมากกว่า ส่วนฝ่ายหญิงก็มีได้เกรงกลัวโดยเปรียบเทียบว่าฝ่ายชายมิได้มีมือ 4 มือดังพระนารายณ์

เมื่อเวลาผ่านไปอุโมงค์ของฝ่ายชายใกล้เสร็จ ฝ่ายหญิงจึงออกอุบายโดยแต่งกายยั่ววานและทำโคมไฟขึ้นแฉวน ทำให้ฝ่ายชายเข้าใจผิดคิดว่าดาวเพ็กขึ้นแล้วจึงเลิกก่อสร้าง ฝ่ายหญิงจึงชนะในที่สุด และอุโมงค์ที่สร้างนั้นได้ใช้เป็นที่ประดิษฐานพระอังคารธาตุ ให้ชื่อว่าพระธาตุนารายณ์ ตามคำของฝ่ายหญิงที่พูดเปรียบเทียบไว้แต่แรก ส่วนอุโมงค์ที่ฝ่ายชายสร้างแต่ไม่เสร็จได้แก่ พระธาตูกุเพ็ก

รูปที่ 2.44 ปราสาทนารายณ์เจงเวง

ที่มา : .faiththaistory ภารกิจเที่ยววัด , 2014 “พระธาตุนารายณ์เจงเวง ปราสาทหินโบราณแบบขอมบรรจุพระอังคารธาตุ”

2.6.4.12 ปราสาทพิมาย

ปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา เป็นศาสนสถานในวัฒนธรรมขอมที่โดดเด่นที่สุดแห่งหนึ่งในดินแดนไทย ทั้งจากความกว้างใหญ่ ความสวยงาม และความลงตัวของการออกแบบ

คำว่า “พิมาย” น่าจะเป็นคำเดียวกันกับ “วิมาย” ตามที่ปรากฏอยู่ในจารึกบนนกราบประตูของโคปุระทิศใต้ นอกจากนี้คำว่า “วิมาย” ยังปรากฏอยู่ในจารึกหลักอื่นๆ เช่น จารึกปราสาทพระขรรค์กล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สร้างบ้านมีไฟขึ้นระหว่างทางจากเมืองพระนครสู่เมืองวิมาย

ปราสาทพิมายที่เห็นในปัจจุบันสร้างขึ้นในราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา จากนั้นในราวพุทธศตวรรษที่ 18 ตรงกับรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงมีการปฏิสังขรณ์และสร้างสิ่งก่อสร้างเพิ่มเติมอีก

อย่างไรก็ตาม จากการขุดค้นทางโบราณคดี ทำให้ทราบว่าใต้ปราสาทประธานที่เห็นในปัจจุบัน เคยมีปราสาทก่ออิฐอยู่ 1 องค์ นั้นย่อมหมายความว่าสถานที่นี้เป็นศาสนสถานมาก่อนแล้ว ก่อนที่จะมีการปรับปรุงให้มีขนาดใหญ่โตอย่างที่เห็นในปัจจุบัน

ปราสาทหินพิมายตั้งอยู่กลางเมืองพิมาย หันหน้าไปสู่ทิศใต้ ซึ่งนักวิชาการส่วนใหญ่สันนิษฐานว่าหันไปสู่เส้นทางที่ตัดมาจากเมืองพระนคร ปราสาทประธานตั้งอยู่กึ่งกลางศาสนสถาน ประกอบด้วยครรภคฤหะ อันตรालะ และมณฑปต่อยื่นออกมาทางด้านหน้า ใกล้เคียงกันนั้นมีสิ่งก่อสร้างที่สันนิษฐานว่าเพิ่มเติมขึ้นในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ หอพราหมณ์ ปรารงค์หินแดง และปรารงค์พรหมทัต ภายในปรารงค์พรหมทัตนี้มีการค้นพบรูปเหมือนของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้วย

ปราสาทประธานและอาคารอื่นๆ ข้างต้นล้อมรอบด้วยระเบียงคดซึ่งมีโคปุระอยู่ทั้งสี่ทิศ ถัดออกไปเป็นแนวกำแพงที่มีโคปุระอยู่ทั้งสี่ทิศเช่นกัน พื้นที่ว่างระหว่างระเบียงคดกับแนวกำแพงมีสิ่งก่อสร้างอื่นๆ อยู่อีกได้แก่ ซาลายกพื้นหรือทางเดินเชื่อมระหว่างโคปุระทิศใต้ของระเบียงคดกับโคปุระทิศของกำแพงเข้าด้วยกัน และอาคารที่เรียกว่าบรรณาลัย

สิ่งที่โดดเด่นสำหรับศาสนสถานหลังนี้ได้แก่ หารสร้างขึ้นเพื่ออุทิศถวายให้แก่พุทธศาสนนามหายานสกุลวัชรยาน ดังเห็นได้จากภาพเล่าเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนาที่ปรากฏตามส่วนต่างๆ ของปราสาท รวมทั้งทับหลังเหนือทางเข้าครรภคฤหะทั้งสี่ด้าน ซึ่งถือว่าเป็นทับหลังชิ้นสำคัญที่สุดที่สามารถบอกได้ว่าปราสาทองค์นี้สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาใด โดยทับหลังเหนือทางเข้าครรภคฤหะทิศใต้สลักพระพุทธรูปขนาดปรกขนาบข้างด้วยแถวพระพุทธรูปสมาธิ ทับหลังทิศตะวันตกสลักพระพุทธรูปเจ้าชายไต้ร่มไม้ ทิศเหนือสลักภาพพระวัชรสัตว์ ซึ่งเป็นรูปเคารพที่นับ ๔ กันมากในนิกายวัชรยาน ทิศตะวันออกสลักรูปไตรโลกยวิชัย

อย่างไรก็ตามบางส่วนของปราสาทหินพิมายก็ปรากฏเรื่องเล่าในศาสนาฮินดูด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องรามาวตาร สะท้อนให้เห็นเป็นอย่างดีว่าปราสาทหินพิมายสร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนามหายานสกุลวัชรยานแต่ก็มีได้รั้งเกี่ยวเทพเจ้าในศาสนาฮินดู ถือได้ว่าเป็นการผสมผสานกันระหว่างศาสนาทั้งสอง

สำหรับจารึกที่พบจากปราสาทหินพิมายได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับปราสาทองค์นี้เป็นอย่างดีที่สำคัญได้แก่ จารึกปราสาทหินพิมาย 2 ปรากฏ ศักราชอยู่ 2 แห่ง ศักราชแรกตรงกับ พ.ศ.

1579 ศักราชที่ 2 ตรงกับ พ.ศ. 1589 เริ่มต้นด้วยบทบูชาพระพุทธเจ้า และกล่าวสรรเสริญพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1545-1593)

จารึกที่สำคัญที่สุดได้แก่ จารึกปราสาทหินพิมาย 3 จารึกลงบนวงกบประตูของโคปุระทิศใต้ เมื่อ พ.ศ. 1655 ตรงกับรัชกาลพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1650-1656) เนื้อความกล่าวย้อนกลับไปในปี พ.ศ. 1651 ว่าพระมหรเตงอัญศรีวีเรนทรราชิบดีวรมะ แห่งเมืองโจกวะกุลสร้างรูปกมรเตงชคตเสนาบดีไตรโลกยวิชัย ซึ่งเป็นเสนาบดีของกมรเตงชคตวิมาย ประดิษฐานไว้ ณ ปราสาทแห่งนี้ พร้อมกันนี้ได้จัดสรรที่ดินให้คนอยู่อาศัย ขุดสระน้ำ ปักเขตแดนของที่ดินเหล่านี้ หลังจากนั้นใน พ.ศ. 1652 มีการจัดงานเฉลิมฉลอง และมอบข้าพระเพิ่มเติมให้แก่กมรเตงชคตเสนาบดีไตรโลกยวิชัย

รูปที่ 2.45 ปราสาทหินพิมาย

ที่มา : กิน เทียวเมืองไทยไปด้วยกัน , 2015 “เรียนรู้อะไรบ้างที่ อุทยานประวัติศาสตร์ ปราสาทหินพิมาย”

2.6.4.13 ปราสาทหินพนมรุ้ง

ปราสาทหินพนมรุ้ง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ สร้างขึ้นบนภูเขาไฟที่มอดแล้ว ความใหญ่โตและสมบูรณ์ของปราสาทส่งผลให้กลายเป็นศาสนสถานแบบเขมรที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในดินแดนไทย

จารึกภาษาเขมรที่ค้นพบบนปราสาทหินพนมรุ้งปรากฏชื่อ “วนารุง” แปลว่าภูเขาอันกว้างใหญ่ ซึ่งคงแผลงเป็นพนมรุ้งในปัจจุบัน ในขณะที่จารึกภาษาสันสกฤตระบุชื่อว่า “สฤลาทริ” และ “สฤลไศล” แปลว่าภูเขาอันกว้างใหญ่เช่นกัน ทำให้ทราบว่าชื่อพนมรุ้งเป็นชื่อดั้งเดิมของภูเขาและศาสนสถานแห่งนี้

คำ “พนมรุ้ง” มักใช้คู่กันกับคำ “พระกมรเตงชคต” ดังความในจารึกหลายหลักที่กล่าวถึงการถวายสิ่งของ ข้าทาส กัลปนาที่ดินถวายแก่ “พระกมรเตงชคตแห่งพนมรุ้ง” ซึ่งคงหมายถึงรูปเคารพประธานหรือเทพเจ้าหลักที่นับถือในปราสาทแห่งนี้

ปราสาทอิฐ 2 องค์ทางทิศเหนือของปราสาทประธาน รวมทั้งองค์ประกอบสถาปัตยกรรมบางชิ้น และจารึกที่กล่าวสรรเสริญพระเกียรติคุณของพระเจ้าเชนทรวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1487-1511) ทำให้ทราบว่าบนยอดเขาพนมรุ้งมีศาสนสถานมาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 หลังจากนั้นคงได้มีการสร้างเสริมศาสนสถานแห่งนี้เป็นระยะ จนเข้าสู่กลางพุทธศตวรรษที่ 17 จึงมีการสร้างปราสาทแห่งนี้ขึ้นใหม่ให้มีขนาดใหญ่โตดังที่เห็นในปัจจุบัน

ผู้สร้างปราสาทหินพนมรุ้งขึ้นใหม่ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมาได้แก่นเรนทราทิตย์แห่งราชวงศ์มหิธรปุระ ซึ่งคงมีศูนย์กลางอยู่ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่โดยรอบของปราสาทหินพนมรุ้ง เชื้อสายของราชวงศ์นี้ได้สืบราชสมบัติเป็นกษัตริย์ของอาณาจักรเขมรโบราณหลายพระองค์ ได้แก่ พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 (ราว พ.ศ. 1633-1651) พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 1 (ราว พ.ศ. 1651-1695) พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1655-1695) พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1695-1724) และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ. 1724-1744)

ท่านนเรนทราทิตย์เป็นโอรสของพระนางกูปตีนทรลักษมี คงเป็นกษัตริย์ที่ปกครองบริเวณรอบๆ เขาพนมรุ้ง ในช่วงท้ายของชีวิตท่านได้สละราชสมบัติบำเพ็ญพรตอยู่บนปราสาทหินพนมรุ้งที่พระองค์สร้างขึ้น

จากจารึกและภาพสลักเล่าเรื่องที่ปรากฏบนตัวปราสาทแสดงให้เห็นว่า ปราสาทหินพนมรุ้งมีการนับถือและปฏิบัติตามลัทธิปาศุปตะอันเป็นลัทธิหนึ่งของไสวณิกาย ดังนั้นศาสนสถานหลังนี้จึงอุทิศถวายให้กับ พระศิวะ เปรียบเหมือนเทพวิมานของพระศิวะเหนือยอดเขาไกรลาส รูปเคารพสำคัญที่สุดซึ่งอยู่ในครมฤคหะได้แก่ ศิวลึงค์

ศิลปกรรมที่ปรากฏแสดงให้เห็นว่าปราสาทหินพนมรุ้งสร้างขึ้นในกลางพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา ตรงกับศิลปะแบบนครวัด สิ่งที่น่าสนใจและสมบูรณ์เป็นอย่างมากได้แก่ ภาพสลักเล่าเรื่องที่ปรากฏตามหน้าบัน ทับหลัง และส่วนอื่นๆ ของศาสนสถาน ซึ่งมีทั้งภาพเกี่ยวกับไสวณิกาย ไวษณพนิกาย เทพชั้นรององค์ต่างๆ ชีวิตประวัติของนเรนทราทิตย์ เรื่องราวของดาบสนักพรตบปราสาทหินพนมรุ้ง เป็นต้น

รูปที่ 2.46 ปราสาทหินพนมรุ้ง

ที่มา : วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี , 2014. "อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง"

2.6.4.14 ปราสาทศีขรภูมิ

ปราสาทศีขรภูมิ หรือปราสาทบ้านระแงง อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ สร้างขึ้นราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17 ตรงกับศิลปะแบบนครวัด โดยสังเกตได้จากทับหลังและลวดลายอื่นๆ เช่น รูปเทพธิดาที่ขนาบอยู่สองข้างประตูทางเข้าปราสาทประธาน

ปราสาทศีขรภูมิประกอบไปด้วยปราสาทอิฐ 5 องค์ตั้งอยู่บนฐานไพทีเดียวกัน หลังหนึ่งซึ่งมีขนาดใหญ่ที่สุดตั้งอยู่ตรงกลาง ในขณะที่อีก 4 องค์ตั้งอยู่ที่มุมทั้งสี่ ล้อมรอบด้วยคูน้ำ 3 ด้าน ยกเว้นด้านทิศตะวันออกซึ่งเป็นทางเข้า

เมื่อแรกสร้างศาสนสถานแห่งนี้คงสร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพราหมณ์ไศวนิกาย ต่อมาคงถูกทิ้งร้างลง ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 ตรงกับสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงมีการปฏิสังขรณ์ศาสนสถานแห่งนี้ขึ้นอีกครั้ง และกลายเป็นวัดในพุทธศาสนาเถรวาท ดังเห็นได้จากจารึกที่ปรากฏบนกรอบประตูปราสาทองค์ทิศตะวันออกเฉียงใต้

เนื้อความในจารึกกล่าวถึงบุคคลหลายคนร่วมกันปฏิสังขรณ์ และสร้างพระมหาธาตุ 3 องค์ไว้กับพุทธศาสนา トラบจนกระทั่งพระพุทธศาสนามีอายุครบ 5000 ปี พระมหาธาตุ 3 องค์ที่กล่าวถึงในจารึกคงได้แก่ ปราสาทองค์กลาง ปราสาทองค์ทิศตะวันออกเฉียงใต้ และปราสาทองค์ทิศตะวันตกเฉียงใต้ เพราะทั้ง 3 องค์ปรากฏฐานชุกชีประดิษฐานพระพุทธรูปสมัยหลังอยู่ภายในห้องครรภคฤหะ นอกจากนี้ปราสาทองค์ทิศตะวันตกเฉียงใต้ยังปรากฏหลักฐานการซ่อมแซมส่วนยอดด้วย

รูปที่ 2.47 ปราสาทศีขรภูมิ

ที่มา : thailandtopvote , 2016. "ปราสาทศีขรภูมิ จ.สุรินทร์ ส่องทับหลังสวย ชมนางอัปสรงามเด่นแห่งเดียวในไทย"

2.6.4.15 พระปรางค์สามยอด

พระปรางค์สามยอด อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี เป็นศาสนสถานในวัฒนธรรมขอมที่รู้จักเป็นอย่างดี ประกอบด้วยปราสาท 3 องค์เรียงตัวกันในแนวเหนือ-ใต้ แต่ละองค์เชื่อมต่อกันด้วยฉนวนหรือมุขกระสันจากวัสดุที่สร้างศิลาแลงและลวดลายประดับ ทำให้ นักวิชาการเชื่อกันว่าพระปรางค์สามยอดสร้างขึ้นในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ภายในคติความเชื่อของพุทธศาสนามหายาน ปราสาทองค์กลางอาจจะเคยประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดปรก

ปราสาทองค์ใต้อาจเคยประดิษฐานพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และปราสาทองค์เหนืออาจเคยประดิษฐานนางปรัชญาปารมิตา

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยอาจอยู่ในรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระปรางค์สามยอดได้รับการปฏิสังขรณ์ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เช่น มีการสร้างวิหารก่ออิฐทางด้านหน้าของปราสาทองค์กลาง มีการก่ออิฐปิดช่องหน้าต่างบางช่อง เป็นต้น และเป็นไปได้ว่ามีการปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นพุทธสถานเนื่องในคติเถรวาท

รูปที่ 2.48 พระปรางค์สามยอด

ที่มา : วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี , 2014. "พระปรางค์สามยอด"

2.6.4.16 ปราสาทเมืองสิงห์

ปราสาทเมืองสิงห์ อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี เป็นศาสนสถานที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในภาคตะวันตกของไทย ตั้งอยู่เกือบใจกลางของเมืองสิงห์ ซึ่งเป็นเมืองรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส ยกเว้นกำแพงเมืองทิศใต้ซึ่งมีแนวกำแพงคดไปตามความโค้งของแม่น้ำแควน้อย ทุกด้านยกเว้นด้านใต้มีคูน้ำคันดินจำนวนหลายชั้น

พื้นที่ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองสิงห์ มีมนุษย์อาศัยมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังเห็นได้จากการพบโครงกระดูก และเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ซึ่งมีอายุราวๆ 2,000 ปีมาแล้ว ส่วนเมืองสิงห์และปราสาทเมืองสิงห์นั้น เนื่องจากกรรมวิธีการสร้างปราสาทที่ใช้ศิลาแลง และรูปเคารพที่พบส่วนใหญ่สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนาเถรวาททั้งสิ้น จึงสันนิษฐานกันว่าสร้างขึ้นภายใต้วัฒนธรรมขอมสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หรือราวพุทธศตวรรษที่ 18

ข้อความที่ปรากฏในจารึกปราสาทพระขรรค์ ระบุเมืองต่างๆ 23 เมืองที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สร้างพระชัยพุทธมหานาคขึ้น ไม่จำนวนนั้นสันนิษฐานว่าส่วนหนึ่งอยู่ในภาคกลางและตะวันตกของประเทศไทย ซึ่งรวมถึงศรีชัยสิงห์ด้วย สันนิษฐานกันว่าเมืองนี้ก็คือปราสาทเมืองสิงห์นั่นเอง

หากเชื่อความข้อเสนอข้างต้น ย่อมหมายความว่าอำนาจทางการเมืองพระเจ้าเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้แผ่ขยายมาถึงภาคตะวันตกของประเทศไทย อย่างไรก็ตามนักวิชาการ

บางท่านสันนิษฐานว่าร่องรอยวัฒนธรรมขอมที่ปรากฏในภูมิภาคตะวันตกนี้ เป็นผลจากอำนาจทางวัฒนธรรมแต่เพียงอย่างเดียว โดยไม่เกี่ยวข้องกับอำนาจทางการเมือง

รูปที่ 2.49 ปราสาทเมืองสิงห์

ที่มา : ทำอากาศยานสุวรรณภูมิ , 2011. “เยือนปราสาทเมืองสิงห์ ศิลปะขอมแห่งกาญจนบุรี”

2.6.4.17 อโรคยศาล

อโรคยศาลหมายถึงสถานพยาบาล ตามจารึกปราสาทตาพรหมระบุว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สร้างขึ้นในจำนวนทั้งสิ้น 102 แห่ง ในทุก ๆ รัชสมัย (เมือง)

อโรคยศาลเหล่านี้คงประกอบด้วยบริเวณสำคัญ 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ใช้รักษาผู้เจ็บป่วย ซึ่งคงสร้างด้วยไม้ ปัจจุบันจึงไม่เหลือหลักฐานให้เห็น อีกส่วนหนึ่งได้แก่ศาสนสถานประจำอโรคยศาล ซึ่งยังเหลือหลักฐานให้เห็นในปัจจุบัน นักวิชาการบางท่านตั้งข้อสังเกตว่าอาจเป็น”สุคตาลัย” ที่ปรากฏอยู่ในจารึกที่พบตามอโรคยศาลก็ได้

ขนาดของศาสนสถานประจำอโรคยศาลแต่ละห้องอาจใหญ่เล็กไม่เท่ากัน แต่แผนผังในภาพรวมมีลักษณะเหมือนกัน กล่าวคือ หันหน้าไปยังทิศตะวันออก มีปราสาท 1 องค์เป็นประธาน บางครั้งด้านหน้าของปราสาทประธานมีซาลารูปกากบาทมุงด้วยเครื่องไม้ ทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทประธานมีบรรณาลัย 1 หลังหันหน้าไปทางทิศตะวันตก ทั้งหมดล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วซึ่งมีโคปุระเฉพาะทิศตะวันออก เกือบทุกหลังมีช่องประตูขนาดเล็กอยู่ทางทิศใต้ของโคปุระ ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ นอกกำแพงมีสระน้ำสี่เหลี่ยม แต่บางแห่งอาจใช้หนองน้ำธรรมชาติแทน

แผนผังที่เกือบเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่าศาสนสถานประจำมอโรคยศาลเหล่านี้คงถูกควบคุมการสร้างโดยคนจากส่วนกลาง ในขณะที่เดียวกันก็มีความยืดหยุ่นพอสมควรทำให้รายละเอียดเล็กๆน้อยๆต่างกันไปบ้าง

ศาสนสถานประจำมอโรคยศาลที่พบในดินแดนไทยนั้นวัสดุส่วนใหญ่ที่นำมาสร้างได้แก่ศิลาแลง ส่วนใหญ่ประเทศกัมพูชายังนิยมสร้างด้วยหินทราย เหตุที่ศาสนสถานประจำมอโรคยศาลในดินแดนไทยสร้างด้วยศิลาแลงนี้ อาจเนื่องมาจากว่าต้องการเร่งสร้างให้เสร็จทันกำหนดการพร้อมกันทุกหลังความเร่งรีบเช่นนี้ยังเห็นได้ศาสนสถานประจำมอโรคยศาลบางหลังชั้นส่วนของปราสาทหลังอื่นที่อาจจะร้างไปแล้วมาใช้ใหม่ด้วย

เนื่องด้วยต้องสร้างมอโรคยศาลหลายหลังอาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ศาสนสถานเหล่านี้ไม่เสร็จสมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งลวดลายสลัก ซึ่งหลายๆหลังยังไม่ได้รับการสลักเลย

ศาสนสถานประจำมอโรคยศาลบางหลังได้พบจารึกด้วย จากข้อความในจารึกทำให้ทราบเรื่องราวต่างๆของสถานพยาบาลเหล่านี้เป็นอย่างดี เช่น ปณิธานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงสร้างมอโรคยศาลขึ้นเนื่องจากทรงเห็นว่า โรคทางกายของปวงชนนี้ เป็นโรคทางจิตใจที่เจ็บปวดยิ่ง เพราะความทุกข์ของราษฎร แม้มิใช่ความทุกข์ของพระองค์ แต่เป็นทุกข์ของเจ้าเมือง

มอโรคยศาลแต่ละแห่งมีผู้ดูแลรวมถึงผู้ปฏิบัติงานฝ่ายต่างๆเป็นจำนวนมาก และในแต่ละปีต้องเบิกสิ่งของที่ใช้ในกิจของมอโรคยศาลจากท้องพระคลังหลวง การรักษาผู้ป่วยคงมีทั้งการรักษาทางกายโดยใช้ยาใช้สมุนไพร และการรักษาทางจิตใจโดยใช้พิธีกรรมความเชื่อในทำนองไสยศาสตร์เข้าช่วย

นอกจากนี้จารึกยังระบุถึงการประดิษฐานรูปพระโภษะชัยคุรุไวฑูรยะ หรือพระพุทธรูปแห่งการแพทย์ พระโพธิสัตว์ศรีสุรยไวโรจนจันทรโรจิ และพระศรีจันทรไวโรจนโรหิณีเศด้วย อย่างไรก็ตามจากการขุดค้นและขุดแต่งทางโบราณคดีได้พบรูปเคารพอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก เช่น พระวัชรธร พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระยมทรงกระบือ และรูปเคารพที่เรียกว่าพระวัชรปาณีทรงครุฑ

ปัจจุบันค้นพบมอโรคยศาลในดินแดนไทยจำนวนทั้งสิ้นอย่างน้อย 30 หลัง ในที่นี้จะขอกกล่าวถึงเพียงบางหลังดังต่อไปนี้

2.6.4.18 ปราสาทตาเมือนโต๊จ

ปราสาทตาเมือนโต๊จ อำเภอทาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ เป็นศาสนสถานประจำมอโรคยศาลที่สำคัญแห่งหนึ่ง ตั้งอยู่ไม่ไกลจากปราสาทตาเมือนซึ่งเป็นธรรมศาลา และปราสาทตามเมือนธมซึ่งสร้างขึ้นในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 16 ทำให้ทราบว่าพื้นที่แถบนี้อยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมของเขมรโบราณมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน

สิ่งที่น่าสนใจสำหรับปราสาทตาเมือนโต๊จได้แก่ เรือนธาตุของปราสาทประธานสร้างหินทราย ส่วนยอดสร้างขึ้นโดยใช้ศิลาแลง การใช้หินทรายเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่าอยู่ใกล้กับแหล่ง

ตัดหินทราย หรืออยู่ใกล้เมืองพระนครอันเป็นเมืองหลวงของเขมรมากกว่าโรคยศาลหลังอื่นๆที่พบในดินแดนไทย ดังนั้นความพิถีพิถันจึงอาจมีมากกว่า

รูปที่ 2.50 ปราสาทตาเมือนโต๊จ

ที่มา : adirexphotogallery, 2011. "Ta Muan Temple Group, Thailand กลุ่มปราสาทตาเมือน ประเทศไทย"

2.6.4.19 กุฏิฤๅษีหนองบัวราย

กุฏิฤๅษีหนองบัวราย จังหวัดบุรีรัมย์ ตั้งอยู่เชิงเขาพนมรุ้งใกล้ๆกับบาราย หรืออ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งปัจจุบันเรียกกันว่าหนองบัวราย คำว่า "บัวราย" คงเพี้ยนมาจากคำว่า "บาราย" ในภาษาเขมรนั่นเอง นอกจากนี้ยังมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปราสาทสระเพลง เพราะบารายดังกล่าวมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าสระเพลง

ศาสนสถานประจำโรคยศาลแห่งนี้เป็นหลักฐานที่สำคัญอีกประการ อันสะท้อนให้เห็นว่าชุมชนเขมรโบราณรอบๆ เขาพนมรุ้งมีการอาศัยอยู่อย่างต่อเนื่องยาวนานจนถึงทศวรรษที่ 18 เป็นอย่างน้อย

รูปที่ 2.51 กุฏิฤๅษีหนองบัวราย

ที่มา : วรณีย์ พงศาชลการ , 2007. "รูปเคารพแห่งวัชรยาน...บุคลาธิษฐานใน "อโรคยศาลา"

2.6.4.22 ธรรมศาลา

สาธารณูปโภคอีกอย่างหนึ่งนอกเหนือจากอโรคยศาลที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสร้างได้แก่ วหรินคฤหะ หรือบ้านพร้อมไฟ ใช้สำหรับเป็นที่พักคนเดินทาง เรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่าธรรมศาลา ชื่อธรรมศาลาเกิดขึ้นจากความเห็นของศาสตราจารย์หลุยส์ ฟิโนต์ (Louis Finot) ว่าเป็นโบราณสถานที่ไม่ใช่วัด แต่น่าจะสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ของนักจาริกแสวงบุญที่เดินทางไปตามเส้นทางสายต่างๆ นอกจากนี้ที่หน้าบันของโบราณสถานประเภทนี้ในกัมพูชามักมีรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอาจทำเพื่อแสดงว่าพระองค์จะปกป้องผู้เดินทางจากภัยอันตรายต่างๆ นานาได้

จาริกปราสาทพระขรรค์ระบุว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สร้างบ้านมีไฟจำนวนทั้งสิ้น 121 หลัง ตามเส้นทางจากเมืองพระนครไปยังเมืองต่างๆ ภายในราชอาณาจักรพระองค์ ในจำนวนนี้มีที่สร้างระหว่างทางจากเมืองพระนครไปยังเมืองพิมายจำนวน 17 แห่ง และในบันทึกของโจวต้ากวนก็ได้กล่าวถึงที่พักระหว่างทางเหล่านี้ไว้ด้วย

สืบเนื่องจากธรรมศาลาได้สร้างขึ้นตามเส้นทางจากเมืองพระนครมาสู่เมืองพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ทำให้มีการค้นพบธรรมศาลาในดินแดนประเทศไทย แต่ปราสาทแบบนี้มิได้พบกระจายตัวไปทั่วเหมือนดังปราสาทประเภทอื่นๆ หรืออโรคยศาล แต่พบเฉพาะตามเส้นทางโบราณจากเมืองพระนครไปสู่เมืองพิมายเท่านั้น ได้แก่ พื้นที่จังหวัดสุรินทร์และบุรีรัมย์ ซึ่งมีรายงานค้นพบธรรมศาลาเหล่านี้แล้วดังต่อไปนี้ ปราสาทตาเมือน อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ ปราสาทหนองปรังหรือหนองปล่อง ปราสาทโคกปราสาท ปราสาทหนองตาปลั่ง อำเภอ นางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาททมอ(ปราสาททะมอ) อำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์ และปราสาทบ้านบุ อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์

ธรรมศาลาควรมีบริเวณสำคัญ 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่พักสำหรับคนเดินทาง ซึ่งทำด้วยเครื่องไม้จึงไม่หลงเหลือในปัจจุบัน และส่วนที่เป็นศาสนสถานประจำที่พักคนเดินทาง ซึ่งแต่ละหลังมีรูปทรงเหมือนกัน ต่างกันแต่เพียงขนาดและรายละเอียดปลีกย่อยเท่านั้น สะท้อนให้เห็นถึงการควบคุมงานสร้างจากส่วนกลางและความยืดหยุ่นในการสร้างเป็นอย่างดีแจกเช่นเดียวกับ การสร้างอโรคยศาล

ศาสนสถานประจำที่พักคนเดินทางที่พบในดินแดนไทยเหล่านี้สร้างขึ้นจากศิลาแลง ซึ่งต่างไปจากประเทศกัมพูชาที่สร้างจากหินทรายและมีลวดลายสลักสวยงาม หันหน้าไปทิศ ตะวันออก องค์ประกอบสำคัญได้แก่ ส่วนประดิษฐานรูปเคารพประธานหรือครรรภคฤหะ และส่วนที่เป็นห้องสี่เหลี่ยมผืนผ้าต่อยื่นทางด้านหน้า เจาะช่องหน้าต่างที่ผนังทิศใต้ ขณะที่ผนังทิศเหนือก่อทึบ

สำหรับในที่นี้จะขอกกล่าวถึงเฉพาะหลังที่เหลือหลักฐานที่ค่อนข้างสมบูรณ์ดังนี้

2.6.4.23 ปราสาทตาเมือน

ปราสาทตาเมือน อำเภอทาบเซียง จังหวัดสุรินทร์ ตั้งอยู่ใกล้กับปราสาทตาเมือนโต๊จซึ่งเป็นอโรคยศาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และไม่ไกลจากปราสาทตาเมือนซึ่งสร้างขึ้นในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 16

การค้นพบธรรมศาลาหลังนี้ทำให้ทราบได้ว่า พื้นที่แถบนี้นอกจากเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เพราะเป็นที่ตั้งของสวยมัญจิ่งแห่งปราสาทตาเมือนธมแล้ว ยังเป็นเส้นทางสายสำคัญระหว่างเมืองพระนครกับเมืองพิมายด้วยเหตุ 2 ประการข้างต้นทำให้ชุมชนเขมรโบราณแห่งนี้อยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องยาวนาน

รูปที่ 2.54 ปราสาทตาเมือน

ที่มา : วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี , 2014. "ปราสาทตาเมือน"

2.6.4.24 ปราสาทบ้านบุ

ปราสาทบ้านบุตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเชิงเขาพนมรุ้ง ไม่ไกลจากกุฎิฤาษีหนองบัวรายซึ่งเป็นอโรคยศาลมากนัก การปรากฏทั้งธรรมศาลาและอโรคยศาลอยู่ใกล้กันเช่นนี้ สะท้อนให้เห็นภาพของชุมชนรอบเชิงพนมรุ้งได้เป็นอย่างดีว่า เป็นชุมชนสำคัญและมีขนาดใหญ่โต

ปราสาทบ้านบุเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า ชุมชนรอบเขาพนมรุ้งเป็นชุมชนใหญ่ที่อยู่บนเส้นทางระหว่างเมืองพระนครและเมืองพิมายโดยเส้นทางดังกล่าวทอดยาวอยู่ทางทิศใต้ปราสาท

การที่มีเส้นทางสายหลักของอาณาจักรตัดผ่านเช่นนี้ อาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ชุมชนรอบเขาพนมรุ้งมีความเจริญรุ่งเรือง และเป็นศูนย์กลางที่สำคัญแห่งหนึ่งในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง

สภาพปัจจุบันของปราสาทบ้านบุค่อนข้างปรักหักพัง เหลือเฉพาะส่วนฐานและผนังหลังคาและส่วนยอดพังทลายหมดแล้ว ก่อด้วยศิลาแลง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีขนาดเล็กกว่าปราสาทตาเมือน

รูปที่ 2.55 ปราสาทบ้านบุ

ที่มา : ฐานข้อมูลโบราณสถานสำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ , 2017. "ธรรมศาลาบ้านบุ"

2.6.4.25 วัดพระพายหลวง

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปแล้วว่าก่อนการสถาปนากรุงสุโขทัยเป็นราชธานี พื้นที่บริเวณนี้เคยอยู่ภายใต้วัฒนธรรมขอมมาก่อน ดังปรากฏให้เห็นจากโบราณสถานวัตถุจำนวนมาก หนึ่งในนั้นได้แก่วัดพระพายหลวง

วัดพระพายหลวงตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเมืองเก่าสุโขทัย พื้นที่ของวัดล้อมรอบด้วยคูน้ำขนาดใหญ่ กึ่งกลางบริเวณมีปราสาทในวัฒนธรรมขอมตั้งเป็นประธานทั้งสิ้น 3 องค์ ก่อจากศิลาแลง เรียงตัวกันในแนวเหนือ-ใต้ หันหน้าไปยังทิศตะวันออก ปัจจุบันเหลือสมบูรณ์เฉพาะองค์ทิศเหนือ ส่วนองค์กลางและองค์ทิศใต้พังทลายลงแล้ว

ปราสาททั้ง 3 องค์นี้น่าจะสร้างขึ้นตามแบบอย่างของศิลปะขอมแบบบายน และเมื่อแรกเริ่มคงสร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนาเถรวาทต่อมาในสุโขทัย คงมีการปฏิสังขรณ์ปราสาททั้ง 3 องค์ โดยเฉพาะปราสาทองค์กลาง มีการก่อผนังปิดทางเข้าเดิมทางทิศตะวันออก สร้างพระพุทธรูปอิงอยู่บนผนังนั้น

นอกจากปราสาททั้ง 3 องค์ข้างต้น ส่วนอื่นๆของวัดล้วนมีอายุอยู่ในสุโขทัย แสดงให้เห็นว่าเป็นศาสนสถานที่มีการใช้งานอย่างต่อเนื่องยาวนาน

รูปที่ 2.56 วัดพระพายหลวง

ที่มา : สุวรรณภูมิ , 2555. "เมืองสุโขทัย มีผู้คนอยู่อาศัยมาก่อนสมัยสุโขทัย"

บทที่ 3

กระบวนการศึกษาข้อมูล วิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล

3.1 วิเคราะห์ที่ตั้งโครงการ ประเด็นสำคัญ และแนวทางการออกแบบ

ภาคอีสาน หรือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นภูมิภาคหนึ่งในประเทศไทย ตั้งอยู่บนแอ่งโคราชและแอ่งสกลนคร มีแม่น้ำโขงกั้นประเทศลาวทางทิศเหนือและตะวันออกของภาค ทางทิศใต้มีเทือกเขาพนมดงรักกั้นประเทศกัมพูชาและภาคตะวันออกของประเทศไทย และมีทิวเขาเพชรบูรณ์และทิวเขาตงพญาเย็นเป็นแนวกันทางตะวันตกแยกจากภาคกลาง

1)ภาคอีสานยังมีเนื้อที่มากที่สุดของประเทศไทย ประมาณ 168,854 ตารางกิโลเมตร หรือมีเนื้อที่ร้อยละ 33.17 เทียบได้กับหนึ่งในสามของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศไทยได้จัดว่าเป็นพื้นที่ที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย เทือกเขาที่สูงที่สุดในภาคอีสานคือ ยอดภูมโนโล ภูหลวง และภูกระดึง ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำสายสำคัญของชาวอีสานในหลายจังหวัดด้วยกัน เช่น แม่น้ำห้วยหลวง แม่น้ำชี ลำตะคอง แม่น้ำพอง แม่น้ำเลย แม่น้ำพรม แม่น้ำมูล แม่น้ำสงคราม

รูปที่ 3.1 แผนที่ประเทศไทย

ที่มา : www.google.co.th/รูปแผนที่ประเทศไทย

จังหวัดบุรีรัมย์ เดิมเป็นชุมชนนครโบราณที่มีความรุ่งเรืองมาแต่สมัยทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ 12-16)เชื่อมต่อกับสมัยลพบุรี มีปราสาทขอมโบราณจำนวนมากจนได้รับขนานนามว่า “ นครร้อยปราสาท ” ใน พ.ศ.2319 รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้โปรดให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาจักรียกทัพไปจัดระเบียบการปกครองเมืองนางรอง และได้รวบรวมชุมชนที่กระจัดกระจายมาก่อตั้งเมืองขึ้น เรียกว่า “ เมืองแปะ ” ครั้นเมื่อ พ.ศ. 2411 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เปลี่ยนชื่อเมืองแปะเป็น “ บุรีรัมย์ ” หมายถึง เมืองแห่งความรื่นรมย์

2) ที่ตั้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานครโดยทางรถยนต์ประมาณ 410 กิโลเมตร และทางรถไฟประมาณ 376 กิโลเมตร มีอาณาเขตทิศเหนือติดกับจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม และสุรินทร์ ทิศตะวันออกติดกับจังหวัดสุรินทร์ ทิศใต้ติดกับจังหวัดสระแก้วและราชอาณาจักรกัมพูชา และทิศตะวันตกติดกับจังหวัดนครราชสีมา

อาณาเขตติดต่อกับจังหวัดและประเทศใกล้เคียงดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดสุรินทร์

ทิศตะวันออก ติดต่อกับจังหวัดสุรินทร์

ทิศใต้ ติดต่อกับจังหวัดสระแก้ว และประเทศกัมพูชา

ทิศตะวันตก ติดต่อกับจังหวัดนครราชสีมา

3) ขนาด มีเนื้อที่รวมทั้งสิ้น 10,393.945 ตารางกิโลเมตร หรือ 6,451,178 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 6.11 ของพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และคิดเป็นร้อยละ 2.01 ของพื้นที่ประเทศไทย ลักษณะภูมิประเทศ และภูมิอากาศ

3.2 ข้อมูลพื้นฐานระดับจังหวัด

3.2.1 ภูมิประเทศ สภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นที่ราบสูงลาดจากทิศใต้ลงไปทางทิศเหนือพื้นที่มีลักษณะเป็นลูกคลื่นน้อยเป็นที่ราบขั้นบันไดของเขาเกิดจากภูเขาไฟเมื่อประมาณเก้าแสนถึงหนึ่งล้านปีเศษทำให้จังหวัดบุรีรัมย์มีลักษณะภูมิประเทศที่สำคัญ คือ ทางตอนใต้เป็นพื้นที่สูงและภูเขา ตอนกลางเป็นพื้นที่ลูกคลื่นลอนตื้น และตอนเหนือเป็นพื้นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำมูล

3.2.2 ภูมิอากาศ สภาพภูมิอากาศจัดอยู่ในภูมิอากาศแบบมรสุมเขตร้อน โดยมีระยะ 3 ช่วงฤดู คือ ฤดูร้อนประมาณปลายเดือนกุมภาพันธ์-พฤษภาคม ฤดูฝน ประมาณเดือน มิถุนายน-กันยายน และฤดูหนาว ประมาณเดือนตุลาคม-มกราคม ในปี 2554 มีฝนตก 119 วัน ปริมาณน้ำฝนวัดได้ 1,302.1 มิลลิเมตร อุณหภูมิสูงสุดเฉลี่ย 36.31 องศาเซลเซียส และอุณหภูมิต่ำสุดเฉลี่ย 12.21 องศาเซลเซียส

3.2.3 การปกครอง และประชากร การปกครอง ออกเป็น 23 อำเภอ 188 ตำบล 2546 หมู่บ้าน การปกครองส่วนท้องถิ่นประกอบด้วย องค์การบริหารส่วนจังหวัด 1 แห่ง เทศบาลเมือง 3 แห่ง เทศบาลตำบล 57 แห่ง และองค์การบริหารส่วนตำบล 148 แห่ง จำนวนประชากรทั้งสิ้น 1,570,128 คน เป็นชาย 783,461 คน เป็นหญิง 786,667 คน (ข้อมูลประชากร ณ เดือนสิงหาคม ๒๕๕๖)

แหล่งท่องเที่ยว ประเภทประวัติศาสตร์และสถาปัตยกรรม

- อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง เป็นศาสนสถานที่สำคัญมากสมัยลพบุรี อายุประมาณ พันปีตั้งอยู่บนยอดเขาสูง 1320 ฟุต จากระดับน้ำทะเล ตั้งอยู่ที่บ้านตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ แยกจากทางหลวงสาย 24 เข้าไป 12 กิโลเมตร ถนนลาดยาง ตลอดทางสะดวก และปลอดภัยเป็นศาสนสถานในศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย ทางขึ้นสู่ปราสาทปูหินทลายมีเสนางเรียงระดับสองข้างทางราบบันไดเป็นหินทรายมีพญานาค 5 เศียร บริเวณปราสาทล้อมด้วยระเบียงคดและซุ้มประตู 4 ทิศ ปรากฏประธานหินทรายสลักวดลายวิจิตรงดงามตั้งตระหง่านอยู่ภายในเคียงข้างด้วยบรรณาลัยศิลาแลงซ้ายขวาและปรากฏน้อยตั้งอยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสมจะสง่าสวยงามเหมือนมีช่างเทวดามาเนรมิตไว้

- ปราสาทเมืองต่ำ สร้างสมัยเดียวกับพนมรุ้ง ราวพุทธศตวรรษที่ 16 – 17 อยู่ที่บ้านโคกเมืองซึ่งเป็นหมู่บ้าน อพป. ขณะเลิกการประกวดระดับชาติ เมื่อปี พ.ศ. 2529 เป็นหมู่บ้านแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองตั้งอยู่บนพื้นที่ราบดินเขา ห่างจากอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง 8 กิโลเมตร ถนนลาดยางตลอดสายปราสาทเมืองต่ำเป็นปราสาทอิฐมีปรากฏ 5 องค์ ล้อมด้วยสระน้ำ กรูด้วยศิลาแลงมุมสระ มีพญานาคหินทราย 5 เศียร ทอดตัวยาวรอบขอบสระน้ำทั้ง 4 ทิศ ทับหลังและซุ้มประตูแกะสลักหินทรายงดงามมากล้อมด้วยระเบียงคดและกำแพงหินศิลาแลงโดยรอบ

- วัดเขาอังคาร เขาอังคารเป็นภูเขาไฟอีกลูกหนึ่งในบุรีรัมย์อยู่ในเขตอำเภอนางรอง ห่างจากอำเภอ 14 กิโลเมตร และ 20 กิโลเมตร จากเขาพนมรุ้ง มีร่องรอยโบราณสถาน

เก่าแก่และพบในเสมาหินทรายสำคัญหลายชิ้น ปัจจุบันเป็นที่ตั้งวัดเขาวังการซึ่งเป็นวัดที่สวยงามใหญ่โตอีกแห่งหนึ่งในจังหวัดบุรีรัมย์ มีโบสถ์ มีศาลา และอาคารต่าง ๆ สร้างเลียนแบบสถาปัตยกรรมสมัยต่าง ๆ หลากรูปแบบงดงามแปลกตาและน่าศึกษามากนัก

3.3 การวิเคราะห์ที่ตั้งโครงการ

จากการศึกษาพบว่าภูมิภาคที่มีปราสาทหินขอมจำนวนมาก ตั้งอยู่ในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ได้แก่ นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ จึงพิจารณาวิเคราะห์เลือกทำเลที่ตั้งระดับจังหวัดในภาคนี้ โดยมีเกณฑ์การพิจารณาจาก 1. อยู่ใกล้กับสถานที่สำคัญ ที่เกี่ยวข้อง 2. ความเป็นศูนย์กลางของภูมิภาค 3. กลุ่มเป้าหมาย 4. ความสามารถในการเข้าถึงปราสาทขอม 5. ระบบขนส่งมวลชน 6. ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวและปริมาณนักท่องเที่ยว 7. ความเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมขอม 8. สภาพแวดล้อม

1. นครราชสีมา 2. บุรีรัมย์ 3. สุรินทร์ 4. ศรีสะเกษ

รูปที่ 3.2 แผนที่ประเทศไทย
ที่มา : www.google.co.th/รูปแผนที่ประเทศไทย

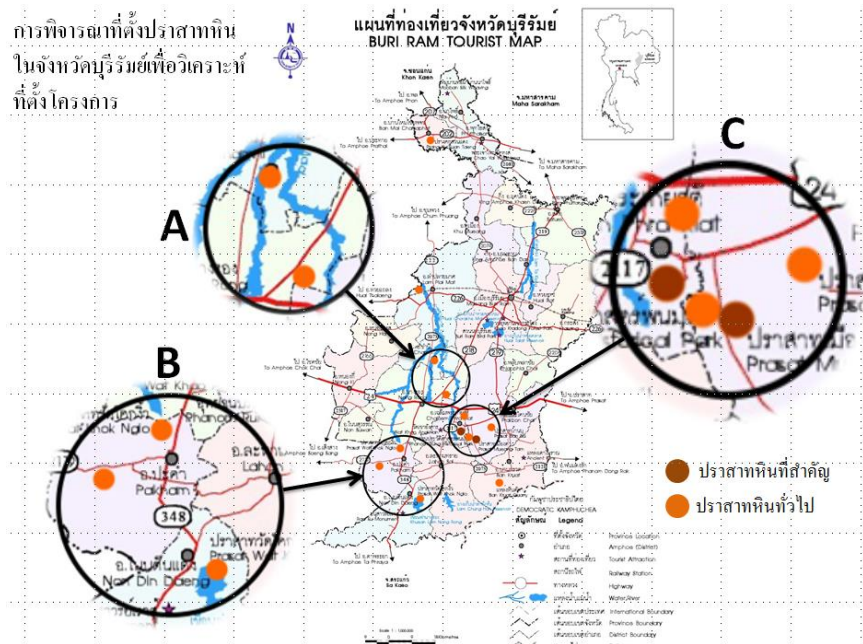
การเลือกทำเลที่ตั้งโครงการโดยมีเกณฑ์ในการพิจารณาจากตำแหน่งของปราสาทหิน

	เกณฑ์การพิจารณา	ค่าน้ำหนัก	บริเวณ A		บริเวณ B		บริเวณ C	
			คะแนน	รวม	คะแนน	รวม	คะแนน	รวม
1	อยู่ใกล้แหล่งปราสาทหินที่เกี่ยวข้อง	4	2	8	3	12	4	16
2	กลุ่มเป้าหมาย	3	2	6	3	9	4	12
3	ใกล้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	2	3	6	3	6	4	8
	รวม	9		20		27		36

ระดับค่าคะแนน 1=น้อย 2=ปานกลาง 3=ดี 4=ดีเยี่ยม

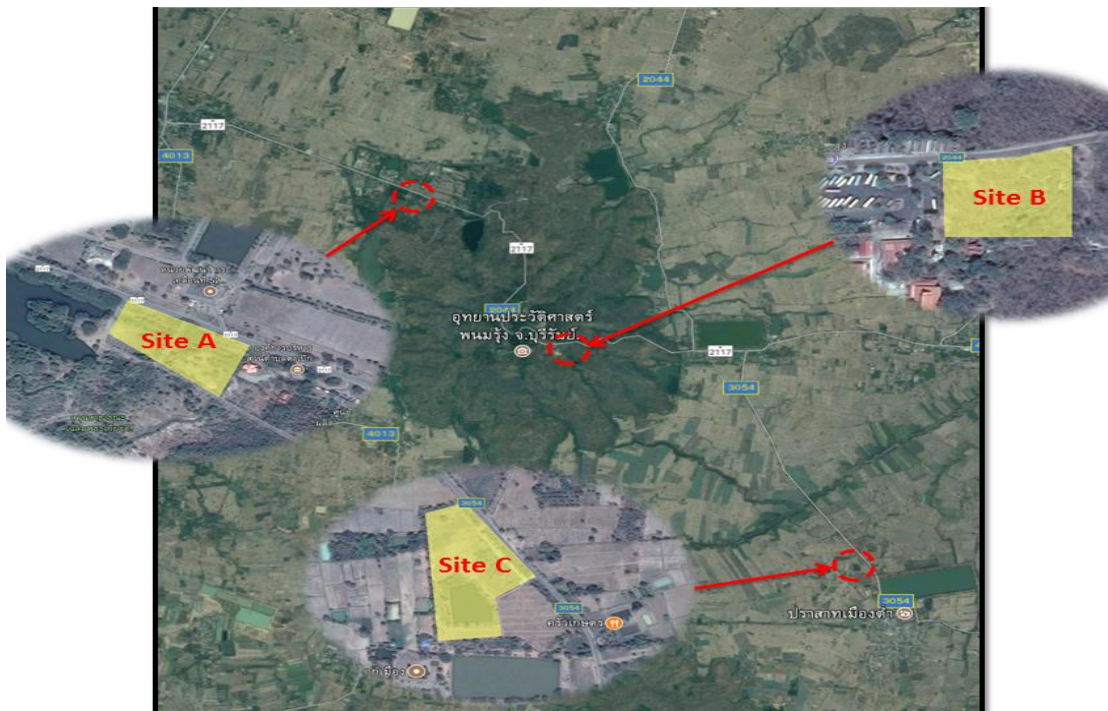
ตารางที่ 3.1 การวิเคราะห์เลือกทำเลที่ตั้ง

ปราสาทหินขอมมีการกระจายตัวอยู่ทั่วดินแดนประเทศไทย ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 12 ถึงพุทธศตวรรษที่ 18 โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้พบสถาปัตยกรรมกลุ่มหนึ่งซึ่งมีลักษณะเดียวกัน หรือใกล้เคียงกันกับสถาปัตยกรรมในประเทศกัมพูชา กระจายตัวอยู่ทั่วพื้นที่ แต่พบว่าบริเวณจังหวัด นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ มีการพบจำนวนปราสาทหินมากที่สุด สรุปจากตาราง บริเวณ C มีปราสาทหินที่สำคัญและปราสาทหินทั่วไปเกาะกลุ่มกันอยู่ ซึ่งบริเวณดังกล่าวเป็นบริเวณที่มีกลุ่มเป้าหมาย เข้าไปเยี่ยมชมมากที่สุดและมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอยู่ในบริเวณดังกล่าว ซึ่งบริเวณนี้เหมาะสำหรับเป็นที่ตั้งโครงการ

รูปที่ 3.3 แผนที่จังหวัดบุรีรัมย์

ที่มา : การพิจารณาที่ตั้งปราสาทหินในจังหวัดบุรีรัมย์

รูปที่ 3.4 แผนที่จังหวัดบุรีรัมย์

ที่มา : การพิจารณาที่ตั้งปราสาทหินในจังหวัดบุรีรัมย์

การเลือกที่ตั้งโครงการ

1.ที่ตั้งโครงการ Site A พื้นที่บริเวณในอำเภอเฉลิมพระเกียรติ

วิเคราะห์ที่ตั้ง Site A

ที่ตั้ง อยู่ติดกับองค์การบริหารส่วนตำบลตาเป็ก

ทิศเหนือ ติดกับถนนหลวงหมายเลข 2117

ทิศตะวันออก ติดกับองค์การบริหารส่วนตำบลตาเป็ก

ทิศใต้ ติดกับสวนสาธารณะเฉลิมพระเกียรติ

ทิศตะวันตก ติดกับสวนสาธารณะเฉลิมพระเกียรติ

ขนาดที่ดิน ที่ดิน 14 ไร่

สภาพโดยทั่วไป ที่ตั้งโครงการมีการถมดิน ปรับระดับค่อนข้างเรียบ อยู่ติดกับสวนสาธารณะ และพื้นที่ของทางราชการมีมุมมอง รวมทั้งการเข้าถึงที่ดี เป็นทางผ่านที่จะไปอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง

รูปที่ 3.5 แผนที่จังหวัดบุรีรัมย์

ที่มา : การพิจารณาที่ตั้งปราสาทหินในจังหวัดบุรีรัมย์

2.ที่ตั้งโครงการ Site B พื้นที่บริเวณปราสาทหินพนมรุ้ง

วิเคราะห์ที่ตั้ง Site B

ที่ตั้ง อยู่บนเขาพนมรุ้ง ติดกับลานจอดรถของอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ติดกับถนนหลวงหมายเลข 2044

ทิศเหนือ ติดกับถนนหลวงหมายเลข 2044

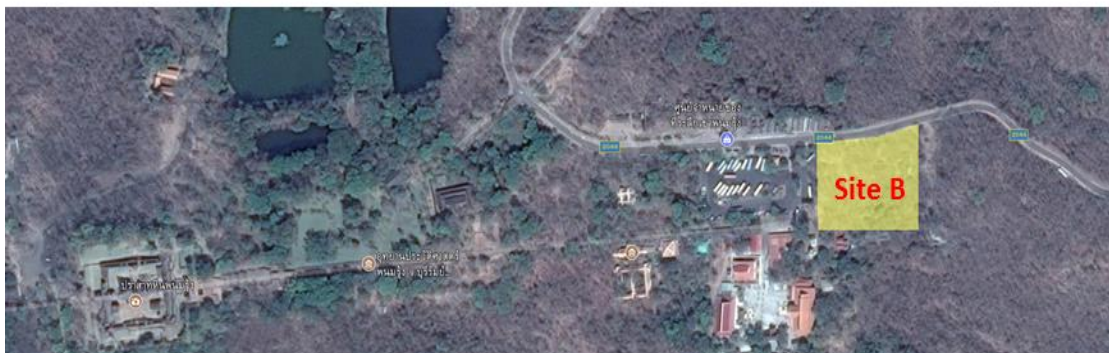
ทิศตะวันออก ติดกับที่ดินกรมป่าไม้

ทิศใต้ ติดกับที่ดินกรมป่าไม้

ทิศตะวันตก ติดกับลานจอดรถ

ขนาดที่ดิน ที่ดิน 8 ไร่

สภาพโดยทั่วไป ที่ตั้งโครงการอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งมีการถมดิน ปรับระดับ ค่อนข้างเรียบ มีพื้นที่ลาดเอียง ลงด้านทิศตะวันออก บริเวณรอบนอก เป็นพื้นที่ของทางราชการ มีมุมมอง รวมทั้งการเข้าถึงที่ดี มีหารเชื่อมต่อกับสถานที่ที่สำคัญเป็นอย่างดี

รูปที่ 3.6 แผนที่จังหวัดบุรีรัมย์

ที่มา : การพิจารณาที่ตั้งปราสาทหินในจังหวัดบุรีรัมย์

3.วิเคราะห์ที่ตั้ง Site C พื้นที่บริเวณปราสาทหินเมืองต่ำ

วิเคราะห์ที่ตั้ง Site C

ที่ตั้ง	อยู่บริเวณตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย
ทิศเหนือ	ติดกับพื้นที่ส่วนบุคคล
ทิศตะวันออก	ติดกับถนนหลวงหมายเลข 3054
ทิศใต้	ติดกับพื้นที่กฎฎาชีบ้านโคกเมือง
ทิศตะวันตก	ติดกับพื้นที่ส่วนบุคคล
ขนาดที่ดิน	ที่ดิน 26 ไร่

สภาพโดยทั่วไป ที่ตั้งโครงการมีการถมดิน ปรับระดับค่อนข้างเรียบ อยู่ติดกับกฎฎาชีบ้านโคกเมืองและพื้นที่พื้นที่ส่วนบุคคลมีมุมมอง ไม่ค่อยดี การเข้าถึงค่อนข้างลำบาก เป็นทางผ่านที่จะไปปราสาทเมืองต่ำ

รูปที่ 3.7 แผนที่จังหวัดบุรีรัมย์

ที่มา : การพิจารณาที่ตั้งปราสาทหินในจังหวัดบุรีรัมย์

การเลือกพิจารณาที่ตั้งโครงการ ได้สำรวจเบื้องต้น เพื่อหาที่ว่างที่เหมาะสม 3 แห่ง ดังนี้คือสรุป จากการพิจารณาในเกณฑ์การให้คะแนนในด้านความเหมาะสมของการเลือกพื้นที่ตั้งโครงการ โดยการเลือกพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับโครงการ และสามารถเข้าถึงกับส่วนต่างๆ ที่มีส่วนร่วมกับโครงการทั้งด้าน การท่องเที่ยว การเรียนรู้และยังสามารถอำนวยความสะดวกด้านต่างๆ การเดินทางเข้ามาในโครงการสะดวก รวดเร็ว จึงพบว่าบริเวณ SITE B มีความเหมาะสมกับโครงการที่สุด

3.4 การวิเคราะห์ที่ตั้งโครงการ

ที่ตั้งโครงการ Site B พื้นที่บริเวณปราสาทหินพนมรุ้ง

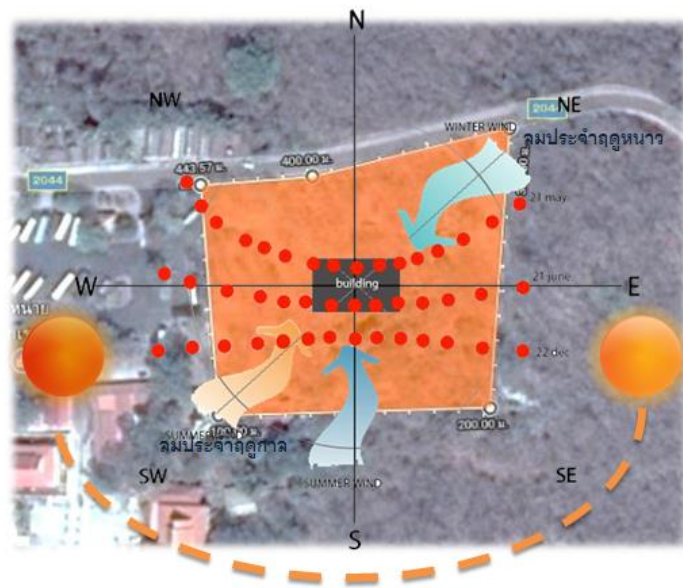
ที่ตั้ง	อยู่บนเขาพนมรุ้ง ติดกับลานจอดรถของอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ติดกับถนนหลวงหมายเลข 2044
ทิศเหนือ	ติดกับถนนหลวงหมายเลข 2044
ทิศตะวันออก	ติดกับที่ดินกรมป่าไม้

ทิศใต้ ติดกับที่ดินกรมป่าไม้

ทิศตะวันตก ติดกับลานจอดรถ

ขนาดที่ดิน ที่ดิน 8 ไร่

สภาพโดยทั่วไป ที่ตั้งโครงการอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งมีการถมดิน ปรับระดับ ค่อนข้างเรียบ มีพื้นที่ลาดเอียง ลงด้านทิศตะวันออก บริเวณรอบนอก เป็นพื้นที่ของทางราชการ มีมุมมองรวมทั้งการเข้าถึงที่ดี มีหารเชื่อมต่อกับสถานที่ที่สำคัญเป็นอย่างดี

รูปที่ 3.8 แสดงการวิเคราะห์ ลม อากาศ แดด

1) วิเคราะห์ ลมฟ้า อากาศ มลภาวะ

-ทิศทางแดด ดวงอาทิตย์อ้อมใต้ เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ถึงกลางเดือนพฤษภาคม ทำให้มีอากาศร้อนอบอ้าวทั่วไป โดยมีอากาศร้อนอบอ้าวที่สุดในเดือนเมษายนเนื่องจาก site ไม่มีตึกใหญ่มาบดบังทำให้ site โดดแดดตลอดทั้งปี แต่ในทางทิศใต้จะมีต้นไม้ให้ร่ม และร่มรื่นไม่ร้อนจนเกินไป

-ทิศทางลม ลมจะพัดทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และทิศตะวันตกเฉียงใต้ จะมีลมเย็นและแห้งจากทิศอากาศหนาวจัดในระหว่างเดือนธันวาคมและมกราคมเนื่องจาก site อยู่รอบต้นไม้จึงพัดความเย็นเข้าอาคาร

รูปที่ 3.9 แสดงมุมมองภายนอกรอบๆอาคาร

- มลพิษ เนื่องจากลักษณะของพื้นที่ตั้งโครงการติดกับถนน ทำให้ด้านทิศเหนือของที่ตั้งรับมลพิษทั้งฝุ่น คิวแรด และเสียงรบกวนโดยตรง

2) การวิเคราะห์มุมมองภายนอกสู่ภายในที่ตั้ง

- มุมมองที่ 1 ติดถนนมุมทางทิศตะวันตก
- มุมมองที่2 ลานจอดรถอุทยานปราสาทหินพนมรุ้ง
- มุมมองที่3 ร้านอาหารริมทาง ฝั่งอุทยานปราสาทหิน
- มุมมองที่4 สำนักงานอุทยานปราสาทหินพนมรุ้ง
- มุมมองที่5 ติดถนนมุมทางทิศตะวันตก
- มุมมองที่6 ศูนย์บริการข้อมูลอุทยานปราสาทหินพนมรุ้ง
- มุมมองที่7 ร้านค้าจำหน่ายของที่ระลึกอุทยานปราสาทหินพนมรุ้ง
- มุมมองที่8 วัดปราสาทหินพนมรุ้ง

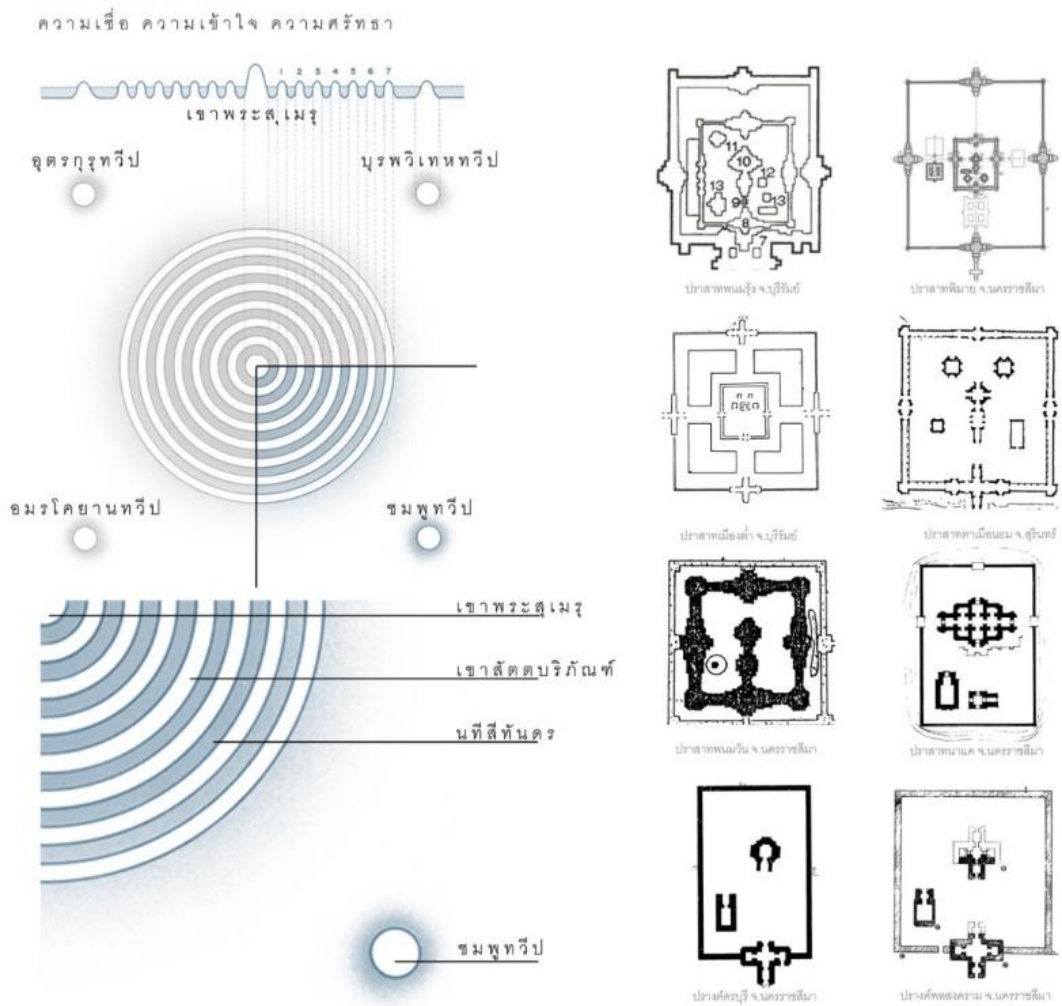

รูปที่ 3.10 แสดงมุมมองภายนอกรอบๆอาคาร

3.5 สรุปผลประเด็นการศึกษา

สรุปการออกแบบ

- 1) ศูนย์กลางที่ว่าง
- 2) แกนสำคัญ แกนขนาน
- 3) ภาษา สัญลักษณ์

รูปที่ 3.11 แสดงผัง Concept

การศึกษาศูนย์กลางที่ว่างของปราสาทหิน ปราสาทหินพนมรุ้ง จ.บุรีรัมย์ ปราสาทหินพิมาย จ.นครราชสีมา ปราสาทเมืองต่ำ จ.บุรีรัมย์ ปราสาทเมืองแรม จ.สุรินทร์ ปราสาทพนมวัน จ.นครราชสีมา ปราสาทนาแคว จ.นครราชสีมา ปรางค์นครบุรี จ.นครราชสีมา ปรางค์พลสงคราม จ.นครราชสีมา ปราสาทปรางค์

-บริบท กำเนิดดินแดนอีสานใต้ แขนงสำคัญในการใช้งาน

รูปที่ 3.12 แสดงผังบริบทสำคัญในการใช้ผัง

-วิถี ผู้คน ในการใช้ชีวิต นำมากำหนดผู้เข้าใช้งาน

รูปที่ 3.13 แสดงวิถีชีวิต

-ยุคสมัย เกิดความเปลี่ยนแปลง เวลา

รูปที่ 3.14 ยุคสมัยเกิดการเปลี่ยนแปลง

บทที่ 4

การประยุกต์ในงานออกแบบสถาปัตยกรรม

4.1 การกำหนดโปรแกรม

4.1.1 ลักษณะโครงการประกอบด้วย

1. ส่วนนิทรรศการ

ก) นิทรรศการถาวร

1.1 ประวัติศาสตร์อาณาจักรเขมร

1. แผนที่แสดงเส้นทางของวัฒนธรรมเขมร

-พระพุทธรูป

-ธรรมจักร

-ศิวลึงค์

2. วัฒนธรรมเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

3. วัฒนธรรมเขมรสมัยเมืองพระนคร

4. ลำดับกษัตริย์เขมรกับการสร้างปราสาทหิน

5. รูปแบบศิลปะ

6. กราฟแสดงปี พ.ศ.

7. สังคมและวัฒนธรรมของอาณาจักรเขมร

1.2 ธรณีวิทยา

1. ลักษณะภูมิประเทศ

2. แผนที่แสดงขอบเขตที่ตั้งของปราสาทหิน

3. ภูมิหลังการค้นพบปราสาทหิน

4. แผนที่แสดงตำแหน่งปราสาทหินในเขตอีสานใต้

5. วัสดุในการก่อสร้าง

-อิฐ

-หินทราย

-ศิลาแลง

-ไม้

1.3 โบราณคดี

1. ศิลปะแบบพนมดง

2. ศิลปะแบบสมโบร์ไพรกุก

3. ศิลปะแบบไพรกเมง

4. ศิลปะแบบกำพงพระ

5. ศิลปะแบบกุเลน

6. ศิลปะแบบพระโค
7. ศิลปะแบบบาแค็ง
8. ศิลปะแบบเกาะแกร์
9. ศิลปะแบบแปรรูป
10. ศิลปะแบบบันทายศรี
11. ศิลปะแบบคลัง (หรือเกลียง)
12. ศิลปะแบบบาปวน
13. ศิลปะแบบนครวัด
14. ศิลปะแบบบายน

1.4 องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

1. ปราสาทประธาน (ปราสาทประธาน)
2. ปราสาทบริวาร (ปราสาทบริวาร)
3. บรรณาลัย
4. ระเบียงคด
5. กำแพงหรือกำแพงแก้ว
6. โคปุระ
7. สะพานนาคราช-ชालานาคราช
- ค. คูน้ำ-สระน้ำ
- ด. ทางดำเนิน

1.5 ปราสาทหินพนมรุ้ง

1. จารึกพนมรุ้ง
2. ที่มาและความหมายคำว่าพนมรุ้ง
3. ประวัติการสร้างปราสาทหินพนมรุ้ง
4. ประวัติบุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการสร้างปราสาทหินพนมรุ้ง
5. จำลองบรรยากาศช่องประตูของปราสาทประธานของปราสาทพนมรุ้ง
6. การสร้างปราสาทพนมรุ้ง
7. หุ่นจำลองปราสาทพนมรุ้ง
8. เหล็กตัวปลิง
9. ไบเสมา
10. แทนบรรจุวัตถุมงคล
11. ชิ้นส่วนเสานางเรียง
12. หุ่นจำลองการบูรณะปราสาทพนมรุ้ง
13. การบูรณะด้วยวิธี Anastylis
14. การจัดตั้งอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง

1.6 รูปแบบทางศิลปะและประติมานวิทยา

1. พระศิ่วะ
2. ศิวลึงค์
3. ศิวนาฏราช
4. พระวิษณุหรือพระนารายณ์
5. พระศิ่วะมหาโยคี
6. โยคะทักษิณามูรติ
7. อุ้มามเทศวร
8. อวตารของพระวิษณุ
9. พระพรหม
10. เทพชั้นรอง
11. เทพผู้รักษาทิศ
12. เทพพาหนะ
13. ประติมากรรมอื่นๆ
14. ภาพเล่าเรื่องมหากาพย์ภารตะ
15. ภาพที่เกี่ยวกับชีวประวัติบุคคลสำคัญ
16. พิธีอภิเษกนเรนทราทิตย์
17. กรณีทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์
18. หุ่นจำลองทับหลัง 1:1

1.7 แสดงปราสาทหินที่สำคัญในอีสานใต้

1. ปราสาทพิมาย
 - ประวัติการค้นพบ
 - สถาปัตยกรรม
 - หุ่นจำลอง
2. ปราสาทพนมวัน
 - ประวัติการค้นพบ
 - สถาปัตยกรรม
 - หุ่นจำลอง
3. ปราสาทเขาพนมรุ้ง
 - ประวัติการค้นพบ
 - สถาปัตยกรรม
 - หุ่นจำลอง
4. ปราสาทเมืองต่ำ
 - ประวัติการค้นพบ

-สถาปัตยกรรม

-หุ่นจำลอง

5. ปราสาทตาเมือน

-ประวัติการค้นพบ

-สถาปัตยกรรม

-หุ่นจำลอง

6. ปราสาทศรีขรภูมิ

-ประวัติการค้นพบ

-สถาปัตยกรรม

-หุ่นจำลอง

7. ปราสาทสระกำแพงใหญ่

-ประวัติการค้นพบ

-สถาปัตยกรรม

-หุ่นจำลอง

8. ปราสาทพระวิหาร

-ประวัติการค้นพบ

-สถาปัตยกรรม

-หุ่นจำลอง

1.8 อโรคยศาลและธรรมศาลา

1. อโรคยศาล

-ประวัติการค้นพบ

-สถาปัตยกรรม

-หุ่นจำลอง

2. ธรรมศาลา

-ประวัติการค้นพบ

-สถาปัตยกรรม

-หุ่นจำลอง

ข) นิทรรศการชั่วคราว

-พื้นที่สำหรับจัดนิทรรศการชั่วคราว 30% ของพื้นที่

ค) พื้นที่คลังนิทรรศการ 25%

-คลังนิทรรศการถาวร

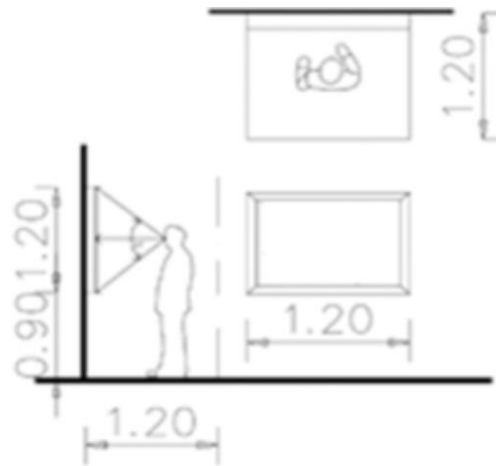
-คลังนิทรรศการชั่วคราว

4.1.2 การวิเคราะห์พื้นที่ใช้สอยของโครงการ

1) ส่วนจัดแสดงนิทรรศการ

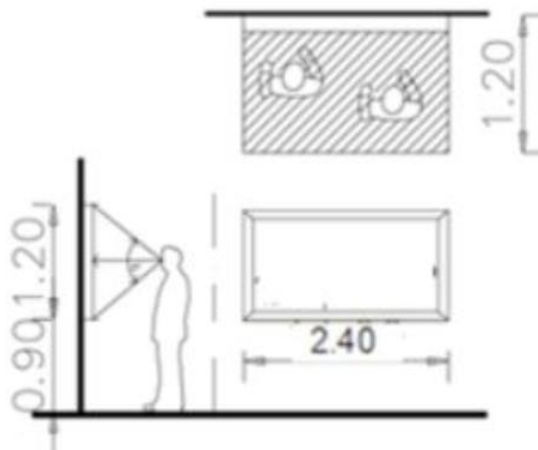
ในการวิเคราะห์พื้นที่ใช้สอยส่วนนิทรรศการนี้ มีลักษณะการผสมการ
จัดแสดงกันหลายรูปแบบจึงใช้การวิเคราะห์แบบกราฟิกได้ 6 รูปแบบ ดังนี้

1.1) การจัดแสดงแบบ Board a ต้องการพื้นที่ $1.20 \times 1.20 = 1.44$ ตารางเมตร

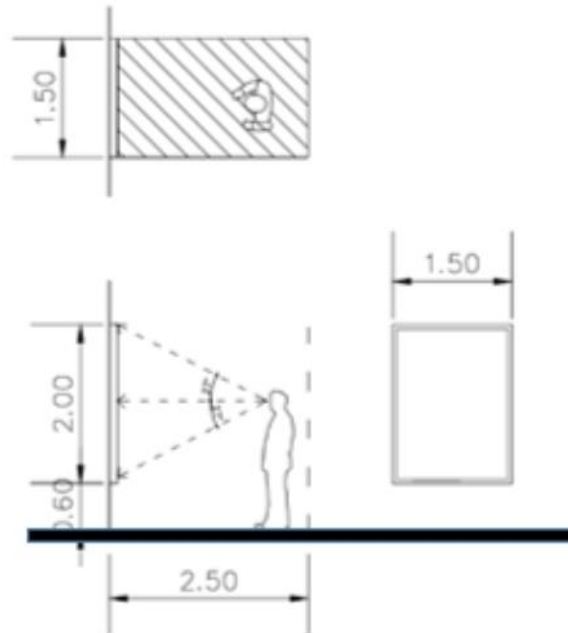
รูปที่ 4.1 การจัดแสดงแบบ Board a

1.2) การจัดแสดงแบบ Board b ต้องการพื้นที่ $1.20 \times 2.40 = 2.88$ ตารางเมตร

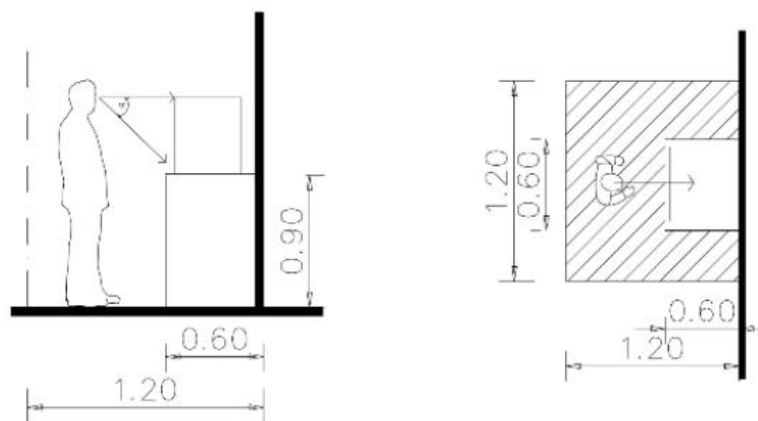
รูปที่ 4.2 การจัดแสดงแบบ Board b

1.3) การจัดแสดงแบบ Board c ต้องการพื้นที่ $2.50 \times 1.50 = 3.75$ ตารางเมตร

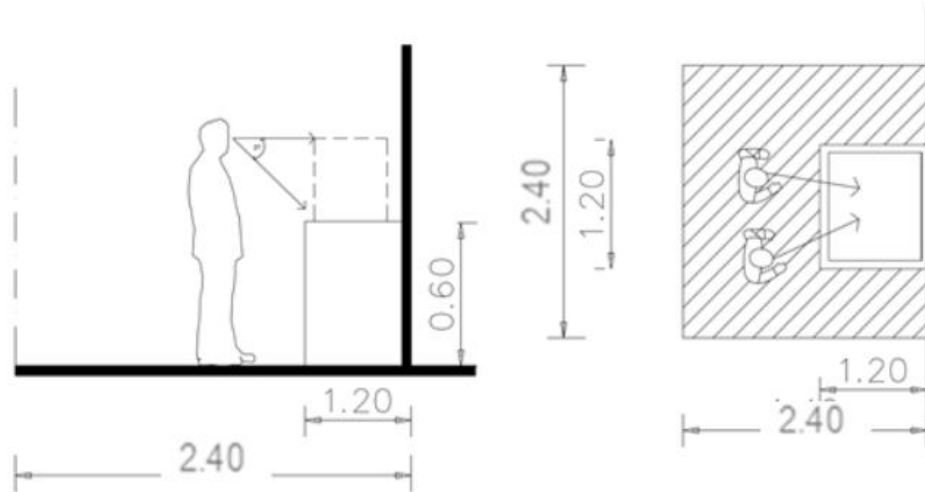
รูปที่ 4.3 การจัดแสดงแบบ Board c

1.4) การจัดแสดงแบบ Object Model a ขนาด $0.60 \times 0.60 = 0.36$ ตารางเมตร
ต้องการพื้นที่ $1.20 \times 1.20 = 1.44$ ตารางเมตร

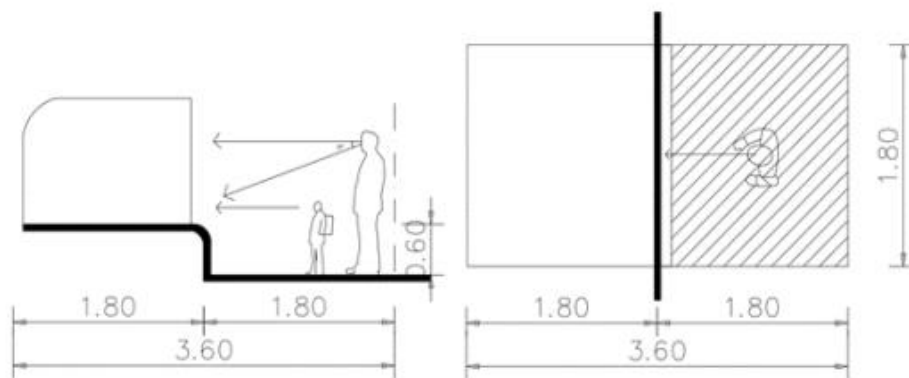
รูปที่ 4.4 การจัดแสดงแบบ Object Model a

1.5) การจัดแสดงแบบ Object Model b ขนาด $1.20 \times 1.20 = 1.44$ ตารางเมตร ต้องการพื้นที่ $2.40 \times 2.40 = 5.76$ ตารางเมตร

รูปที่ 4.5 การจัดแสดงแบบ Object Model b

1.6) การจัดแสดงแบบ Object Model c ขนาด $0.40 \times 1.20 = 0.48$ ตารางเมตร
ต้องการพื้นที่ $3.60 \times 2.80 = 10.08$ ตารางเมตร

รูปที่ 4.6 การจัดแสดงแบบ Object Model c

1.7) การจัดแสดงแบบ Diorama a ขนาด $1.80 \times 1.80 = 3.24$ ตารางเมตรต้องการ
พื้นที่ $3.60 \times 1.80 = 6.48$ ตารางเมตร

2) ส่วนบริการสาธารณะ

2.1) โถงต้อนรับ

รวมมีผู้เข้าชมทั้งหมด เฉลี่ยต่อชั่วโมง = 65 คน / ชั่วโมง

เฉลี่ยผู้เข้าชมเป็น 3 รอบ = 22 คน / กลุ่ม

(ช่วงเวลาเข้าชม 10.00 - 12.00 / 12.00 - 14.00 / 14.00 - 17.00)

รวมผู้เข้าชมเป็นหมู่คณะ เฉลี่ยคณะละ 150 คน $(150 + 22) = 172$ คน

คิดพื้นที่ คณะละ 172 ตารางเมตร = 172 ตารางเมตร

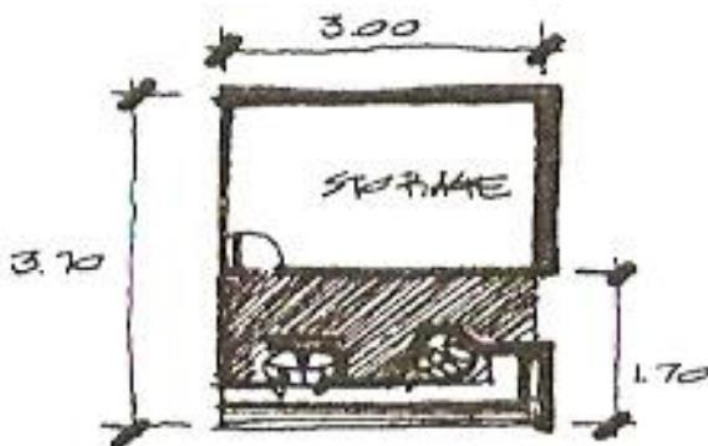
พื้นที่รวมของโถง คือ $172 \times 1 = 172$ ตารางเมตร

2.2) เคาน์เตอร์ประชาสัมพันธ์, ขายตัวใช้พื้นที่ทั้งหมด คือ $3.00 \times 3.70 = 11.10$ ตารางเมตร

2.3) ส่วนที่รับฝากของ

รวมมีผู้เข้าชมทั้งหมด เฉลี่ยต่อวัน = 450 คน / วัน

เวลาเข้าชมเฉลี่ย = 60 ชั่วโมง / คน

รูปที่ 4.7 แสดงเคาน์เตอร์ประชาสัมพันธ์, ขายตัว (คมสันต์, 2555)

จะมีผู้เข้าชมอยู่ในส่วนจัดแสดงมากที่สุด $(450 / 7) = 60$ คน / ชั่วโมง
 คิดผู้ฝากของไม่เกิน 50% ของผู้เข้าชม และผู้เข้าชม 1 คน ใช้ที่ฝากของ
 ช่อง จะได้จำนวนตู้ฝากของโดยประมาณ $(65 \times 50) / 100 = 33$ ช่อง
 ตู้ฝากของ 1 ตู้จะมี 12 ช่อง พื้นที่ทางเดินโดยรวมต่อชุด 3 ตารางเมตร
 จะต้องใช้พื้นที่รวม $3 (1.70 \times 1.80) + 2 = 11.18$ ตารางเมตร

2.4) ห้องน้ำ - ส้วม

คิดจากจำนวนผู้เข้าชมสูงสุดต่อช่วงเวลา เฉลี่ย = 225 คน

ดังนั้นเลือกมาตรฐานการติดตั้งสุขภัณฑ์ที่ 321 - 400 คน

- ห้องน้ำชาย ประกอบด้วย ชุดอ่างล้างหน้า (2) + ชุดโถส้วม (3) + ชุดโถปัสสาวะ (3)

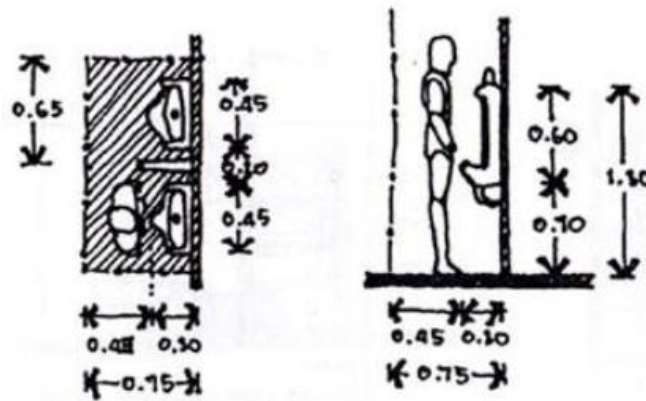
พื้นที่ $(0.93 \times 2) + (1.35 \times 3) + (0.50 \times 3) + 80\% = 13.34$ ตร.ม.

- ห้องน้ำหญิง ประกอบด้วย ชุดอ่างล้างหน้า (2) + ชุดโถส้วม (4)

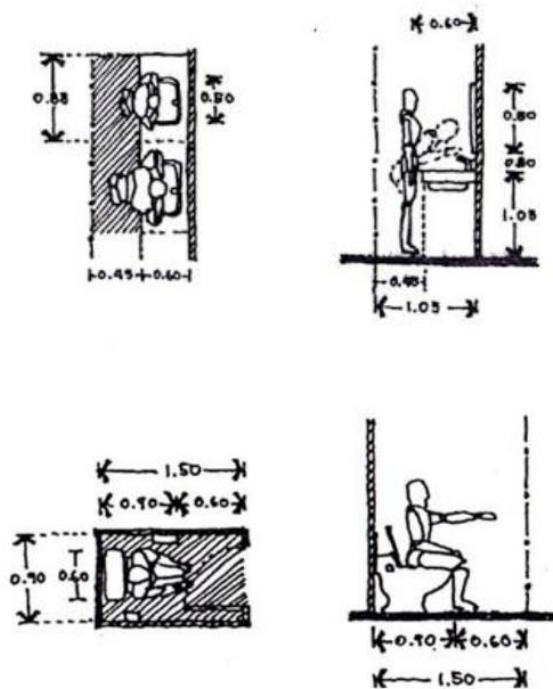
พื้นที่ $(0.93 \times 2) + (1.35 \times 4) + 80\% = 13.7$ ตารางเมตร

- ห้องน้ำคนพิการขนาดเล็ก (กฎหมาย) $2.40 \times 2.40 = 5.76$ ตร.ม.

พื้นที่ห้องน้ำรวม $13.34 + 13.07 + 5.76 = 327.1$ ตร.ม.

ตารางที่ 4.8 แสดงมาตรฐานการติดตั้งจำนวนสุขภัณฑ์สำหรับอาคารสาธารณะ

รูปที่ 4.9 แสดงสุขภัณฑ์ห้องน้ำ - ส้วม (คมสันต์, 2555)

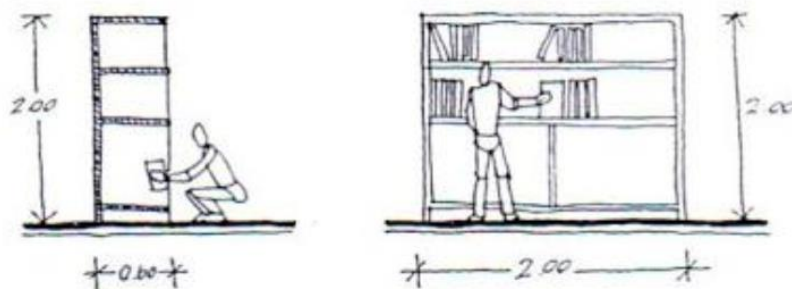
3) ส่วนบริการด้านการศึกษา

3.1) ห้องบรรยาย (ผู้เข้าชมสัมมนา)

คิดจากผู้เข้าชมเป็นหมู่คณะมากที่สุด = 150 คน / วัน
กำหนดให้มีห้องบรรยายขนาด = 100 ที่นั่ง
พื้นที่ / 1 ที่นั่ง = 1 ตร.ม. x 100 ที่นั่ง = 100 ตารางเมตร
รวม Circulation 30% ของพื้นที่นั่งชม = 130 ตารางเมตร
พื้นที่ส่วนบรรยายและจอภาพ = 40 ตารางเมตร
พื้นที่โถงทางเข้า 30% ของพื้นที่นั่งชม = 30 ตารางเมตร
รวมห้องบรรยายพื้นที่ (130 + 40 + 30) = 200 ตารางเมตร

3.2) ห้องสมุด

จำนวนผู้เข้าชมทั้งหมด เฉลี่ย = 450 คน / วัน
ผู้เข้าชมในแต่ละช่วงทั้งหมด (3 ช่วง) = 150 คน
จำนวนผู้ใช้บริการห้องสมุดคิดเป็น 3 % ของผู้เข้าชม = 30 คน
- โถงทางเข้า
คิดพื้นที่ คนละ 1 ตารางเมตร (30 x 1) = 30 ตารางเมตร
- ส่วนรับฝากของ
ตู้ฝากของ 1 ตู้จะมี 12 ช่อง พื้นที่ทางเดินโดยรวมต่อชุด 2 ตารางเมตร
70
จะต้องใช้พื้นที่รวม 2 (1.70 x 1.80) + 2 = 8.12 ตารางเมตร
- ส่วนอ่านหนังสือ
คิดพื้นที่ 1.08 ตารางเมตร/คน (30 x 1.08) = 32.40 ตารางเมตร
- ส่วนพื้นที่เก็บหนังสือ
คิดจากจำนวนผู้ใช้บริการ 20% ของผู้เข้าชมทั้งหมด = 90 คน/วัน
คิดเป็นจำนวนหนังสือ = 2700 เล่ม

รูปที่ 4.10 แสดงพื้นที่เก็บหนังสือ (คมสันต์, 2555)

ตู้ขนาด 0.60 x 2.00 เก็บหนังสือได้ประมาณ 150 เล่ม

พื้นที่สำหรับตู้วางหนังสือทั้งหมด $(1.20 \times 18) = 21.60$ ตารางเมตร

พื้นที่รวม Circulation 30% = 28.10 ตารางเมตร

รวมพื้นที่ห้องสมุด = 98.62 ตารางเมตร

3.4) ที่จอดรถ

จากกฎกระทรวงฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2517) ออกตามความในพระราชบัญญัติ ควบคุมการก่อสร้างอาคารกำหนดให้อาคารขนาดใหญ่ ให้มีที่จอดรถ 1 คันต่อพื้นที่อาคารรวม 240 ตารางเมตร ซึ่งโครงการนี้ มี พ.ท.อาคารรวม 8,799.04 ดังนั้นคิดที่จอดรถเป็น

$8,799.04 \div 240 = 37$ คัน

- ที่จอดรถ Service ใช้ในส่วนนิทรรศการ 2 คัน ใช้พื้นที่ 40 ตร.ม./คัน จะได้พื้นที่ = 80 ตารางเมตร

- ที่จอดรถจักรยานยนต์ 20% ของเจ้าหน้าที่โครงการ โครงการมีเจ้าหน้าที่ 37 คน ที่จอดรถจักรยานยนต์ 8 คัน ใช้ พื้นที่ 2 ตร.ม./ 8 = 16 ตารางเมตร

- ที่จอดรถบัสคิดจากจำนวนผู้เข้าชมที่มาเป็นหมู่คณะรถบัส 1 คัน/6 ที่นั่งจะได้ 3 คัน ใช้พื้นที่ 50 ตร.ม./ 1 คัน = 150 ตารางเมตร

4) การศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับพื้นที่ใช้สอย

พื้นที่ใช้สอยมีการอ้างอิง จากแหล่งต่าง ๆ ดังนี้

A = Neufert Architect's Data

B = ศึกษาวิเคราะห์

C = กรณีศึกษา

D = กฎหมาย

4.1.3 การอภิปรายองค์ประกอบอื่นๆ

4.1.3.1 กฎหมาย

ในการศึกษานี้มีกฎหมายที่นำมาใช้ประกอบในการออกแบบได้แก่

- 1) ผังเมืองรวม
- 2) กฎหมายที่ออกตาม พรบ. ควบคุมการก่อสร้าง พ.ศ. 2522
- 3) กฎหมายว่าด้วยโบราณสถาน และโบราณวัตถุ
- 4) กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับคนพิการ เช่น พรบ. พื้นฟูสมรรถภาพคนพิการ

4.1.3.2 มาตรฐานการออกแบบ

การออกแบบโครงการมีข้อกำหนดรูปแบบและมาตรฐานของอาคารเพื่อความยั่งยืนดังนี้

- 1) ลักษณะท้องถิ่นและวัฒนธรรม

- 2) ความเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม
- 3) สภาวะความสบาย

4.2 การนำไปใช้ในองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

4.2.1 การกำหนดที่ว่างและส่วนปิดล้อม

- 1) การประยุกต์ใช้ปราสาทหินแบบขอมมาวางผังบริเวณ ทำให้เกิดพื้นที่เปิดโล่ง เชื่อมโยงมุมมองระหว่างภายในและภายนอก การใช้แนวแกนที่สอดคล้องกับแนวแกนของปราสาทหินพนมรุ้ง
- 2) การปิดล้อม ใช้แนวผนังก่ออิฐที่ประยุกต์ใช้รูปแบบการก่อสร้างปราสาทหินและรูปแบบของช่องเปิด

4.2.2 ระบบโครงสร้าง

- 1) ระบบโครงสร้างหลักเลือกใช้ระบบ Skelton หรือระบบโครงสร้างเสาคาน
- 2) ระบบผนังเลือกใช้ ระบบก่ออิฐฉาบปูน เพื่อสร้างแนวความคิดให้สอดคล้องกับบริบทโดยรอบ
- 3) หลังคาเลือกใช้หลังคาโครงสร้างเหล็ก

4.2.3 ระบบปรับอากาศ

ในส่วนนิทรรศการเลือกใช้ระบบ Central Air Conditioning แบบ Air Cooler Water Chiller ในส่วนอื่นเลือกใช้ระบบ Split Type

4.2.4 ระบบสุขาภิบาล โดยแบ่งสัดส่วนและลักษณะออกมาดังนี้

1) ระบบน้ำดี

ระบบน้ำเพื่อใช้สำหรับน้ำใช้เพื่ออุปโภคบริโภคทั่วไปนั้นได้นำมาใช้จากการประปาส่วนภูมิภาคจังหวัดบุรีรัมย์ โดยเลือกใช้ระบบ Down Feed โดยที่การจะมีน้ำใช้อยู่ตลอดเวลาเพื่อจัดเป็นระบบน้ำสำรองเพื่อป้องกันการเกิดอุบัติเหตุ

2) ระบบน้ำทิ้ง

เป็นการจัดรูปแบบการบำบัดน้ำเสียออกจากการชำระล้าง หรืออาบน้ำ โดยจะระบายลงท่อน้ำทิ้ง จึงออกแบบท่อน้ำทิ้งให้มีความลาดเอียงอย่างน้อย 1:200 และมีบ่อพักน้ำอยู่ทุกทุก 12 เมตร และจุดหักมุมเลี้ยวของท่อจะมีท่อดักไขมันและบ่อดักขยะที่ติดตั้งอยู่เพื่อไม่ให้เกิดการอุดตันของท่อ และน้ำทิ้งควรมีบ่อดักไขมันและบ่อดักขยะก่อนระบายสู่ทางระบายน้ำทางสาธารณะ เพื่อป้องกันการอุดตันของท่อภายนอก

3) ระบบบำบัดน้ำเสีย

เป็นวิธีบำบัดน้ำเสียด้วยวิธีการทางชีววิทยาซึ่งเรียกระบบนี้ว่า แอททิเวตด์ สลัดจ์ (Activated Sludge Process) โดยใช้แบคทีเรียพวกที่ใช้ออกซิเจน (Aerobic Bacteria) เป็นตัวหลักในการย่อยสลายสารอินทรีย์ในน้ำเสีย ระบบแอททิเวตด์ สลัดจ์ เป็นระบบบำบัดน้ำเสียที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลาย สามารถบำบัดได้ทั้งน้ำเสียชุมชน

และน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม แต่การเดินทางระบบประเภทนี้จะมีความยุ่งยาก ซับซ้อน เนื่องจากจำเป็นจะต้องมีการควบคุมสภาวะแวดล้อมและลักษณะทางกายภาพต่าง ๆ ให้เหมาะสมแก่การทำงานและการเพิ่มจำนวนของจุลินทรีย์ เพื่อให้ระบบมีประสิทธิภาพในการบำบัดสูงสุด ในปัจจุบัน ระบบแอกทิเวเต็ดสลัดจ์ มีการพัฒนาใช้งานหลายรูปแบบ เช่น ระบบแบบกวนสมบูรณ์ (Completely Mix) กระบวนการปรับเสถียรสัมผัส (Contact Stabilization Process) ระบบคลองวนเวียน (Oxidation Ditch) หรือระบบบำบัดน้ำเสียแบบเอสบีอาร์ (Sequencing Batch Reactor) (สุรีย์ บุญญาอนุพงศ์, 2551)

4.2.5 ระบบไฟฟ้า

โดยตัวโครงการตั้งอยู่ที่ ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ ได้นำไฟฟ้าเข้ามาสู่โครงการจาก การไฟฟ้าส่วนภูมิภาคจังหวัดบุรีรัมย์ โดยส่งผ่านเข้ามาสู่ตัวหม้อแปลงของโครงการและส่งต่อเข้าสู่พื้นที่ต่างๆ ภายในโครงการ ใช้ระบบไฟฟ้า รับไฟฟ้าจากหม้อแปลงไฟฟ้า เลือกใช้หม้อแปลงไฟฟ้าแบบแห้ง (Dry Type Transformer) หม้อแปลงไฟฟ้าชนิดระบายความร้อนด้วยอากาศแรงดันต่ำ มี ระบายความร้อนด้วยอากาศ หากอยู่ในที่การระบายอากาศไม่ดีก็สามารถติดตั้งพัดลมเพื่อเพิ่มการระบายความร้อน ได้แปลงมายังแผงควบคุมการจ่ายไฟหลักในอาคาร (Main Distribution Board (MDB)) และจ่ายเข้าสู่ระบบไฟฟ้าโดยใช้ระบบแบบไฟฟ้าฉุกเฉินแบบดีเซล เป็นระบบที่ทำงานอัตโนมัติ คือ หลังจากที่ไฟฟ้าเมนดับระบบจะสตาร์ทเครื่องและมีสวิทช์สับเปลี่ยนจ่ายไฟให้อุปกรณ์ไฟฟ้าที่สำคัญ นอกจากนั้นในรูปแบบของระบบไฟฟ้าแสงสว่างฉุกเฉินจะเป็นระบบแบตเตอรี่ จะถูกติดตั้งเพื่อให้แสงสว่างในระหว่างที่รอไฟจากเครื่องกำเนิดไฟฟ้า ซึ่งระบบไฟฟ้าของโครงการ ประกอบด้วย

1. ระบบไฟฟ้ากำลัง
2. ระบบเครื่องปรับอากาศ
3. ระบบไฟฟ้าแสงสว่าง
4. ระบบไฟฟ้าสำรอง เลือกใช้เครื่องกำเนิดไฟฟ้าแบบเครื่องยนต์ดีเซล เครื่องยนต์ของจะมีระบบตรวจจับระดับน้ำมันเครื่อง ถ้าน้ำมันเครื่องลดต่ำ ลง เครื่องจะหยุดทำงานอัตโนมัติ

4.2.6 ระบบป้องกันอัคคีไฟ

ระบบดับเพลิงหลัก เลือกใช้ระบบดับเพลิงด้วยน้ำจาก Sprinkler ทำงานเมื่อ Heat detector และ Smoke detector ตรวจจับเพลิงไหม้ได้

ระบบดับเพลิงโดยใช้สายสูบล ประกอบด้วยท่อยื่นที่เดินในแนวตั้งตามความสูงของอาคาร แต่ละชั้นมีท่อแยก เพื่อต่อกับวาล์ว และสายฉีดน้ำดับเพลิง ซึ่งมีแบบม้วนหรือพับเก็บภายในตู้ ตำแหน่งของตู้ดับเพลิง จะอยู่ตรงบริเวณทางออกของอาคาร, บันไดหนีไฟหรือทางออกฉุกเฉิน สายสูบลดับเพลิงสวนใหญ่ จะติดตั้ง ไว้ในตู้ดับเพลิง

(F.H.C) ซึ่งภายในตู้จะมีอุปกรณ์อื่น ๆ ที่จำเป็นรวมอยู่ด้วย เช่น ขวาน , ถังดับเพลิง ฯลฯ ความสูงของสายสับดับเพลิงไม่ควรเกิน 1.50

บทที่ 5

สรุปผล และบทสรุปของโครงการ

5.1 แนวความคิดในการออกแบบโครงการ

เพื่อเป็นสถานที่สำคัญด้านการเรียนรู้วัฒนธรรมอีสานใต้ เพื่อเป็นศูนย์กลางในการบริการ ท่องเที่ยวและทางการศึกษา ส่งเสริม และเผยแพร่วิถีชีวิต วัฒนธรรม พื้นถิ่น แก่คนทั่วไป นักท่องเที่ยว ให้ทุกคนตระหนักถึงคุณค่าวิถีชีวิตที่ก่อเกิดที่อยู่อาศัย วัตถุประสงค์ทางปัญญา เป็นเอกลักษณ์ สถานที่รองรับคนในท้องถิ่น หรือกลุ่มนักท่องเที่ยว เพื่อสร้างรายได้ให้กับจังหวัด การเปลี่ยนแปลงมาพร้อมกับความเจริญของมนุษย์ มีความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมสมัยยุคเก่าและยุคใหม่เข้าด้วยกัน สถานที่แห่งวัฒนธรรมที่หนึ่งที่เราเรื่องราวในอดีตจนถึงปัจจุบัน

5.2 การวิเคราะห์เพื่อนำมาใช้ในการออกแบบ

จากกระบวนการในการออกแบบ ข้อมูลที่ได้ศึกษามา ให้ตรงกับวัตถุประสงค์ของโครงการเพื่อเป็นพื้นที่วัฒนธรรมอีสานใต้สรุปออกมาเป็นการออกแบบดังนี้

1) เกร็ดเกร็ด

ในการออกแบบจะนำเอาเอกลักษณ์ของปราสาทหินโดยนำเอาผังของปราสาทนำมาใช้ในโครงการออกแบบ สื่อนำให้เห็นถึงเอกลักษณ์วิถีแห่งวัฒนธรรมอีสานใต้

5.3 การวิเคราะห์บริบท และ Zoning

5.3.1 ลักษณะบริบทโดยรอบที่ตั้งโครงการ

รูปที่ 5.1 แสดงบริบทรอบโครงการ

พื้นที่ตั้งโครงการ มีถนนเฉลิมพระเกียรติเป็นทางสัญจรหลัก ทำให้พื้นที่โครงการสามารถเข้าถึงและเชื่อมต่อกับสถานที่สำคัญของปราสาทหินพนมรุ้งได้ง่าย

5.3.2 การวิเคราะห์ ZONING

-ส่วนจัดแสดงนิทรรศการส่วนจัดแสดงนิทรรศการ และส่วนจัดแสดงนิทรรศการชั่วคราว ที่เป็นพื้นที่สำหรับจัดแสดง เรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับโครงการ

-ส่วนบริการสาธารณะ เป็นส่วนที่ให้บริการสำหรับผู้ที่มาใช้สอยอาคาร ที่มีส่วนให้ติดต่อ สอบถามข้อมูล ร้านค้าขายของที่ระลึก หรือร้านอาหารไว้ให้บริการ

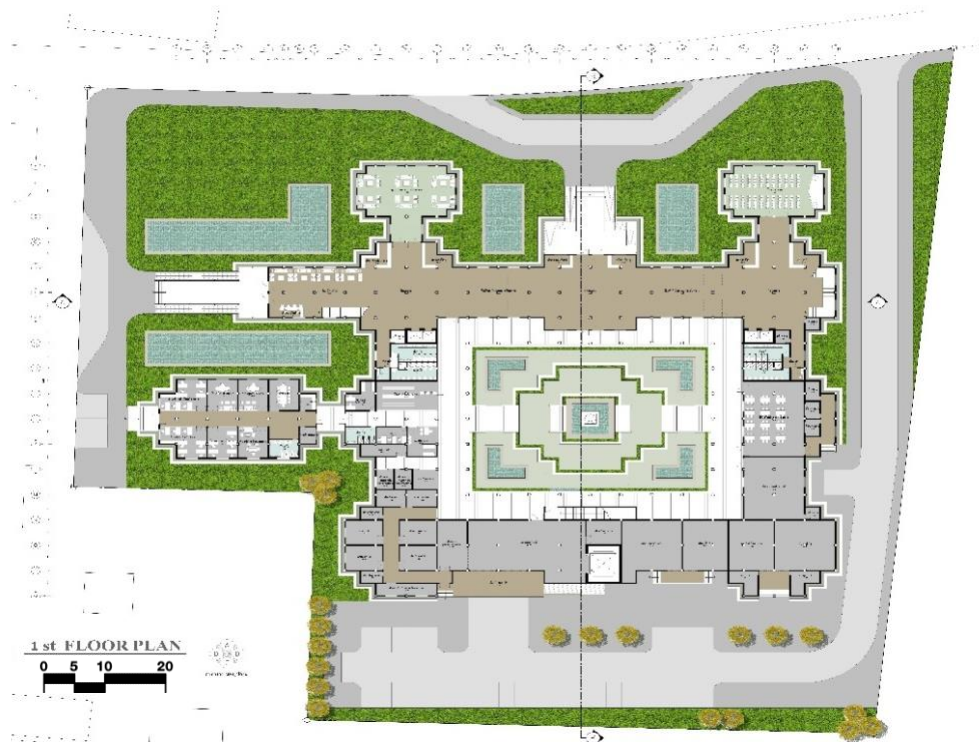
-ส่วนการศึกษา เป็นพื้นที่สำหรับให้บริการ ให้กับบุคคลทั่วไป นักเรียนนักศึกษา หรือ ทำกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับโครงการ เช่น ห้องสมุด หรือห้องบรรยาย

-ส่วนบริการอาคาร เป็นส่วนหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับการบำรุงรักษาอาคารและวัสดุ และการควบคุมระบบต่างๆ ภายในโครงการ

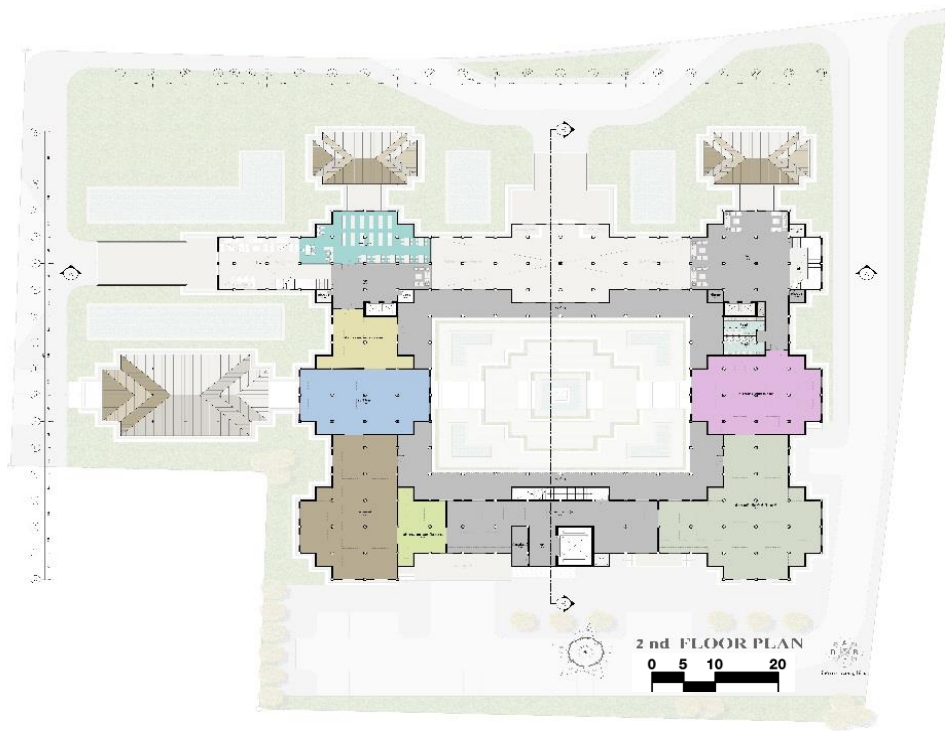
-ส่วนบริหาร เป็นส่วนสำนักงานของโครงการมีหน้าที่ควบคุมระบบบริหารอาคาร กิจกรรมต่างๆ และรวมถึงการติดต่อประสานงานในด้านต่างๆ

-ส่วนที่จอดรถ ใช้รองรับรถยนต์ พาหนะของผู้ที่เข้ามาในโครงการในรูปแบบต่างๆ

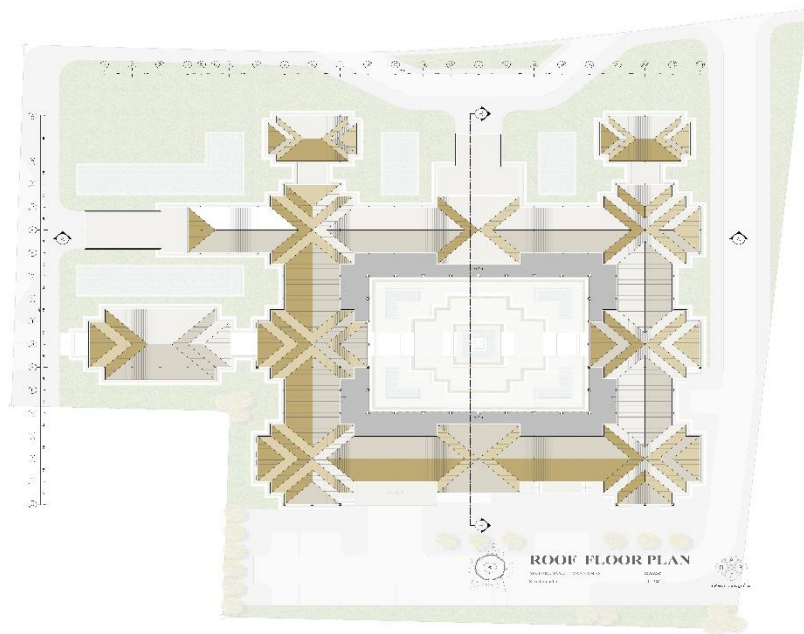
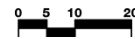
5.4 ผลงานการออกแบบ

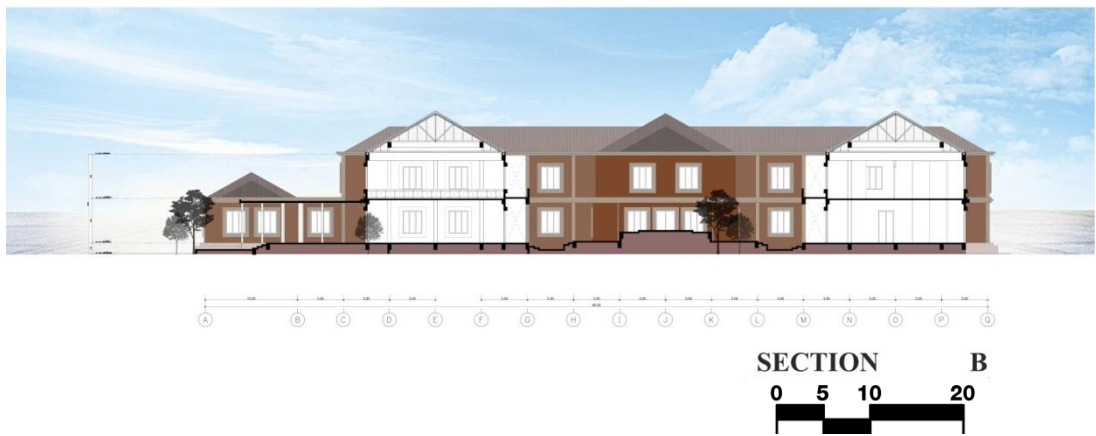
รูปที่ 5.2 แสดงแปลนพื้นที่ชั้นที่ 1

รูปที่ 5.3 แสดงแปลนพื้นที่ชั้นที่ 2

รูปที่ 5.4 แสดงผังหลังคา

รูปที่ 5.5 แสดงรูปตัด

รูปที่ 5.6 แสดงรูปด้าน

รูปที่ 5.7 แสดงรูปด้าน

รูปที่ 5.8 แสดงภาพทัศนียภาพภายใน

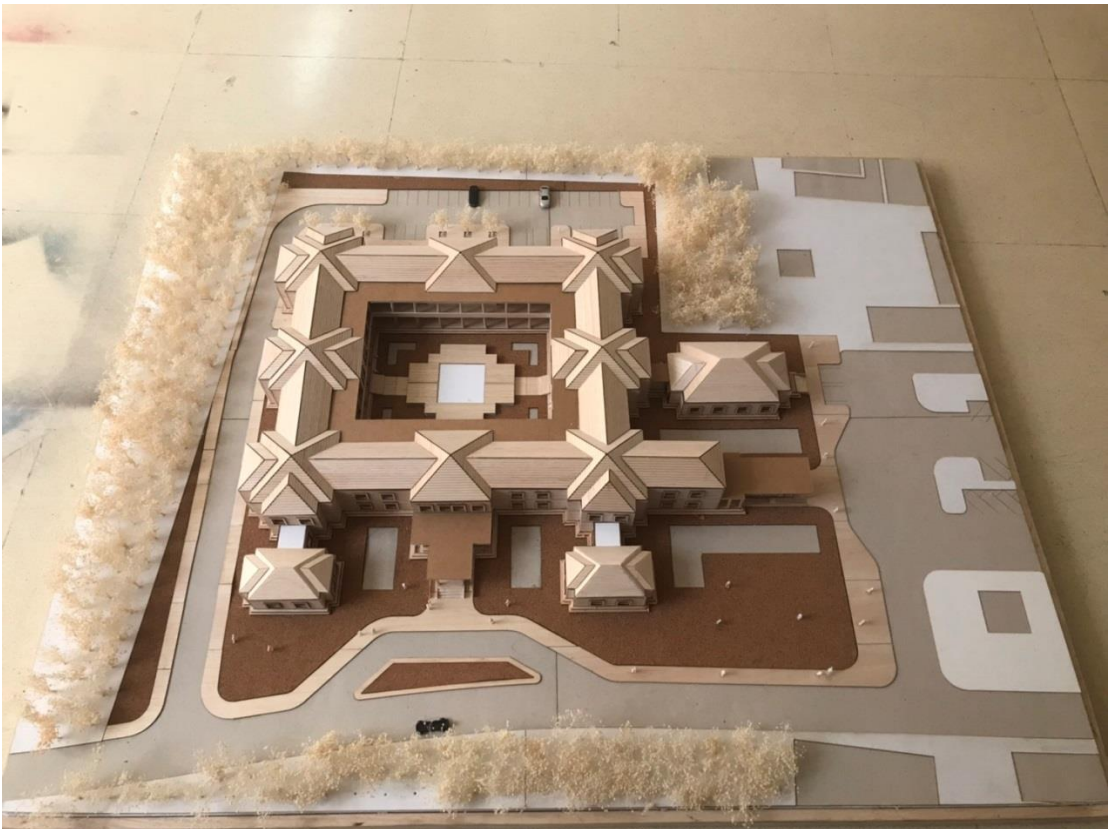
รูปที่ 5.9 แสดงภาพทัศนียภาพภายนอก

รูปที่ 5.10 แสดงภาพทัศนียภาพภายนอก

รูปที่ 5.11 แสดงภาพทัศนียภาพภายนอก

รูปที่ 5.12 แสดงภาพ Model Final

รูปที่ 5.13 แสดงภาพ Model Final

รูปที่ 5.14 แสดงภาพ Model Final

รูปที่ 5.15 แสดงภาพ Model Final

รูปที่ 5.16 แสดงภาพ Model Final

รูปที่ 5.17 แสดงภาพ Model Final

บรรณานุกรม

หนังสือ

วิชัชชัย องค์กรวุฒิเวทย์ และคณะ. 2560. **ท่องเที่ยว-เรียนรู้ ออยุธยา**. กรุงเทพฯ : มิวเซียมเพรส.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. 2548. **ปราสาทขอมในดินแดนไทย**. กรุงเทพฯ : มติชน.

แหล่งสารสนเทศบนอินเทอร์เน็ต

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. 2552. **มหัศจรรย์ปราสาทหิน ถิ่นอีสานใต้ จากพิมายถึงพนมรุ้ง**. เข้าถึงเมื่อ 1 ตุลาคม 2561. แหล่งที่มา <https://mgronline.com/travel/detail/9520000104638>.

โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนโดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. **ปราสาทขอมในประเทศไทย**. สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่มที่ 30. (ออนไลน์), 2548. เข้าถึงเมื่อ 1 กุมภาพันธ์ 2561. แหล่งที่มา <http://www.saranukromthai.or.th/sub/book>.

เฉลิมศรี บรรณทอง. 2557. **ปราสาทพนมรุ้ง**. เข้าถึงเมื่อ 25 กันยายน 2561. แหล่งที่มา <http://e-shann.com/?p=6326>.

ณ มน. 2008. **ตะลอนทัวร์กับแจ่มใส ไปปราสาทเก่าและเมืองสุรินทร์**. เข้าถึงเมื่อ 20 กันยายน 2561. แหล่งที่มา <https://www.bloggang.com/viewblog.php?id=namon&date=15-12-2008&group=5&gblog=14>.

วรรณัย พงศาชลากร. 2007. **เรื่องราวทางมานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี สหวิทยาการและมูม Gossip**. เข้าถึงเมื่อ 18 สิงหาคม 2561. แหล่งที่มา <http://oknation.nationtv.tv/blog/voranai>.

ศูนย์ศึกษาศิลปกรรมโบราณในเอเชียอาคเนย์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2561. **ฐานข้อมูลโบราณสถานสำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. เข้าถึงเมื่อ 18 สิงหาคม 2561. แหล่งที่มา http://www.archae.su.ac.th/art_in_thailand/?q=taxonomy/term/27.

Pjeabja. 2556. พินิจศิลปะปราสาทพระวิหารเทวสถานแห่งศรัทธาอันยิ่งใหญ่. เข้าถึงเมื่อ 15 สิงหาคม 2561. แหล่งที่มา <http://oknation.nationtv.tv/blog/pradit/2013/11/08/entry-1>.

Wikipedia. 2014. ปราสาทเมืองต่ำ. เข้าถึงเมื่อ 20 สิงหาคม 2561. แหล่งที่มา. <https://th.wikipedia.org/wiki/ปราสาทเมืองต่ำ>.

Wikipedia. 2014. อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง. เข้าถึงเมื่อ 20 สิงหาคม 2561. แหล่งที่มา. <https://th.wikipedia.org/wiki/อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง>.

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายภัทรชนน วรรณมาศ

เกิดเมื่อวันที่ 23 เมษายน พ.ศ. 2537

สถานที่เกิด โรงพยาบาลเอกชนบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์

ประวัติการศึกษา

2540 ระดับชั้นอนุบาลศึกษา โรงเรียนอู่แก้วบุรีรัมย์

2546 ระดับชั้นประถมศึกษา โรงเรียนอนุบาลบุรีรัมย์

2550 ระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนบุรีรัมย์พิทยาคม

2554 ระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ แผนกสถาปัตยกรรม

วิทยาลัยเทคนิคบุรีรัมย์

2561 ระดับปริญญาตรี หลักสูตรสถาปัตยกรรมศาสตรบัณฑิต

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีปทุม

ประวัติการทำงาน

2553 ฝึกงานทำหุ่นจำลองโครงการหมู่บ้าน 300 และ โมเดลโครงการ TADA Condotel
วิทยาลัยเทคนิคบุรีรัมย์

2559 ตำแหน่งพนักงานทำหุ่นจำลองโครงการ ผังวังอัมพร และ โครงการผังรัฐสภา
บริษัท กาก้า สตูดิโอ

2560 ปฏิบัติงานสหกิจศึกษา บริษัทไทยโพลีคอนส์ จำกัด มหาชน

ที่อยู่หรือสถานที่ติดต่อ

62 บ้านดาราทรร ม.6 ซอย 53 แยก 4 แขวง อนุสาวรีย์ ถนน พหลโยธิน เขต บางเขน
กรุงเทพมหานคร 10220

หมายเลขโทรศัพท์ 083-1240051

อีเมล karn54@hotmail.com

Facebook Patchanon Vannamas